D. MACREA
Profesor la Universitatea din București,
membru corespondent al Academiei R. S. România

STUDII DE LINGVISTICĂ ROMÂNĂ

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ
BUCUREŞTI — 1970

Referenţi: **GH. BULGĂR**
GH. MIHĂILĂ

Redactor: MAGDA PANAITIU

Tehnoredactor: STĂNESCU SENA
Coperta: ANDREI ALEXANDRU

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de față conține rezultate ale cercetărilor noastre din ultimii ani asupra unor aspecte ale limbii române și asupra unor personalități reprezentative din trecutul lingvisticii românești. Ea continuă și completează lucrările noastre anterioare: **Lingviști și filologi români** (1959), **Probleme de lingvistică română** (1961) și **Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române** (1965).

Primul studiu din lucrare cuprinde o sinteză a influenței lexicale românești asupra limbilor vecine.

Următoarele două studii cuprind analize ale aspectelor lexical și sonor ale limbii române, în lumina cercetărilor statistice, care au o veche tradiție în lingvistica românească, ele fiind inițiate, printre primii lingviști europeni, de către B.P. Hasdeu.

Studiile de istorie a lingvisticii privesc, mai întîi, unele aspecte ale activității Școlii ardelene, cea mai hotărîtoare răscruce din istoria dezvoltării culturii noastre moderne, cu efecte persistente pînă astăzi, asupra căreia s-a îndreptat din nou, în anii din urmă, atenția cercetătorilor, după ce se crezuse că s-a spus totul, în trecut, asupra ei. Se relevă, pentru întîia oară în mod mai concret, preocupările reprezentanților acestei școli în domeniul lingvisticii romanice și activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai. Din perioada finală a Școlii ardelene este analizată opera a doi dintre exponenții

ei cei mai reprezentativi: August Treboniu Laurian și Aron Pumnul.

Alt grup de studii relevă locul important pe care preocupările de lingvistică l-au avut în activitatea unor personalități proeminente ale culturii românești moderne și contemporane: Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Iorga și Tudor Vianu, care, prin problemele de istorie a limbii române, de cultivare a ei și de stilistică, au adus contribuții deosebit de valoroase la impunerea lingvisticii printre cele mai importante discipline ale culturii noastre umaniste.

În ultimele două studii este prezentată personalitatea științifică a lui Vasile Bogrea și a lui Emil Petrovici, reprezentanți de seamă ai școlii lingvistice clujene, care au dezvoltat în direcții noi preocupările acestei școli, dar al căror sfîrșit prematur a pus capăt fecundei lor activități, în plină desfășurare.

Ca încheiere a acestei lucrări, am crezut necesar să facem o prezentare a realizărilor lingvisticii românești în ultimii 25 de ani, care sînt o continuare ascendentă a marilor ei tradiții.

D. Macrea

ELEMENTE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBI STRĂINE

CUVINTE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBILE VECINE

Contactul între limbi constituie un fenomen de mare interes teoretic și istoric. El ridică întrebări, atît în ceea ce privește epoca, teritoriul și căile prin care limbile au intrat în contact, cît mai ales în ceea ce privește consecințele lui: în ce proporții s-au influențat limbile una pe alta?; care părți ale lor au fost mai mult influențate: fonetica, fonologia, vocabularul, morfologia sau sintaxa?; dacă influența este de natură populară sau literară?; care a fost evoluția în timp a interacțiunii: creșterea și descreșterea ei?; căror domenii de activitate aparțin împrumuturile?; cum s-au adaptat ele fonetic, semantic și gramatical în limba care le-a preluat? Contactul dintre limbi include, firește, studiul antagonismului dintre elementul nou și vechi și cel al bilingvismului, stadiul cel mai avansat al schimburilor lingvistice.

Prin aspectele lui multiple, studiul contactului dintre limbi formează un teren comun de ample cercetări pentru lingviștii din țările ale căror limbi s-au găsit sau se găsesc în contact.

În ceea ce privește limba română, s-au făcut numeroase studii asupra elementelor pe care le-a primit din alte limbi. Cele mai multe dintre ele privesc vocabularul, partea cea mai sensibilă la influențele din afară în orice limbă. În acest domeniu s-a ajuns chiar la stabilirea pe baze statistice a influențelor străine, mai ales pentru vocabularul limbii române contemporane[1].

Obiectul cercetării de față îl formează cuvintele românești din vocabularul limbilor popoarelor vecine.

---

[1] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*. București, Editura științifică, 1961, p. 24—45.

* * *

Primul lingvist român care a subliniat importanța studiului influenței limbii române asupra limbilor vecine a fost B.P. Hasdeu.

Combătînd părerea, pusă tendențios în circulație de lingviști și publiciști din fostul Imperiu Habsburgic, că românii au primit în limbă numeroase elemente din limbile vecine, fără ca ei să fi avut vreo influență asupra acestora, Hasdeu scria în 1886: *„E foarte poznașă metoda acelora care, oricînd una și aceeași vorbă se găsește totodată în graiul românesc și la vreunul din popoarele învecinate, se grăbesc a susține că românii au împrumutat de la alții, ca și cînd de la români nimeni nu putea să împrumute nimic"*.[1]

* * *

Schimburile lingvistice sînt totdeauna urmări firești ale legăturilor culturale, economice și politice dintre popoare. Cele mai vechi și mai îndelungate legături ale poporului român sînt cele cu popoarele slave vecine: în sud, cu bulgarii și iugoslavii; în est, cu ucrainenii și rușii; la nord, cu polonezii, slovacii și cehii. Legături vechi sînt, de asemenea, cele cu albanezii, neogrecii și turcii, iar de prin anii 1000—1100 au început, în vest, legături similare cu ungurii. Proporțiile influenței limbii române asupra limbilor acestor popoare sînt diferite de la o limbă la alta, ca și ale limbilor respective asupra limbii române.[2]

De aceea, o vom prezenta pentru fiecare limbă în parte.

* * *

Influența limbii române asupra lexicului limbilor slave a fost semnalată, mai întîi, în 1866, de Franz Miklosich, în studiul *Die Fremdwörter in den slawischen Sprachen*, căruia i-a urmat, în 1879, studiul, în colaborare cu E. Kalužniacki, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten*. Problema a început, după aceea, să fie studiată, pentru fiecare limbă slavă în parte, mai ales în lucrările de istorie a acestor limbi, dar și în studii speciale. Dintre lingviștii din țările slave care s-au ocupat

---

[1] Vezi B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, 1886, tom. I, p. 934.

[2] Vezi D. Macrea, *op. cit.*, ibid.

de această problemă, menționăm pe B. Conev, St. Mladenov, St. Romanski, Vladimir Georgiev, Stoiko Stoikov și Ivan Gălăbov pentru bulgară; Constantin Jirecek, Petar Skok, H. Barić și Ivan Popović pentru sîrbo-croată și slovenă; D. Scheludko, I. Šaravolski, B. Kobilanski, O. Melničuk și O. Horbatsch pentru ucraineană și rusă; L. Malinowski, St. Wędkiewicz, St. Lukašik, A. Malecki și K. Nitsch pentru poloneză; Fr. Bartoš, I. Valek, I. Kadlek, A. Kavuljak, J. Macúrek și D. Krandžalov (Crînjală) pentru slovacă și cehă.[1]

Contribuții însemnate, în acest domeniu, au adus, dintre lingviștii români: B. P. Hasdeu, I. Bogdan, I. A. Candrea, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, Theodor Capidan, Emil Petrovici, Ioan Pătruț, Gh. Mihăilă, Pandele Olteanu ș.a.[2] Recent a apărut, în limba franceză, o primă sinteză, foarte meritorie, elaborată de un grup de tineri slaviști români, asupra influenței limbii române în lexicul limbilor slave, care a fost prezentată la „Al VI-lea Congres Internațional al Slaviștilor", ținut la Praga între 7 și 13 august 1968, și în care este relevată originea românească, în limbile slave, a unui număr de aproximativ 400 de cuvinte.[3]

* * *

Influența limbii române asupra lexicului limbilor sud-slave se explică prin comunitatea istorică îndelungată a poporului român cu popoarele slave de sud, prin instituții comune politice și administrative, prin identitatea de religie, prin structura socială asemănătoare și prin străvechi ocupații de bază comune. Popoarele slave de sud au practicat, de la așezarea lor în Peninsula Balcanică, agricultura și creșterea animalelor, mai ales a oilor, ca și românii. Prin această din urmă ocupație, ele au ajuns adesea în contact cu românii. Transhumanța, adică schimbarea regulată a locurilor de

---

[1] Vezi bibliografia completă a problemei în lucrarea din nota 3.

[2] Vezi, de asemenea, bibliografia din aceeași lucrare de la nota 3.

[3] Vezi Silvia Niță-Armaș, Nicolae Pavliuc, Dorin Gămulescu, Tiberiu Pleter, Teodora Alexandru, Mihai Mitu, Maria Osman-Zavera, Ion Rebușapcă, Anton Tănăsescu, Elena Timofte, Dumitru Zavera, *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves.* București, 1968 (Extras din „Romanoslavica" XVI).

vărat și de iernat ale turmelor, recunoscută ca mijloc de intense schimburi lingvistice, a fost un fenomen caracteristic, timp de secole, între nordul și sudul Dunării. Dar pe lîngă păstori, influența românei asupra acestor limbi s-a exercitat și prin numărul însemnat, în trecut, de români în țările sud-slave. Cîteva sute de mii: aromâni, meglenoromâni, istroromâni și dacoromâni trăiesc și astăzi în aceste țări.

* * *

Asupra bulgarei, influența românei este, după unii autori, chiar de natură structurală. Sextil Pușcariu consideră articolul enclitic, identitatea genitivului cu dativul, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul mai probabile împrumuturi de la români decît de la albanezi sau neogreci. „*Această influență s-a putut produce*, scrie el, *pe vremea Asanizilor, cînd românii au jucat un rol atît de important în formația de stat româno-bulgară, încît limba lor trebuie să se fi bucurat de un mare prestigiu*“[1]. Aceeași este și concluzia lui Theodor Capidan. „*Limba română*, scrie acesta, *a fost aceea care a jucat rolul preponderent la ivirea particularităților bulgărești străine de structura celorlalte limbi slave*“[2].

Dacă această influență de structură nu este încă deplin lămurită, cea asupra lexicului bulgarei este unanim recunoscută. Theodor Capidan a apreciat la aproape 200 numărul cuvintelor românești în vocabularul limbii bulgare[3], ceea ce confirmă și recenta sinteză menționată[4]. Cităm dintre acestea: *arnič, baer* (baeră), *kapacina* (căpățînă), *kačula* (căciulă), *bač, brăndza, butoi, urda, malai, mamaliga, karnace* (cîrnaț), *koftor* (cuptor), *bukatar, masa, lingurka* (lingură), *furkulica* (furculiță), *kartof, turta, pat, petura* (pătură), *sapun* (săpun), *lešija* (leșie), *skurteika, karuca* (căruță), *urka, flutur, vitrig, mošija, zestra* (zestre) ș.a. Numeroase dintre neologismele franceze ale bulgarei sînt luate din română: *abonament,*

---

[1] Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, București, 1940, vol. I, p. 310.

[2] Vezi Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 229.

[3] Vezi id., *Raporturile lingvistice slavo-române; Influența românei asupra limbii bulgare*, în „Dacoromania“, III (1923—1924), p. 129—138; vezi și Sextil Pușcariu, *op. cit.*, ibid.

[4] Vezi *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, p. 72—100.

abonat, album, brošura, supa, ambulanca, baston, bulevard, pantof, tribunal, republika, vot, relacija, vizita ş.a.[1]

Forme româneşti există, de asemenea, în toponimia Bulgariei: *Bašikuca* (Băşicuţa), *Merul* (Mărul), *Pasarel, Mošulec* (Moşuleţ) *Vakarel* şi în antroponimia bulgară: *Bukur, Čerčel, Krnul* (Cîrnul), *Krecul* (Creţul) ş.a.[2]

* * *

Legături similare celor cu bulgarii, şi la fel de vechi, sînt cele cu iugoslavii. Urmele acestor legături se găsesc, în primul rînd, în toponimia şi antroponimia sîrbă, croată şi slovenă. Sînt nume româneşti, mai ales de munţi, toponimicele actuale din Jugoslavia: *Kručica* (Cruciţa), *Negrišor, Magura* (Măgura), *Kormatura* (Curmătură), *Kornišor* (Cornişor), *Kornet, Rotunda, Taor* (Taur), *Durmitor, Cipitor* (Aţipitor), *Visitor* (Visător), *Pirlitor* (Pîrlitor), *Prijot* (Preot) ş.a.[3] „*În documente vechi (şi azi încă)*, arată Sextil Puşcariu, *se găsesc sîrbi şi croaţi cu numele*: *Barbat, Berbos* (Bărbos) *Fečor, Mikul, Šerban, Strimbul, Surdul, Ursul* ş.a. *Prin munţii din apropierea oraşului Zara, ciobanii slavi îşi numără, pînă azi, oile, două cîte două, cu numeralele de origine română*: *do, pato, šasto, zeči*"[4]. Dintre cuvintele româneşti în sîrbo-croată şi slovenă, citãm, tot după Puşcariu: *bač, berbeč, stina* (stînă), *turma, brindza, urda, kaš, karnja, čapa* (ceapă), *iarba* (iarbă), *karara* (cărare), *kjelator* (călător), *kukuta, plaj* (plai), *maj* (adverbul românesc), *čura* (ciur), *kustura, gdunja* (gutuie), *žok*[5] (joc), *moša* (moaşă), *sapun* ş.a.

Sextil Puşcariu consideră, pe drept cuvînt, toponimicele şi cuvintele româneşti din sîrbo-croată şi slovenă ca urme ale strămoşilor istroromânilor, în drumurile lor spre coasta Dalmată şi Istria, şi ale păstorilor aromâni şi dacoromâni,

---

[1] Vezi *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, ibid., vezi şi Valentin Chelaru, *Influenţe literare româneşti în opera dramaturgului bulgar Dobri P. Voinikov*. Bucureşti, 1941; Dorin Gămulescu, *Împrumuturi româneşti şi aromâneşti în argo-urile sud-slave*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVI (1965), nr. 4, p. 351—360.

[2] Vezi Sextil Puşcariu, *Limba română*, Bucureşti, 1940, p. 310.

[3] Vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, vol. II, Bucureşti, 1926, p. 270-297.

[4] Vezi id., *Limba română*, p. 267.

[5] Vezi id. *ib.*, ibid.; vezi şi *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, p. 72—100.

care au străbătut, cu turmele lor, în cursul evului mediu diferitele părţi ale Jugoslaviei[1].

* * *

Cuvinte româneşti se găsesc, de asemenea, în limbile popoarelor slave de est şi de nord-est: ucraineană, rusă şi poloneză, ţări cu care Principatele Române, mai ales Moldova, au avut în permanenţă legături economice, culturale şi politice. Dintre aceste trei limbi, cuvinte româneşti mai numeroase există în ucraineană: *afyra* şi *afina*, *armaš*, *harmasar* (armăsar), *arsyca* (arşiţă), *bracar* (brăţară), *bryndza*, *bukata*, *kam* (adverbul), *kamašy* (cămaşă), *kapestra* (căpăstru), *karuš* (cărăuş), *karuca* (căruţă), *kl'ag* (chiag), *kip*, *frika*, *kodaš*, *fruntaš*, *mai* (adverbul), *makriš*, *malaj*, *mamaliga*, *merend'a* (merinde), *popušoja* (păpuşoi), *sapa*, *sapaty* (a săpa), *tryfoi*, *turma*, *cariyna* (ţarină), *vatra*, *dzama* (zeamă), *dzer* (zer) ş.a.[2] Cuvinte româneşti există şi în limba rusă: *barbos* este folosit în opera lui Krîlov şi chiar în a lui Cehov, *bryndza* şi *brynza*, *malaj*, *mamaliga*, *placynda* (plăcintă), *urda*, *cygeika* (tigaie), *kalauz* (călăuz), *papuša*, *carina* (ţarină), *caranin* (ţăran), *mors* (mursă), *džok* (joc) ş.a. [3].

Există cuvinte româneşti, de asemenea, în poloneză: *afyra* şi *jefer* (afină), *bacza* (baci), *barda*, *berbeč*, *bryndza*, *bukat* (bucată), *kalarasz* (călăraş), *kalcun* (călţun), *koliba*, *kornuta* (cornută), *koszar* (coşar), *fujara* (fluier), *kokonica* (coconiţă), *domna*, *domnica* (domniţă), *linta* şi *lenta* (linte), *maczuga* (măciucă), *malaj*, *mamalyga*, *mierynda* (merinde), *strygoń* (strigoi), *traista*, *urda*, *dziama* (zeamă), *dzer* (zer) ş.a. [4]

* * *

În anii din urmă, o tînără slavistă română, Silvia Niţă-Armaş, a anchetat, pe teren, cu sprijinul Academiei Slovace de Ştiinţe, terminologia pastorală din Slovacia de sus, de răsărit şi din Orova, atestînd 30 de termeni româneşti, pe care-i folosesc curent păstorii slovaci din aceste regiuni: *galeta* şi *geleta* (găleată), *kl'ag* (chiag), *putyra* şi *putina*, *merinda*

---

[1] Vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, p. 270—297.
[2] Vezi *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, p. 72—108.
[3] Vezi ib. ibid., p. 72—1 00.
[4] Vezi ib., ibid.

(merinde), *demikat* (un fel de supă cu pîine dumicată), *kornuta, kulastra* și *kuljastra* (colastră), *carek* și *carok* (țarc), *rumegat'i* (a rumega), *meridzat'i* (a meriza „a lăsa vitele să se odihnească de amiază"), *murgana* (murgană „oaie cu dungi negre"), *cigaja* (țigaie), *laja* (laie, „oaie de culoare neagră"), *strunga, bryndza, urda, bača* (baci) ș.a. [1].

Aproape toți acești termeni se găsesc, alături de alții, și în limba cehă: *bača* (baci), cu derivatele *bačovstvi* („ocupația de baci"), și *bačuvka* („soția baciului"), *bryndza*, cu derivatele *brynzarna* („întreprinderea de producere a brînzei") *brynzový* („de brînză"), *gl'ag* și *gl'aga* (chiag), *kurastva* (colastră), *kornuta, fujara* (fluier), *geleta* (găleată), *laja* (laie), *merynda* (merinde), *vakeša* și *bakeša* (oacheșă „oaie cu botul alb"), *putyra* (putină) cu derivatul *putyrka, strunga, cap* (țap), *vetul'a* (vătuie) ș.a. [2].

Primele cuvinte românești în limbile slovacă și cehă au fost relevate de Franz Miklosich, în lucrările amintite [3] și în dicționarul său etimologic al limbilor slave [4]. El explică existența lor în aceste limbi și în ucraineana sub-carpatică prin prezența, în cursul evului mediu, în Moravia și Galiția, a unor mase compacte de păstori transhumanți români, asimilați, cu timpul, de popoarele slave din regiunile respective. Această explicație a fost întărită, în al patrulea deceniu al secolului nostru, de N. Drăganu, care a relevat o serie de numiri proprii românești în Moravia: *Magura* (Măgura), *Borbath* (Bărbat), *Puyne* (Pîine), *Bacs* (Baci), *Cerbul, Gropa* (Groapă), *Brustury* (Brusturi), *Turbacz* (Turbați) ș.a., iar în Galiția: *Gruń* și *Hruń* (Grui), *Magura* și *Mahura* (Măgura), *Plina, Runkur* (Runcuri), *Stremtura* (Strîmtura), *Florea, Pascu, Botez* ș.a. După N. Drăganu, românii au ajuns în aceste regiuni, începînd din secolele X—XI, pe de o parte, din Panonia, la venirea ungurilor, iar pe de alta, prin transhumanța pasto-

[1] Vezi Silvia Niță-Armaș, *În jurul problemei cuvintelor de origine românească în limba slovacă*, în „Studii și cercetări lingvistice" XVII, 1966, nr. 5, p. 579—591; vezi și *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, ibid.

[2] Vezi *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, ibid.

[3] Vezi Franz Miklosich, *Die Fremdwörter in den slawischen Sprachen*, Wien 1867; idem, *Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten*, Wien, 1879.

[4] Vezi idem, *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*, Wien, 1886.

rală permanentă, în cursul evului mediu, între Carpații apuseni și nordici românești și între Carpații cehi și polonezi [1].

Pentru secolele XVI—XVIII, existența românilor în Slovacia și Moravia este, în mod indiscutabil, dovedită de istoricii și lingviștii cehi și slovaci: J. Macúrek, A. Kavuljak, V. Chaloupecky, J. Valek, J. Kadlek ș.a. [2].

O opinie cu totul izolată o reprezintă D. Krandžalov (Crînjală), care încearcă, de cîțiva ani încoace, să reducă numărul termenilor recunoscuți ca românești în slovacă și cehă de toți lingviștii care s-au ocupat de această problemă (de exemplu, forma *putyra*, cu vechiul fenomen fonetic românesc al rotacismului [*n* intervocalic >r] curentă, alături de forma nerotacizată *putina*, în slovacă, cehă, poloneză și ucraineană, el o derivă din germanul *Butter*, „unt", etimologie evident absurdă) [3]. Împotriva documentelor istorice despre existența de grupe de români în Slovacia și Boemia, pînă în secolul al XVIII-lea, și ignorînd numele proprii românești atestate în aceste regiuni, D. Krandžalov (Crînjală) susține că termenii, puțini la număr, pe care îi recunoaște și el a fi românești în slovacă și cehă, ar fi fost transmiși celor două limbi de păstori ucraineni care îi împrumutaseră, la rîndul lor, de la români. Este, firește, de neînțeles ca o terminologie românească compactă, denumind o întreagă ramură a economiei, păstoritul, dominantă la noi, mai ales în prima jumătate a evului mediu, să fi pătruns în limbile slovacă și cehă, fără a fi existat un contact direct, dovedit de altfel prin documente istorice, între o masă de români și popoarele slovac și ceh, la care această ocupație nu era de baștină [4].

* * *

Cercetările de pînă acum, ale căror rezultate am căutat să le cuprind rezumativ în expunerea cu caracter istoric și de exemplificare concretă din rîndurile de mai sus, arată clar

---

[1] Vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*. București, 1933, passim; idem, *Vechimea și răspîndirea românilor pe baza toponimiei și onomasticii*. Vălenii de Munte, 1934, passim; idem, *Ancienneté et expansion du peuple roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în „Balcania", VI, 1943, p. 423—463.

[2] Vezi *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, p. 63—64.

[3] Vezi Silvia Niță-Armaș, *În jurul problemei cuvintelor de origine românească în limba slovacă*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVII (1966) nr. 5, p. 578—591.

[4] Vezi Silvia Niță-Armaș, *op. cit.*, p. 590—591.

că, în lexicul limbilor slave vecine, există aproape 400 de termeni împrumutaţi din limba română. Aceste împrumuturi n-au afectat structura gramaticală a acestor limbi, cu excepţia particularităţilor bulgarei despre care am vorbit mai sus, dar care mai constituie o ipoteză controversată.

În ceea ce priveşte domeniile cărora aparţin termenii împrumutaţi de limbile slave din română rezultă că o parte dintre ei sînt din domeniul păstoritului, fapt care constituie o importantă indicaţie pentru vechimea influenţei româneşti asupra limbilor slave. Împrumuturile de termeni pastorali datează, desigur, din epoca de mare dispersare a românilor, dintre care o parte au ajuns, în vest, pînă în Istria, unde mai există şi astăzi: istroromânii, alţii în sudul Peninsulei Balcanice: aromânii şi meglenoromânii de astăzi, alţii în spre est de Nistru şi alţii în spre nord pînă în Moravia şi Silezia, fapt care a avut loc între secolele X—XIII[1]. Vechimea mare a acestor împrumuturi rezultă şi din fonetismul unora dintre termeni. Forme ca: *putyra*, pentru „putina", răspîndită în ucraineană, poloneză, slovacă şi cehă, sau *afyra, jefera* din aceleaşi limbi, pentru „afină", datează din epoca cînd rotacismul lui *n* intervocalic constituia una din trăsăturile fonetice caracteristice ale părţii de nord-vest a dialectului dacoromân, fenomen din care n-au mai rămas astăzi decît cîteva slabe urme în Munţii Apuseni, dar existent, fără îndoială, în secolele X—XIII, cînd s-a produs dispersarea menţionată a românilor. Indicaţii fonetice, de mare vechime, prezintă, de asemenea, forme ca: *kl'ag* din ucraineană, poloneză şi slovacă, sau *gl'ag* din cehă, care nu sînt altceva, în limbile respective, decît românescul „chiag", intrat în aceste limbi în perioada cînd grupul consonantic *cl* nu devenise încă, în cuvintele moştenite din latină, *k̓*, fenomen care se încheiase, în dialectul dacoromân, înainte de secolul al XVI-lea. Aceeaşi vechime o au numirile topice *Gruń* şi *Hruń* din Galiţia, forma *vatul'a* din cehă, *dziamă, dzer,* din ucraineană şi poloneză pentru „zeamă" şi „zer", *bryndza* din toate limbile slave de est şi de nord, datînd de dinainte de iodizarea lui *ń* şi *l'*, fenomen, de asemenea, încheiat, în dialectul dacoromân, înainte de secolul al XVI-lea şi de dinainte de simplificarea la *z* a vechiului fonem

[1] Vezi N. Drăganu, lucrările citate, passim; vezi şi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 50—53.

românesc *dz*, pe cale avansată de încheiere în secolul al XVI-lea, cînd apar primele texte scrise în limba română.

Dar, precum se poate constata din exemplele pe care le-am citat, limbile slave n-au împrumutat din română numai termeni pastorali, ci pentru aproape toate domeniile de viață și activitate: numiri de părți ale corpului, de obiecte de îmbrăcăminte, de relații de familie, de mîncări și băuturi, de calități și defecte, de ocupații, de unelte, de plante, animale și insecte, de locuri (toponime), de persoane (antroponime), de noțiuni abstracte, de obiceiuri, de administrație, de militărie ș.a.[1].

Din punctul de vedere al categoriilor gramaticale, cea mai mare parte dintre termenii românești din limbile slave sînt substantive, circa 20 de adjective, cîteva verbe și două particule gramaticale: *mai*, cu care se formează, ca în română, comparativul în ucraineană și *kam* (în aceeași limbă). Aproape toți acești termeni și-au păstrat sensul lor originar, cum l-au păstrat, în general, și cei slavi, mult mai numeroși, în limba română[2].

* * *

Contacte vechi, rezultate, de asemenea, din împrejurările istorice prin care a trecut poporul român, a avut limba română cu albaneza, neogreaca și turca. Cele mai vechi dintre ele sînt cele cu albaneza. Aceasta are o serie de corespondențe fonetice, unele de structură gramaticală și circa optzeci de cuvinte comune cu româna. După unii autori [3], ele sînt, în albaneză, de origine traco-iliră, iar în română de origine daco-geto-tracă, deci, în ambele limbi, ar fi elemente de substrat. Theodor Capidan, care s-a ocupat în mod special de aceste corespondențe, susține că unele dintre ele ar putea proveni și din contacte directe între cele două limbi, care ar fi avut loc, după el, în două perioade: una mai veche, cînd aromânii, meglenoromânii și istroromânii se aflau încă în preajma Dunării, în unitate geografică cu dacoromânii din nordul fluviului, această perioadă privind limba română în ansamblul ei, și alta mai nouă, restrînsă numai la dialectul aromân, care a început după coborîrea aromâ-

---

[1] Vezi *L' influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, p. 100—102.

[2] Vezi *ib.*, p. 112.

[3] Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 186.

nilor în sudul Peninsulei Balcanice. În prima perioadă ar fi intrat în albaneză forme cu baza dacoromână ca: *gjendurë* (dacoromân ghindură), *kukutë* (dacoromân cucută), *skuter* (dacoromân scutar „mai-marele peste ciobani"), *mistrec* (dacoromân mistreț) ș.a., iar în a doua perioadă, împrumuturile sînt din dialectul aromân: *manar* (arom. mănar), *meljorë* (arom. mil'oară), *kërrutë* (arom. cornută), *terë* (arom. teară „smîntînă"), *misurë* (arom. misură „măsură"), *cripiturë* (arom. cripitură „crăpătură") ș.a. [1]

Tot din dialectul aromân au pătruns cuvinte românești în neogreacă. Ele au fost semnalate, mai întîi, de Gustav Meyer [2], care a relevat un număr de 35 de cuvinte aromânești în această limbă. Cei care au studiat mai adînc problema au fost: G. Murnu[3] și Theodor Capidan, care au arătat că numărul acestora este mult mai mare. Ei atestă originea a 89 de termeni aromânești în neogreacă. Cităm dintre aceștia, după G. Murnu și după Th. Capidan: *vetuli* (arom. vitul'u „vătui") *kalmpasa* (arom. gălbadză), *culiastra* (arom. culastră), *laios*, *laia* și *laion* (arom. laiu, laie „oaie neagră"), *miliora* (arom. mil'ioară), *murgos* (arom. murgu), *urdza* (arom. urdă), *prentsa* (arom. brîndza), *siugari* (arom. sugari), *struga* (strungă), *tsarcos* (țarc) ș.a. [4]

Cu turcii, românii au avut raporturi în timpul dominației îndelungate otomane asupra Țărilor Române. Dintre cuvintele românești din limba turcă, cităm: *boyar* (boier), *gelata* (găleată), *ispravnik*, *kalaraš*, *mukan* (mocan), *kašer* (caș), *lundure* (luntre), *barda* (bardă „secure"), *kassatura* (custură „sabie rea"), *masa* (masă mică cu un picior) și *mamaliga*. [5]

* * *

O limbă apropiată geografic, în care se găsesc numeroase cuvinte românești, este cea maghiară. Influența românei

---

[1] Vezi Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania", II (1922), p. 444—554; vezi și id., *Saracăcianii. Studiu asupra unei populații românești grecizate*, în „Dacoromania", IV, partea 2 (1927), p. 923—959.

[2] Gustav Meyer, *Die slawischen, albanesischen und rumänischen Lehnwörter im Neugriechischen*, Wien, 1896.

[3] G. Murnu, *Rumänischem Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902.

[4] Th. Capidan. *Aromânii. Dialectul aromân*. București, 1932, p. 159.

[5] Vezi Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I, București, 1900, p. XXXV—XXVI.

asupra limbii maghiare a fost, *„în trecut, relativ puțin cunoscută, dar ea este bogată în învățăminte"*, cum o apreciază lingvistul maghiar Márton Gyula de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj. [1] Ea a fost semnalată mai întîi de Samuel Gyarmati în al său *Vocabularium*, apărut la Viena, în 1816. În 1877, Edelspachen Antal publică prima monografie special dedicată acestei probleme, relevînd prezența a 124 de cuvinte românești în maghiară. Cu cîțiva ani mai tîrziu, Szinnyei József, în dicționarul său de regionalisme, în două volume, apărut între 1893—1901, înregistrează 340 de cuvinte românești. În 1912, Ștefan Damian îmbogățește glosarul lui Szinnyei cu încă 200 de cuvinte românești [2]. Dintre lucrările mai recente se remarcă cea a lui Géza Blédy: *Influența limbii române asupra limbii maghiare, studiu lexicografic*, apărută la Sibiu în 1942, care înregistrează aproape 600 de cuvinte românești în maghiară, fără a fi cercetat numele proprii (toponimicele și antroponimicele) și graiul ceangăilor, un mic grup de maghiari, stabiliți din evul mediu în cîteva sate din Moldova.

Cei mai vechi termeni românești din maghiară sînt, ca și în celelalte limbi cercetate mai sus, din domeniul creșterii animalelor: *berbécs* (berbece), *brindza, cáp* (țap), *cigája* (țigaie), *esztrenga* (strunga), *esztena,* (stînă), *furulya* (fluier), *csóbán* (cioban), *mióra* (mioară), *mókány* (mocan), *pakulár* (păcurar), *orda* (urdă) ș.a. Aceștia sînt răspîndiți în întreaga limbă maghiară și au, foarte probabil, aceeași vechime cu cei similari din limbile slave, deci chiar din perioada stabilirii ungurilor în Panonia.

Pe baza unei vaste documentări, N. Drăganu susține originea românească a unui însemnat număr de nume proprii din Panonia acelei epoci: *Chot* (ciot), *Fot* și *Fóth* (făt), *Ied* (ied), *Kas* și *Kaas* (caș), *Keczel* (cățel), *Kopacs* (copaci), *Nuzu* (Nuțu), *Orda* (urdă), *Petra* (Piatra sau Petrea), *Sequ* (sec) ș.a.[3]

---

[1] Vezi Márton Gyula, *Cu privire la studierea influenței limbii române asupra limbii maghiare*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai". Series philologia, fasciculus 1, 1967, p. 32.

[2] Vezi id. ib.

[3] Vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, passim; idem *Vechimea și răspîndirea românilor pe baza toponimiei și onomasticii*, passim, idem, *Ancienneté et expansion du peuple roumain d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, passim.

În prezent, profesorul Szabó T. Attila de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj elaborează dicţionarul documentelor maghiare din epoca feudală, proiectat să apară în 1970. El a atestat pînă acuma 52 de termeni româneşti, pentru secolele XIV—XVI, în aceste documente, anterior, fiind cunoscuţi numai 19 pentru epoca respectivă.

Dar cuvintele româneşti sînt numeroase mai ales în graiurile maghiare din România. Ele sînt studiate de Géza Blédy, în lucrarea amintită, după epoci: existente înainte de 1918, adică înaintea unirii Transilvaniei cu România, şi cele intrate după această dată, pînă la apariţia cărţii sale (1942), arătînd că cele mai multe dintre cele intrate în prima perioadă fac parte din vocabularul de bază al acestor graiuri pentru aproape toate domeniile de activitate şi de viaţă: agricultură, însuşiri ale omului, rudenie şi prietenie, demnităţi etc.

După 1918, influenţa limbii române asupra acestor graiuri s-a accentuat, în mod firesc, prin instituţiile noii vieţi comune: administrative, şcolare, judecătoreşti, militare, de viaţă economică şi socială etc. Încep, de data aceasta, să pătrundă, cu rapiditate, în ele, mai ales neologismele latino-romanice ale limbii române: *akcseptálni* (a accepta), *evolúció* (evoluţie), *delegáció* (delegaţie), *informálni* (a informa), *konsztitúció* (constituţie), *mánifesztació* (manifestaţie), *organizálni* (a organiza), *reszpektálni* (a respecta) ş.a. [1]

În orînduirea socialistă de astăzi, cînd românii cu ungurii din ţara noastră lucrează împreună, în condiţii de egalitate, în instituţii, uzine, pe şantiere şi pe ogoare, limba română, care este cea a marii majorităţi a populaţiei, îşi impune influenţa în măsură crescîndă în graiurile acestora prin termenii politici, administrativi, economici, juridici, de maşini şi unelte, de produse ale muncii comune, de relaţii de familie ş.a. Rezultatele influenţei românei în această nouă fază constituie o preocupare stăruitoare a lingviştilor maghiari şi români de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj şi a cercetătorilor Institutului de lingvistică şi istorie literară al Filialei din Cluj a Academiei. Ei elaborează împreună *Atlasul lingvistic al*

---

[1] Vezi Géza Blédy, *op. cit.* p. 95—158.

graiurilor maghiare din România, pe baza căruia se va putea lărgi și adînci studiul acestei influențe.

După o apreciere globală făcută de Márton Gyula, numărul cuvintelor românești în aceste graiuri ar fi, în prezent, de 2800—3000, deci de peste patru ori mai mare decît îl evaluase Géza Blédy în lucrarea sa din 1942.

Foarte puternică este influența românei asupra graiului ceangăilor din Moldova. Aceștia trăiesc, din evul mediu, în mijlocul unei mase compacte de români, sînt puțini la număr și toți bilingvi. Tocmai aceste împrejurări i-au determinat pe lingviștii maghiari să întreprindă, în ultimele decenii, numeroase anchete pe teren, ale căror rezultate sînt concretizate în cîteva studii valoroase, apărute pînă acum[1].

Influența românei asupra acestui grai este evaluată de același autor, Márton Gyula, la 2500 de cuvinte: substantive, verbe, conjuncții, interjecții, adverbe, aparținînd tuturor laturilor vieții și realității înconjurătoare, cărora li se adaugă un mare număr de calcuri după română și de expresii românești, ceea ce-l face pe autorul citat să remarce că raporturile graiului ceangău cu limba română sînt mai strînse decît cele cu limba maghiară[2].

* * *

O altă influență puternică și veche a românei este cea asupra graiurilor săsești din Transilvania.

Sașii, veniți în Transilvania în secolul al XIII-lea, după anumite particularități lingvistice din nord-vestul Germaniei, și-au păstrat aici individualitatea națională prin limbă, cultură și obiceiuri proprii aduse din locurile lor de origine. Dar, trăind timp de peste 600 ani în mijlocul unei

---

[1] Vezi Márton Gyula, *Cîteva aspecte ale influenței limbii române în lexicul graiului ceangău din Moldova*, în „Studii și cercetări lingvistice", VI, 1955, nr. 3—4, p. 331—340; Nagy Jenő, *Contribuții la studiul influenței limbii române asupra lexicului graiului maghiar din Sărata*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", 1958, p. 617—625; Balogh Edmund, *Cîteva aspecte ale influenței lexicale românești în graiul ceangăilor din Cingheș*, în „Studii și cercetări lingvistice" XIV, 1963, p. 377—390.

[2] Vezi Márton Gyula, *Cîteva aspecte ale influenței limbii române în lexicul graiului ceangău din Moldova*, p. 331—340; id. *Perechi de cuvinte în graiul ceangăilor din Moldova*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", 1958, p. 557—569.

populații românești compacte, a fost firesc să stabilească, de la început, contacte cu românii și să învețe de timpuriu românește, pe de o parte, pentru că românii erau foarte numeroși, iar pe de alta, fiindcă sașii, ocupîndu-se cu meseriile, comerțul și agricultura, aveau nevoie de clientelă românească pentru produsele lor și de mînă de lucru în agricultură.

Urmarea firească a acestei stări de fapt a fost pătrunderea în graiurile sașilor a numeroase elemente lexicale românești.

În anul 1900, Em. Grigorovitza aprecia că sașii au, în graiurile lor, 196 de cuvinte românești[1]. El se baza pe anchetele dialectale făcute, la sfîrșitul secolului trecut, pentru elaborarea dicționarului acestor graiuri.

În 1902, J. Brenndörfer relevă 858 de cuvinte românești în graiurile săsești, dintre care 620 folosite de toți sașii[2]. Cercetarea acestei influențe a fost reluată, în 1927, de Augustin Bena[3], iar în ultimii ani de profesorul M. Zdrenghea[4] de la Universitatea din Cluj.

După aprecierea tuturor acestora, împrumuturile românești în graiurile săsești, ca și cele din graiurile maghiare din România, aparțin celor mai variate noțiuni. Mai vechi sînt și în graiurile săsești termenii pastorali: *batsch* (baci), *berbetsch* (berbece), *tschurdë* (ciurdă), *stinë* (stînă), *strungë* (strungă), *prents* (brîndză), *zarë* (zară), *zer, flur* (fluier) ș.a. Pot fi însă vechi și numiri de plante ca: *trifoi, burets, busiok* (busuioc); de păsări și insecte: *kokestirk* (cocostîrc), *pupëz* (pupăză), *flutër* (fluture); de mîncări: *klëtitën* (clătite), *plëtschintën* (plăcinte), *momëligë* (mămăligă); de unelte: *furkë* (furcă), *bardë* (bardă),

---

[1] Vezi Dr. Em. Grigorovitza, *Dialectul așa numit săsesc al germanilor din Transilvania și elementele române cuprinse în el.* București, 1900.

[2] Vezi Brenndörfer János, *Román (Oláh) elemek az Erdélyi szász nyelvben* (Elemente românești în dialectul săsesc din Ardeal). Budapest, 1902; vezi și recenzia lui Sextil Pușcariu în „Zeitschrift für romanische Philologie", 1904, p. 612—613.

[3] Vezi Augustin Bena, *Limba română la sașii din Ardeal.* Cluj, 1927 (Biblioteca „Dacoromâniei").

[4] Vezi Mircea Zdrenghea, *Limba română vorbită de sașii din Cîlnic,* în „Studii și cercetări științifice". Cluj, II, 1951, nr. 1—2, pag. 328—345; idem, *Rumänisch-deutsche Sprachbeziehungen,* în „Mélanges linguistiques", publiés à l' occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 avril 1957. București, 1957, p. 194—198.

tschiokan (ciocan), *bitsch* (bici); există în graiurile săsești numeroase adjective românești (de obicei terminate în sufixul săsesc *-isch*): *amëritisch* (amărît), *buzatisch* (buzat), *schtirbisch* (știrb), *kuratisch* (curat), *minunatisch* (minunat); numeroase verbe (de obicei, cu terminația săsească-*n*): *apukân* (a apuca), *bukurân* (a bucura, a se bucura), *omenin* (a omeni), *pokelin* (a păcăli), *rugân* (a ruga, a se ruga); numeroase expresii românești: *hopserakë* (hop-săraca), *papëlapte* (papă-lapte), *punë lume* (pînă-i lumea) ș.a.

Ca și în cazul graiurilor maghiare din România, influența limbii române asupra graiurilor săsești a sporit mereu din 1918 încoace, continuînd să crească, mai ales în condițiile de astăzi, ale orînduirii socialiste.

* * *

Din examinarea succintă a prezenței cuvintelor românești în limbile popoarelor vecine se desprind cîteva constatări cu caracter general.

Românii n-au fost, nici în trecut, un popor pasiv, care au primit, în mod unilateral, influențe de la alții, ci un popor dinamic și activ, care a dat elemente de cultură materială și spirituală popoarelor cu care a venit în contact. Lingvistul român Vasile Bogrea, mort prematur (1926), a subliniat astfel rolul civilizator al poporului român, cu toate împrejurările vitrege în care a trăit în trecut: *„Ciobani, cărăuși, ostași, meșteșugari, pe lîngă ocupația lor de căpetenie, plugăria, vechii români s-au manifestat și afirmat cu nota lor proprie, în care excelau, în mijlocul și în folosul popoarelor vecine, creînd sau transmițînd atîtea elemente de cultură; o mărturisesc înseși limbile acestora, care arată, la tot pasul, urmele rolului românilor ca factori de civilizație"*. [1]

Studiul elementelor românești din limbile vecine nu este încă epuizat. El rămîne susceptibil de completări continue pe măsură ce se vor elabora dicționarele etimologice și atlasele lingvistice ale limbilor cu care am avut legături în trecut sau avem în prezent.

În ceea ce privește perspectivele influenței românești asupra limbilor despre care am vorbit, ele sînt diferite. Influența asupra limbilor albaneză, neogreacă și turcă

[1] Vezi „Dacoromania" III, p. 499.

este, desigur, încheiată, datorită faptului că împrejurările istorice care au favorizat-o nu mai sînt aceleași. În graiurile maghiare și germane din România, ea va continua să crească prin faptul firesc al poziției dominante în stat, în viața culturală și socială a limbii române.
Popoarele slave vecine și ungurii din Ungaria au, astăzi, toate, aceeași orînduire economică și politică socialistă ca și românii. Noțiunile noi ale acestei orînduiri reclamă numeroși termeni noi, care se răspîndesc între aceste popoare. Schimburile de termeni dintre ele sînt, în prezent, puține la număr, dar ele au, în viitor, perspective de creștere continuă prin intensificarea multiplelor relații care leagă între ele națiunile socialiste.

ASPECTE
ALE
STRUCTURII
LIMBII ROMÂNE

TERMINOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

Unul dintre fenomenele cele mai caracteristice ale epocii noastre este realizarea, într-un ritm fără precedent, a unui mare progres științific și tehnic în toate domeniile. Fiecare națiune — fie că participă în măsură mai mare, fie că participă mai puțin la efectuarea lui — caută să-și însușească cît mai mult din cuceririle științei și tehnicii contemporane, pentru ca, prin ele, să-și ridice nivelul economic și cultural.

Progresul științific și tehnic contemporan ridică, pe lîngă probleme economice și spirituale, importante probleme de ordin lingvistic, datorită faptului că numeroasele noțiuni noi care apar reclamă termeni noi pentru exprimarea lor adecvată. Studiile relative la felul în care diferitele limbi își creează mijloacele lexicale pentru a exprima noțiunile noi ale științei și tehnicii contemporane sînt dintre cele mai actuale și mai utile.

* * *

În cele ce urmează vom expune rezultatele unei cercetări statistice pe care am făcut-o asupra lexicului științific și tehnic contemporan al limbii române, arătînd, în același timp, căile formării lui și locul pe care îl ocupă în ansamblul vocabularului ei.

Ca introducere a cercetării noastre amintim faptul că terminologia științifică și tehnică contemporană din limba română a început să se formeze la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a slăbirii stăpînirii otomane și a începutului dezvoltării relațiilor culturale, politice și economice cu țările occidentale. Noțiunile noi ale științei și tehnicii occidentale trebuiau exprimate prin cuvinte pe care vocabularul nostru vechi, legat de economia agricolă feudală și de economia casnică, nu le poseda.

În această primă perioadă, principalele surse de creare a terminologiei științifice și tehnice au fost limbile neogreacă, rusă și franceză în Muntenia și Moldova, latina, germana și maghiara în Transilvania, procedeul cel mai frecvent fiind calcurile după aceste limbi.

După 1830, limba franceză devine principala sursă a terminologiei noastre științifice, care le înlocuiește treptat pe toate celelalte, iar mijloacele de formare a terminologiei nu mai sînt, în mod predominant, calcurile, ci împrumutul masiv de neologisme franceze, care, datorită structurii înrudite a celor două limbi, s-au adaptat cu ușurință cerințelor fonetice, lexicale și gramaticale ale limbii române.

Nu vom insista asupra acestei perioade de început a formării terminologiei noastre științifice și tehnice contemporane, deoarece asupra ei a apărut recent o lucrare meritorie a lui N. A. Ursu: *Formarea terminologiei științifice românești* (București, 1961).

* * *

Lexicul științific și tehnic al limbii române contemporane se caracterizează printr-o mare bogăție, care crește mereu, datorită dezvoltării impetuoase a științei și a tehnicii mondiale, pe care România, prin politica de industrializare intensă de astăzi, de dezvoltare și de răspîndire a culturii în masele largi, și-o însușește cu rapiditate.

Pînă acum cîteva decenii, terminologia științifică și tehnică românească, deși predominată de influența franceză, se caracteriza printr-o pronunțată lipsă de unitate, datorită specialiștilor care studiaseră în alte țări decît Franța, precum și dezvoltării relațiilor economice, tehnice și științifice cu numeroase alte țări. Acest fapt a determinat Academia Română să înceapă, în 1940, o acțiune de unificare și fixare a terminologiei științifice și tehnice, pentru a pune capăt *„unei stări de lucruri creatoare de confuziuni în predarea științelor exacte prin întrebuințarea de termeni cu semnificație diferită și chiar în discordanță cu spiritul limbii românești"*, după cum sublinia broșura editată atunci de Academie[1]. Se citau termeni ca *forță, putere, putință*, care se foloseau cu sensuri diferite în institutii științifice și în întreprinderi similare. În numeroase

[1] Vezi *Terminologia științifică românească*. I. *Norme și precizări generale*. 1. *Științele matematice și fizice*, București, 1940.

cazuri se foloseau termeni deosebiți pentru aceeași noțiune: *ghivent* și *filet*, *lagăr* și *palier*, *cuplu* și *ambreiaj*, *ac* și *macaz*, *așchie* și *șpan*, sau direct termeni străini: *gutieră*, *jet*, pe care nu-i înțelegeau decît specialiștii.

Acțiunea de unificare și fixare a terminologiei științifice și tehnice, schițată doar în 1940, a fost reluată, pe o bază nouă și sistematică, în 1949. Ea este îndeplinită mai ales de două instituții strîns legate de dezvoltarea științei și economiei din țara noastră: „Consiliul Național al Inginerilor și Tehnicienilor“ (C.N.I.T.) și „Comisia de stat pentru standardizare“.

„Consiliul Național al Inginerilor și Tehnicienilor“ a elaborat, începînd din 1949, cu colaborarea a aproape 400 de specialiști, o mare lucrare lexicografică, intitulată *Lexiconul tehnic român*, dicționar al termenilor de specialitate din științele pozitive. El a apărut sub redacția unui comitet condus de acad. Remus Răduleț, în prima ediție, între 1949 și 1955, în șapte volume, cuprinzînd 48 763 de termeni și constituind prima lucrare amplă de sistematizare și unificare a terminologiei științifice și tehnice românești. Între 1956 și 1966, s-a elaborat, sub aceeași conducere, a doua ediție, care, folosind experiența cîștigată și înglobînd numeroși termeni legați de ramurile noi de producție apărute în procesul de industrializare a țării, cuprinde, în 18 volume, 90 000 de termeni titlu și 38 000 de termeni de referință. Numărul mare, de aproape 130 000 de termeni, din științele teoretice și aplicate, exprimă, prin el însuși, bogăția terminologiei științifice și tehnice contemporane românești, ca și progresul științei și tehnicii românești însuși.

A doua instituție pentru unificarea și fixarea terminologiei științifice și tehnice românești, „Comisia de stat pentru standardizare“, funcționează, de asemenea, din 1949, cu scopul principal de a stabili calitățile tehnice ale produselor create sau introduse în producție și care, implicit, se ocupă și de numirea acestora.

Acțiunea de unificare și fixare a unei terminologii științifice și tehnice atît de bogate este o operație complexă care implică două procese complementare. Primul este clarificarea sistemului de noțiuni în fiecare domeniu al științei și tehnicii, iar al doilea, alegerea termenului lingvistic cel mai potrivit pentru fiecare noțiune.

Atît redacția *Lexiconului tehnic român*, cît și „Comisia de stat pentru standardizare" au făcut adesea apel, în munca lor, la institutele de lingvistică din București și din Cluj ale Academiei[1].

Colaborarea dintre specialiștii din diferitele ramuri ale științelor pozitive și dintre lingviști s-a impus de la sine, datorită faptului că unificarea și fixarea terminologiei științifice și tehnice este, așa precum am menționat, atît o problemă de sistematizare a noțiunilor, cît și de lingvistică propriu-zisă[2].

Principiul general în acțiunea de unificare și fixare a terminologiei științifice și tehnice românești este grija pentru exprimarea exactă a noțiunilor și pentru respectul uzului lingvistic.

În această acțiune s-au impus următoarele criterii cu caracter științific și practic:

1. înlăturarea termenilor echivoci din cauza polisemantismului lor și, în măsura posibilului, a omonimelor și sinonimelor, pentru ca un termen să exprime cît mai adecvat o singură noțiune din sistemul unei specialități. Dacă în limba literaturii artistice, sinonimele și polisemantismul constituie un semn de bogăție, în cea științifică ele dau naștere la neajunsuri practice;

---

[1] Vezi D. Macrea, *Lingvistica în sprijinul stabilirii terminologiei științifice*, în „Contemporanul", nr. 39/1953, p. 5.

[2] Vezi N. Profiri, *Cu privire la discuția asupra Lexiconului tehnic român*, în „Contemporanul", nr. 9/1953, p. 5; Șt. Covaci și M. Radnev, *Unele probleme în legătură cu folosirea terminologiei științifice*, în „Contemporanul", nr. 34/1953, p.5; Gh. Ionescu-Sisești, *Cu privire la terminologia din domeniul agronomiei*, în „Contemporanul", nr. 41/1953, p. 5; I. Nițulescu, *Probleme de terminologie științifică medicală*, în „Contemporanul", nr. 44/1953, p. 5; Remus Răduleț, *Terminologia în „Lexiconul tehnic român"*, în „Contemporanul", nr. 50/1953, p. 5; I. Miletineanu, *În legătură cu terminologia, tehnică și științifică în standardele de stat*, în „Limba română", III, 1954, nr. 3, p. 74—83; Ana Canarache și Constant Maneca, *În jurul problemei vocabularului științific și tehnic*, în „Limba română", IV, 1955, nr. 6, p. 16—26; Constant Maneca, *Cu privire la activitatea de unificare a terminologiei științifice și tehnice*, în „Limba română, V, 1956, nr. 3, p. 46—54; idem, *Terminologia științifică și tehnică în Dicționarul general al limbii române*, în „Limba română", VIII, 1959, nr. 1, p. 33—44; idem, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, Edit. Acad., 1959, p. 191—202.

2. adoptarea cu preferință a unui cuvînt românesc, simplu sau compus, în locul unui termen străin, atunci cînd uzul se poate lipsi de acesta din urmă. Această preferință nu este inspirată de vreo tendință puristă sau naționalistă, ci de faptul că, treptat, vocabularul românesc și-a creat mijloace proprii de o mai ușoară accesibilitate. Astfel, spre exemplu, s-a adoptat *alb de zinc*, în loc de „Zinkweiss", *arc*, în loc de „resort", *bandă izolantă*, în loc de „Isolierband", *răzuitor*, în loc de „ticlinc", *lucru mecanic*, în loc de „travaliu", *abatere*, în loc de „ecart", *crestătură*, în loc de „ancoșă" ș.a.;

3. omonimele care, ca și sinonimele, constituie o greutate în fixarea terminologiei științifice și tehnice, sînt folosite, cînd n-au putut fi eliminate, cu sensul pe care îl au în fiecare domeniu de specialitate. Termeni ca *fus, armătură, rezistență* se folosesc în mai multe ramuri ale tehnicii cu sensul specific pe care îl au în ramurile respective. Același tratament se aplică termenilor cu o singură formă la singular și cu două sau trei forme de plural, cu sensuri diferite: *arc* (sg.) — *arce* și *arcuri* (pl.), *corp* (sg.) — *corpi și corpuri* (pl.), *strat* (sg.) — *strate* și *straturi* (pl.), *plan* (sg.) — *plane* și *planuri* (pl.), *cot* (sg.) — *coate, coți* și *coturi* (pl.). La fel se procedează și cu termenii care au două forme la singular și o singură formă la plural: *ax, axă* (sg.) — *axe* (pl.);

4. se păstrează termenii străini înrădăcinați în uz: *anvelopă, bombeu, furnir, jalon, blacheu, refracție, viteză* ș. a. Din aceeași categorie fac parte termenii intrați în uzul internațional general: *radio, telefon, televiziune, termometru*, pe care nimeni nu se poate gîndi să-i înlocuiască. Creșterea numărului de termeni internaționali este caracteristică astăzi nu numai pentru limbile deschise, cum este româna, ci și pentru limbi închise în trecut, cum este, spre exemplu, maghiara, care, după ce vreme îndelungată a folosit aproape numai termeni creați prin mijloace lingvistice proprii, a început și ea să folosească, pentru ramurile noi ale științei, ca energia atomică, termenii uzuali astăzi în toate limbile de cultură;

5. dintre mai mulți termeni sinonimi de origine străină se caută să se aleagă cel mai apropiat de spiritul limbii române, adică cel care se încadrează mai adecvat în structura

ei fonetică, lexicală și gramaticală. Această cerință este satisfăcută, în mod firesc, pentru limba română, de termenii de origine romanică, în special franceză, ceea ce explică marea lor abundență în vocabularul nostru științific și tehnic.

* * *

Situația, după origine, a terminologiei științifice și tehnice românești contemporane, am stabilit-o statistic, pe baza a două lucrări lexicografice recente: *Dicționarul tehnic poliglot*, apărut în 1963, și *Dicționarul enciclopedic român*, în patru volume (1962—1966).

Dicționarul tehnic poliglot, elaborat pe baza *Lexiconului tehnic român*, cuprinde 26 000 de termeni, în șase limbi: română, rusă, engleză, germană, franceză și maghiară.

Acest dicționar prezintă un interes direct pentru cercetarea noastră, deoarece el oferă un tablou sinoptic al termenilor în cele șase limbi și deci posibilitatea stabilirii cu ușurință a originii lor în limba română.

Am stabilit statistic, după acest dicționar, originea termenilor de la litera A, în număr de 2 097, care este următoarea:

1) termeni pe care româna îi are comuni cu toate cele cinci limbi	16,70%
2) comuni numai cu franceza	37,05%
3) comuni cu franceza și engleza	12,11%
4) comuni cu franceza, engleza și germana	1,76%
5) comuni cu franceza, engleza, germana și rusa	1,85%
6) comuni cu franceza, engleza și rusa	1,24%
7) comuni cu franceza, rusa și maghiara	0,09%
8) comuni cu franceza, germana, rusa și maghiara	0,28%
9) comuni cu franceza și rusa	1,28%
10) comuni cu franceza, germana și rusa	0,14%
11) comuni cu franceza, germana și maghiara	0,23%
12) comuni cu franceza și germana	0,33%
13) comuni cu franceza, engleza, rusa și maghiara	0,33%
14) comuni cu engleza	0,57%
15) comuni cu engleza și germana	0,09%
16) comuni cu engleza, rusa și maghiara	0,09%

17) comuni cu engleza, germana, rusa
și maghiara 0,23%
18) comuni cu germana 2,24%
19) comuni cu germana și rusa 0,09%
20) comuni cu germana, rusa și maghiara 0,14%
21) comuni cu rusa 0,63%
22) comuni cu rusa și maghiara 0,09%
23) comuni cu maghiara 0,09%
24) creații lexicale românești 22,17%

Adunînd numărul termenilor pe care limba română îi are comuni numai cu franceza, cu cei pe care îi are comuni cu franceza și total sau parțial cu celelalte limbi, obținem un total de 73,39%. Acest total reprezintă în română, în realitate, influența directă a limbii franceze, dat fiind că și termenii comuni cu franceza și celelalte limbi sînt, în română, în marea lor majoritate, tot de origine franceză.

Creațiile lexicale românești, însumînd 22,17%, sînt, în bună parte, calcuri după celelalte limbi, îndeosebi după franceză. Termenii de origine franceză, împreună cu creațiile lexicale românești, se ridică la un total de 95,56%, ceea ce asigură omogenitatea lexicului științific și tehnic al românei contemporane.

Predominarea influenței franceze în terminologia științelor pozitive și în tehnica românească nu este un fapt izolat, ci această influență este la fel de pronunțată și în terminologia științelor sociale. Această situație este confirmată prin analiza etimologică a termenilor din *Dicționarul enciclopedic român*. Acest dicționar cuprinde, pe lîngă terminologia științelor pozitive de o mai largă circulație, îndeosebi terminologia științelor sociale: filozofie, economie, sociologie, drept, istorie, lingvistică etc., deci o sferă mai largă de noțiuni științifice decît dicționarele tehnice propriu-zise. Am analizat originea termenilor cuprinși în primele două volume, în număr de 9 076. Situația statistică este următoarea:

1. Termeni de origine franceză 70,79%
2. Cuvinte românești 18,59%
3. Neologisme din latină 3,83%
4. Termeni de origine italiană 1,88%
5. Termeni de origine germană 1,62%
6. Termeni de origine greacă 1,32%

7.	Termeni de origine engleză	0,97%
8.	Termeni de origine rusă	0,57%
9.	Termeni spanioli	0,17%
10.	Termeni portughezi	0,02%
11.	Termeni sanscriţi	0,03%
12.	Termeni chinezi	0,02%
13.	Termeni arabi	0,02%
14.	Termeni tătari	0,01%
15.	Termeni suedezi	0,01%
16.	Termeni mongoli	0,01%

Deci şi în acest dicţionar, termenii de origine franceză, care reprezintă 70,79%, împreună cu neologismele din latină, 3,83%, cu cele de origine italiană, 1,88%, cu cele spaniole şi portugheze şi cu creaţiile româneşti reprezintă un total de 95,39%, adică acelaşi rezultat ca în *Dicţionarul tehnic poliglot*.

Dacă comparăm, în continuare, structura etimologică a vocabularului ştiinţific şi tehnic românesc, oglindită în cele două dicţionare de mai sus, cu cea cuprinsă în *Dicţionarul limbii române moderne*, apărut în 1958, adică al limbii literare curente, vorbită de cercurile largi ale oamenilor culţi, proporţia elementelor de origine franceză şi romanică, fără să fie atît de ridicată ca în cele două dicţionare tehnice, este totuşi predominantă. În acest din urmă dicţionar, cuvintele de origine franceză reprezintă 38,42%, la care adăugînd pe cele moştenite de limba română din latină şi pe cele împrumutate din latină şi din celelalte limbi romanice, ajungem la un total de 62,85%. Diferenţa care se constată în această privinţă între cele două dicţionare tehnico-ştiinţifice şi cel al limbii române moderne se explică prin faptul că în limba literară curentă se manifestă puternic graiul popular şi, într-o măsură din ce în ce mai redusă, unele influenţe istorice exercitate asupra vocabularului românesc (slavă, neogreacă, turcă, maghiară ş.a.)[1].

---

[1] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*. Bucureşti, 1961, p. 24—45.

* * *

Din cercetarea noastră se desprind următoarele concluzii:

1. limba română contemporană dispune de o numeroasă terminologie științifică și tehnică, rezultat al capacității ei de adaptare de neologisme și de creare de cuvinte noi;

2. dezvoltarea lexicului științific și tehnic românesc s-a făcut prin contactul strîns cu Occidentul, în special cu Franța, ceea ce explică caracterul lui predominant romanic;

3. procentul ridicat al termenilor de origine franceză în diferitele sfere de întrebuințare, adică atît în vocabularul tehnico-științific, cît și în cel literar de uz general, dovedește nu numai afinitatea structurală a limbii române cu franceza, ci și faptul că limba franceză este pentru limba română, de mai bine de un secol și jumătate, o sursă vie și continuă de împrumuturi lexicale, o fereastră larg deschisă pentru noțiunile civilizației și culturii moderne în permanentă creștere;

4. bogăția terminologiei științifice și tehnice românești este o dovadă pozitivă a dezvoltării limbii române la nivelul cerințelor științei și tehnicii contemporane și o confirmare a strînsei legături dintre cultură și limbă, cea dintîi condiționînd și stimulînd dezvoltarea celeilalte.

RELIEFUL SONOR AL LIMBII ROMÂNE ÎN LUMINA CERCETĂRILOR STATISTICE

Cercetările statistice în lingvistică, atît de extinse astăzi, au în lingvistica românească o lungă tradiție.

Cu aproape nouă decenii în urmă, în 1881, Bogdan Petriceicu Hasdeu a formulat teoria originală asupra „*limbii în circulațiune*", folosind, printre primii lingviști din lume, metoda statistică. El a demonstrat statistic că fizionomia unei limbi o formează cuvintele ei cele mai frecvent întrebuințate, formele gramaticale cele mai frecvente, sunetele cele mai frecvente, cea mai frecventă accentuare[1]. „*Fără ajutorul circulațiunii*", adică al frecvenței, scria Hasdeu, *orice caracterizare totală sau parțială a unui grai e radicalmente falsă*"[2].

Cercetînd din acest punct de vedere vocabularul a două poezii populare românești, Hasdeu a arătat că frecvența cuvintelor moștenite din latină este covîrșitoare față de cele de alte origini și că nu se poate construi în românește nici o propoziție, oricît de simplă ar fi, numai din elemente de origine nelatină.

Principiul statisticii frecvenței elementelor limbii „*îl presimțiseră*" și alți lingviști din acea epocă, spune însuși Hasdeu, citîndu-i pe Curtius, Misteli, Brugmann, Förstemann și Thommerel, iar dintre lingviștii români pe A. de Cihac, dar nimeni, înaintea lui, nu-l formulase ca teorie lingvistică și nu-l aplicase sistematic ca metodă.

Ceea ce l-a determinat pe Hasdeu să inițieze aceste cercetări a fost faptul că limba română era singura dintre limbile romanice căreia i se contestase caracterul latin, din cauza

---

1 Vezi Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Istoria limbii române*, Partea I, *Principii de lingvistică*, București, 1881, p. 91—105.

2 Idem, *ib.*, p. 105.

izolării ei geografice și istorice de restul lumii romanice și mai ales a necunoașterii ei științifice.

Dar indiferent de motivul care l-a determinat pe Hasdeu să întreprindă, acum aproape 90 de ani, cercetarea sa statistică, metoda inaugurată de el a rămas un cîștig pentru știința limbii în general.

Am putut verifica marea utilitate a stabilirii statistice a frecvenței cuvintelor, analizînd comparativ, cu ani în urmă, frecvența, după origine, a cuvintelor din volumul de poezii al lui Mihai Eminescu și din volumul *Choix de poésies* al lui Paul Verlaine. Cuvintele moștenite din latină au, în poeziile lui Eminescu, frecvența de 83%, iar în poeziile lui Verlaine de 83,10%[1].

B.P. Hasdeu n-a limitat însă metoda statistică numai la studiul vocabularului, ci i-a arătat utilitatea pentru toate compartimentele limbii[2].

O demonstrație asemănătoare celei făcute pentru analiza vocabularului a schițat-o, tot în 1881, și pentru fonetică, relevînd importanța stabilirii frecvenței sunetelor pentru determinarea fizionomiei fonetice a unei limbi.

Folosind o observație a lui Förstemann asupra frecvenței unora dintre consoane și vocale în limbile elină și latină, Hasdeu îi dă următoarea interpretare teoretică și aplicativă: *„La 100 consoane, în elină sînt 18* **n** *și numai 4* **m**; *în latină, 14* **n** *și 12* **m**. *În elină dară un* **n** *valorează de* $4\frac{1}{2}$ *cît un* **m**.

La 100 vocale, în elină sînt numai 7 **i**, *în latină 17. În latină, prin urmare, un* **i** *are o utilitate aproape de 4 ori mai mare ca în elină. Un asemenea total al circulațiunii relative a sonurilor ne dă o noțiune vie despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet nu ne spune nimic.*

La români, sonul **r**, *pe care nu-l au de loc mexicanii și chinezii, se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui* **h**, *întrebuințat de*

---

[1] Vezi D. Macrea, *La composition du lexique de la langue roumaine moderne*, în *Actas du IX-e Congrès international de linguistique romane*, Lisabona, 1961, vol. I, p. 321—334. Vezi și idem, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 24—45.

[2] Vezi Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Istoria limbii române*, Partea I, *Principii de lingvistică*, București, 1881, p. 91—105.

vreo 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: **h, c, g, che—chi, ghe—ghi** *și* **j**, *deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul* **r**. *Să presupunem un moment că circulațiunea lui* **j** *ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui* **r**, *încît să se zică, cu drept cuvînt:* 1 j = 1 r; *atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune, dară, și numai în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi*"[1].

Aceste principii, clasice astăzi, au început să fie adîncite și aplicate abia cu cîteva decenii mai tîrziu de către lingviștii români, care au întreprins, mai ales după anul 1920, cercetări statistice asupra vocabularului[2] și foneticii[3] limbii române.

* * *

Analizele statistice în fonetică s-au intensificat în ultimul deceniu sub impulsul lingvisticii structuraliste și al lingvisticii matematice[4].

---

[1] Idem, *ib.*, p. 101—102.

[2] Vezi Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, București, 1920, p. 10—12; Theodor Capidan, *Bilingvismul și rolul femeii în păstrarea limbii*, în revista „Familia", 1934, nr. 8, p. 19—29; D.R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploiești, 1933, p. 54—56; idem, *Luceafărul lui Eminescu*, București, 1937; D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942; idem, *La composition du lexique de la langue roumaine moderne*, în *Actas du IX-e Congrès international de linguistique romane*, Lisabona, 1961, p. 321—334; idem, *Problemele de lingvistică română*, București, 1961; Victor Iancu, *Compoziția după origini a lexicului coșbucian*, în revista „Steaua", XVII, 1966, nr. 9; Constant Maneca, *Structura etimologică a limbii române contemporane în lumina frecvenței cuvintelor*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 2, p. 121—139.

[3] Vezi I. Șiadbei, *Din estetica limbii române. Proporția fonemelor*, în „Anuarul Liceului Național" pe anul 1932—1933, Iași, 1934; D. Macrea, *Frecvența fonemelor în limba română*, în „Dacoromania", X, partea I, 1941, p. 39—49.

[4] Vezi M. Grumăzescu, *Studiu asupra foneticii statistice a limbii române*, în „Comunicările Academiei R.P.R.", tom. V, 1955, nr. 10, p. 1429—1437; Solomon Marcus și Sorin Stati, *Entropia limbii române*, în „Limba română", XII, 1963, nr. 6, p. 581—595; Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Observații statistice asupra grupelor consonantice asimetrice*, în „Studii și cercetări lingvistice", XV, 1964, nr. 6, p. 727—734; Doina Grecu, Felicia Stan și Ion I. Stan, *Observații statistice asupra sistemului fonologic al limbii române literare*, în „Cercetări de lingvistică", IX, 1964, nr. 2, p. 301—310; Maria Mărdărescu, *Frecvența silabelor deschise și închise în limba română*, în „Studii

Printre problemele mai importante ale foneticii limbii române studiate statistic pînă în prezent, menţionăm: raportul de frecvenţă dintre vocale şi consoane, frecvenţa fiecărei vocale şi a fiecărei consoane în parte, frecvenţa diftongilor, a triftongilor, a grupelor de consoane, gradul de sonoritate al diferitelor sunete după poziţia lor în cuvînt, posibilităţile lor de combinare în structura cuvîntului şi a propoziţiei din punctul de vedere al teoriei informaţiei, frecvenţa silabelor finale închise şi deschise.

Din rezultatele acestor cercetări, vom releva anume, în rîndurile de faţă, raportul de frecvenţă dintre vocale şi consoane, frecvenţa fiecărei vocale şi consoane, a diftongilor şi triftongilor, precum şi gradul lor de sonoritate, — probleme pe care le considerăm esenţiale pentru determinarea fizionomiei fonetice a limbii române şi a reliefului ei sonor.

Aplicînd metoda lui Hasdeu, am stabilit frecvenţa fiecărei vocale, diftong, triftong şi consoane ale limbii române literare moderne, luînd ca bază aceeaşi pagină, 67, din 12 opere literare moderne: Mihai Eminescu, *Poezii* (ed. Perpessicius, vol. I, 1939), Ion Creangă, *Opere* (ed. Kirileanu, 1939), Mihail Sadoveanu, *Hanul Ancuţei* (ed. I), Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor* (ed. Cartojan, 1932), Ion Luca Caragiale, *Opere* (ed. Zarifopol, vol. I, 1930), I. Al. Brătescu-Voineşti, *Niculăiţă Minciună* (ed. 1922), Tudor Arghezi, *Cuvinte potrivite* (ed. 1927), Ion Agîrbiceanu, *Legea trupului* (ed. 1926), Lucian Blaga, *La curţile dorului* (ed. 1938), Iarnik-Bîrseanu, *Doine şi strigături din Ardeal* (1885) şi Iosif Hodoş, *Poezii populare din Banat* (1891).

Rezultatele statistice obţinute sînt următoarele:

1. Limba română literară are 7 vocale, 23 de diftongi, 8 triftongi şi 22 de consoane.

2. Raportul de frecvenţă al vocalelor, în ansamblul lor, este de 45,16%, faţă de 54,84% al consoanelor. Din acest raport rezultă că limba română are un remarcabil echilibru fonetic, aproape fiecare consoană fiind urmată sau precedată de o vocală, diftong sau triftong.

şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 4, p. 463—467; Octavian Tocaciu, *Unele date statistice privind frecvenţa literelor şi a diagramelor în limba română (scrisă) contemporană*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XVI, 1965, nr. 5, p. 683—722.

Iată un exemplu al acestui echilibru, luat la întîmplare, dintr-o poezie a lui Mihai Eminescu:

Vezi, rîndunelele se duc,
Se scutur frunzele de nuc,
S-așează bruma peste vii,
De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?

În acest exemplu, oricine poate remarca simplitatea și muzicalitatea pe care o dă succesiunea echilibrată a vocalelor și consoanelor în limba română.

Echilibrul de frecvență al vocalelor și consoanelor din română este superior celui al francezei, unde raportul de frecvență este de 43,36% vocale și 56,64% consoane și, mai ales, celui al germanei, unde raportul este de 38,86% vocale față de 61,14% consoane. El este ușor depășit, dintre limbile romanice, de cel din italiană, unde raportul vocale-consoane este de 47,74% față de 52,27%[1].

3. Dintre vocale, cea mai mare frecvență o are, în limba română, *e*: 10,14%. Urmează *i* cu frecvența de 6,85%, *a*: 5,97%, *u*: 5,82%, *ă*: 5,27%, *o*: 2,60% și *î (â)*: 2,36%. Numeroșii diftongi, în număr de 23, și triftongi, în număr de 8, nu au, luați aparte, decît frecvențe mici. Cel mai frecvent este diftongul *ea*: 1,50%. Ceilalți diftongi și triftongi au frecvența sub 1%, dar, luați toți diftongii și triftongii împreună, ei reprezintă 5,28%, deci aproape frecvența vocalelor, *a, ă* sau *u*, mai mare decît frecvența vocalelor *o* și *î (â)* împreună[2].

Cele 22 de consoane ale limbii române se succed, în ordinea frecvenței, astfel: *r*: 7,41%, *n*: 6,15%, *t*: 5,39%, *l*: 4,80% *d*: 4,32%, *c*: 4,29%, *s*: 3,98%, *m*: 3,31%, *ș*: 2,54%, *č*: 1,50%, *v*: 1,29%, *b*: 1,25%, *f*: 1,10%, *ț*: 1,07%. Toate celelalte consoane românești sînt sub 1%, succedîndu-se astfel, în ordinea frecvenței: *g, z, ǵ, ḱ, j, h* și *ǧ*.

[1] Vezi Pierre Fouché, *L'état actuel du phonétisme français*, în „Conférences de l' Institut de linguistique de l' Université de Paris", IV, 1936, p. 64—65.

[2] N-am luat în considerare pe -*i̯* final șoptit, după consoană, din forme ca *buni, frați*, care nu reprezintă decît 1,20% și care e lipsit de sonoritate, avînd doar o influență de înmuiere a consoanei precedente.

* * *

Cunoașterea măsurii exacte a frecvenței sunetelor unei limbi este necesară nu numai pentru descrierea fizionomiei ei fonetice, ci și pentru aprecierea sonorității ei.

Sunetele unei limbi au fiecare puterea lor de sonoritate, care este totdeauna condiționată de caracterul lor deschis sau închis, în cazul vocalelor, de cantitatea acestora: lungi sau scurte, de accent: dinamic sau melodic, de poziția lor în cuvînt: inițială, medială sau finală; în cazul consoanelor, de faptul dacă sînt fonice sau afonice, geminate sau simple, inițiale, mediale sau finale, intervocalice sau în grup de consoane, dacă precedă sau urmează accentul cuvîntului, — după specificul, în aceste privințe, al fiecărei limbi.

Acusticianul american Harvey Fletcher a analizat, cu ajutorul aparatelor acustice, puterea de sonoritate a sunetelor limbii engleze, stabilind că vocalele *a* și *o* sînt de două ori mai puternice ca sonoritate decît *u*, de aproape trei ori mai sonore decît *e* și de aproape patru ori mai sonore decît *i*[1]. Desigur, între sonoritatea sunetelor limbii engleze și ale românei există deosebiri. Dar diferențele nu sînt totuși așa de mari pentru ca rezultatele lui Fletcher, singurele, în această privință, care mi-au fost, pînă în prezent, accesibile, să nu poată servi ca puncte de plecare pentru aprecierea sonorității limbii române.

În limba română, vocalele de mare sonoritate *a*, *o* și *ă*, împreună cu diftongii și triftongii care le conțin, se ridică abia la frecvența de 17,39%.

Vocalele închise și de mai slabă sonoritate: *e*, *i*, *u* și *î (â)*, împreună cu diftongii și triftongii conținînd aceste vocale, reprezintă, ca frecvență, 29,46%, deci cu 10% mai mare decît a vocalelor deschise și cu sonoritate mare.

Spre deosebire de vocalism, unde vocalele închise și cu sonoritate mai redusă *e* și *i* predomină ca frecvență, în consonantismul limbii române, cel mai frecvent sunet este *r*, cea mai sonoră dintre consoane, avînd aproape sonoritatea lui *i* și urmînd, ca frecvență, imediat lui *e*. Este un sunet aspru, care, alături de sonoritate, dă, desigur, o oarecare nuanță

---

[1] Vezi Harvey Fletcher, *Some physical characteristics of speech and Music*, în „The Bell System Technical Journal", X, p. 349—373.

de asprime limbii noastre, dar și o notă de energie. Toate celelalte consoane au sonoritate slabă, ele îndeplinind, în măsura frecvenței lor, un rol determinant în fizionomia fonetică a limbii române, dar un rol minor în relieful ei sonor, ca în al oricărei limbi de altfel.

Dintre limbile romanice, sînt recunoscute ca fiind cele mai sonore italiana și spaniola, în care predomină ca frecvență, precum se știe, tocmai vocalele de mare sonoritate *a* și *o*.

Prin faptul că în română predomină ca frecvență vocalele închise și de mai slabă sonoritate: *e, i, u* și *î (â)*, ea este mai puțin sonoră ca italiana și spaniola. Totuși, cu cele 7 vocale ale ei și cu numeroșii ei diftongi și triftongi (23 + 8), limba română este mai nuanțată, în sonoritate, decît italiana, cu cele 5 vocale ale ei și aproape total lipsită de diftongi, și decît spaniola, tot cu 5 vocale și cu un mic număr de diftongi, apropiindu-se, în această privință, de sonoritatea nuanțată a francezei, bogată în diftongi și mai bogată ca româna în vocale, dar și ea cu frecvența vocalelor de mare sonoritate *a* și *o* inferioară italienei și spaniolei[1].

---

[1] Vezi Pierre Fouché, *op. cit.*

DIN TRECUTUL
LINGVISTICII
ROMÂNE

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI PROBLEMELE DE LINGVISTICĂ ROMANICĂ

Organizarea, la București, a celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, în luna aprilie 1968, se datorește caracterului romanic al poporului și al limbii noastre, precum și prețuirii de care se bucură lingviștii români din partea romaniștilor străini.

Dar nu numai aceste considerente puteau justifica ținerea unui asemenea congres în țara noastră, ci și faptul, aproape nerelevat pînă acum, că noi avem o veche tradiție de lingvistică romanică, ale cărei începuturi coincid cu cele ale lingvisticii românești ca știință și cu începuturile romanisticii științifice în țările romanice apusene.

Această tradiție a fost creată, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de Școala ardeleană, care a început studiul științific al limbii române ca limbă romanică.

Pentru demonstrarea latinității limbii noastre, reprezentanții acestei școli nu s-au mărginit numai să o raporteze la latină, ci s-au referit, în repetate rînduri, și la asemănările ei cu celelalte limbi romanice, schițînd astfel, la nivelul științei timpului, preocupări de romanistică comparată. Toți au fost buni cunoscători ai latinei, condiție indispensabilă pentru orice studiu de romanistică, iar dintre celelalte limbi romanice, au cunoscut îndeosebi italiana și, în parte, franceza, spaniola și portugheza.

În cadrul Școlii ardelene s-au ridicat probleme fundamentale de romanistică, actuale și astăzi: formarea limbilor romanice, substratul lor autohton, fondul esențial lexical și structura gramaticală, comune acestor limbi, formarea și dezvoltarea limbilor literare romanice.

Dar contribuția cea mai importantă a reprezentanților Școlii ardelene la patrimoniul romanisticii este dovedirea ori-

ginii latine a limbii române, deoarece fără erudiția și pasiunea lor, ea ar fi rămas încă multă vreme nerecunoscută ca limbă romanică.

* * *

Samoil Micu și Gheorghe Șincai, în *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae* din 1780, au raportat limba română, cum se proceda atunci pentru toate limbile romanice, la latina clasică sau literară, susținînd că ea — și fiecare din limbile romanice — ar fi „*coruptă*" din aceasta [1].

Al treilea reprezentant de seamă al Școlii ardelene, Petru Maior, lărgește concepția asupra originii latine a limbii române și a înrudirii ei cu celelalte limbi romanice. El pornește de la constatarea, relevată și de gramaticii latini, a deosebirilor dintre latina literară sau clasică și latina populară, numind-o pe cea dintîi „*limbă gramaticească*" sau „*învățată*", iar pe cea de-a doua „*limba de obște a poporului*" sau „*limba poporană*", din care s-a dezvoltat cea „*învățată*" sau clasică. „*Limba latină cea din cărți,* scrie Petru Maior, *din limba poporului fu prefăcută, precum orice limbă cultivată din limba poporului a luat începutul său*". Ea se vorbea „*mai vîrtos în Roma și pe la cetățile cele mai însemnate,*" dar „*mulțimea nu știa, fără numai limba poporului*" [2].

Petru Maior afirmă categoric și cu deplină claritate, printre cei dintîi romaniști europeni, că atît româna cît și celelalte limbi romanice sînt continuatoare ale latinei populare. Cu „*limba care o grăia de comun poporul cel neînvățat*", cu „*limba cea firească a poporului roman au venit,* în Dacia, *strămoșii românilor în zilele împăratului Traian*" [3] și „*fără îndoială lucru mi se pare a fi că și coloniile romane care fuse duse la Galia și la Spania cu limba poporană în gură au mers acolo*" [4]. În latina „*poporană*" își au, după el, originea asemănările, cît și unele deosebiri dintre limbile romanice. Limba română „*și în țesătura ei cea din lontru se lovește,* scrie Petru Maior, *cu limba spaniolă, cu a frîncilor și mai vîrtos cu limba italiană; deci dacă limbile acum zise, împreună cu cea română, precum*

---

[1] Vezi paginile 61—62 din această lucrare.
[2] *Lexicon românesc, latinesc, unguresc, nemțesc,* Buda, 1825, p. 76.
[3] Ib., 60.
[4] Ib., p. 76.

între sine în multe se lovesc, aşa întru aceleaşi se desclinesc de cea latină; pretinsa scădere sau stricare nu în Dacia s-au întîmplat, ci pricina nelovirii sau neasemănării limbilor acestora cu cea latină acolo trebuie să se cerce de unde au pornit aceste limbi care acum se cheamă română, spaniolă, italiană şi frîncă, adică în Italia" [1], unde „*limba romană a fost împărţită în multe dialecte*" [2] şi unde „*această desclinire de dialecte şi astăzi vecuieşte*" [3].

Petru Maior a sugerat, de asemenea, ideea, recunoscută astăzi de toţi romaniştii, că fondul latin popular s-a păstrat mai fidel în limba română decît în celelalte limbi romanice, care au fost, încontinuu, influenţate, prin biserică, şcoală şi administraţie, de latina literară sau clasică, influenţă care a încetat, în sud-estul Europei, foarte devreme, locul latinei, ca limbă scrisă, luîndu-l aici, mai întîi, limba greacă, iar la noi, mai tîrziu, secole de-a rîndul, slavona [4]. „*De aceea, cel ce va vrea să judece despre limba cea de demult a poporului roman trebuie*, scrie Petru Maior, *să ceară ajutor dela limba română. Mulţi bărbaţi învăţaţi, dintru acea scădere că n-au ştiut limba românească, strîmbă judecată au făcut despre limba cea veche a poporului roman*" [5]. Deoarece, după colonizarea Daciei cu „*nemărginită mulţime de romani*", în Italia, limba latină „*cumplite schimbări au mai suferit*", urmează că „*limba românească e mai curată limba latinească a poporului roman celui vechi decît limba italienească cea de acum*", care, „*prin longobarzi şi prin ai săi învăţaţi s-au abătut de la limba poporului roman cea veche; şi mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum a fost limba romanilor celor vechi decît din limba italienească cea de acum*" [6].

Petru Maior şi-a dat seama şi de importanţa cunoaşterii stadiului de evoluţie în care se afla latina populară în epoca cînd au fost colonizate provinciile în care s-au dezvoltat actualele limbi romanice. În ceea ce priveşte limba română, la baza

---

[1] *Lexicon românesc, latinesc, unguresc, nemţesc*, Buda, 1825, p. 56—57.
[2] Ib., p. 70.
[3] Ib., p. 76.
[4] Ib., p. 68—70.
[5] Ib., 71.
[6] Petru Maior, *Disertaţiune pentru începutul limbei româneşti*. Apendice la *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Ed. III, Budapesta, 1883, p. 297.

ei se găsește, arată el, latina populară din secolul al II-lea, cînd a fost cucerită și colonizată Dacia. *„Aceea se știe că mulțimea cea nemărginită a romanilor a căror rămășiță sînt românii, pre la începutul sutei a doua de la Christos, în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dacia; și au venit cu acea limbă latinească carea, în timpul acela, stăpînea în Italia. Așadară limba românească e acea limbă latinească comună carea, pre la începutul sutei a doua, era în gura romanilor și a tuturor italienilor"* [1].

O altă contribuție pozitivă de romanistică a lui Petru Maior este explicarea apariției articolului hotărît în limbile romanice și a poziției diferite a acestuia, proclitică în limbile romanice occidentale și enclitică în română. Combătînd părerea eruditului italian Lodovico Antonio Muratori că formarea și poziția proclitică a articolului în limbile romanice apusene ar fi o influență germanică, el arată că, atît procliza cît și encliza se pot explica din latina populară, unde erau posibile ambele situații, atît *ille lupu*, cu determinantul antepus, cît și *lupu illu*, cu encliza determinantului [2].

În ceea ce privește împrumuturile de termeni noi pentru exprimarea noțiunilor culturii moderne, Petru Maior considera firească adoptarea lor din latină, dar și din celelalte limbi romanice. *„Precum grecilor*, scrie el, *le este slobod, în lipsele sale, a se împrumuta din limba elinească și sîrbilor și rușilor din limba slavonească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem de a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească"* [3].

Ioan Budai-Deleanu, alt mare contemporan al lui Micu, Șincai și Maior, este singurul din Școala ardeleană care susține prezența în limba română și a unui element de substrat daco-geto-tracic. Această părere, exprimată în acea vreme și de către B. Kopitar, a fost vehement combătută de Petru Maior și de toți ceilalți latiniști români, pentru

---

[1] Petru Maior, *Disertațiune pentru începutul limbei românești*, Apendice la *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Ed. III, Budapesta, 1883, p. 296—297.

[2] Ib., p. 308.

[3] Vezi Sextil Pușcariu, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", I, Cluj, 1921—1922, p. 109—113.

care Dacia ar fi fost complet pustiită de populația autohtonă în războaiele cu romanii.

Budai-Deleanu schițează astfel procesul de formare, din latina populară, al limbilor romanice: latina a încetat, după el, să mai fie o limbă unitară, mai întîi, prin extinderea ei din Latium în întreaga Italie și apoi în teritoriile dinafara acesteia. Prin contactul cu limbile populațiilor autohtone, latina a început să se diferențieze în dialecte, care au constituit baza limbilor romanice de astăzi. El stabilește patru etape ale acestui proces: 1. cucerirea de către romani a întregii Italii; 2. cucerirea și colonizarea Peninsulei Iberice, a Galiei, Britaniei și a nordului Africii; 3. cucerirea și colonizarea Illyriei, Traciei și Panoniei; 4. cucerirea și colonizarea Daciei. Limbile care au contribuit la transformarea latinei populare în actualele limbi romanice au fost, după el: galica și mai tîrziu franca și vandala pentru franceză; gotica, vandala, longobarda și teutonica pentru italiană; iar pentru limba română: daco-geto-traca și apoi gotica, gepida și, în parte, hunica.

Chiar greșind în detalii, ideea influenței substratului și a superstratelor în formarea limbilor romanice s-a dovedit o realitate istorică.

Fondul latin popular constituie, după Ioan Budai-Deleanu, baza comună a limbilor romanice. De aceea, deși s-a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice, limba română are comun cu ele acest fond popular latin[1].

Preocupări accentuate de lingvistică romanică întîlnim la August Treboniu Laurian, în lucrarea *Tentamen criticum*[2], apărută la Viena în 1840.

Ca și Budai-Deleanu, el susține că în fostele provincii ale Imperiului roman s-au format, mai întîi, dialecte, care au devenit, cu timpul, limbile romanice de astăzi, avînd la

---

[1] Prefața la *Fundamenta gramaticae linguae romanicae*, 1812 și Prefața *Lexiconului românesc-nemțesc și nemțesc-românesc* (manuscris în Biblioteca Academiei Române); vezi și I. Gheție, *Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu*, București, 1966; Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, 1966, p. 62-63.

[2] Titlul complet al lucrării este *Tentamen criticum in originem derivationem et formam linguae romanae in utroque Daciae vigentis vulgo valachicae*, Viena, 1840.

bază latina populației rurale, a militarilor, a coloniștilor, a oamenilor simpli.

A.T. Laurian este primul lingvist român care remarcă asemănarea limbii române cu dialectele italiene de sud, fiind, de asemenea, primul, în lingvistica noastră, care, pentru a demonstra identitatea de structură a limbii române cu a celorlalte limbi romanice, compară *Tatăl nostru* românesc cu versiuni dialectale franceze, italiene, spaniole și retoromane ale acestei rugăciuni. Tot el remarcă, pentru întîia oară la noi, ideea continuității dialectale între limbile romanice [1].

La mijlocul secolului trecut, Aron Pumnul face o amănunțită expunere critică a părerilor exprimate pînă atunci de lingviștii străini și români asupra formării limbilor romanice. El cunoștea lucrările lui Du Cange, Adelung, Muratori, Regnier, Reynouard, Diez, Fuchs, Bruce-Whyte ș.a., susținînd părerea lui Petru Maior a originii latine populare a tuturor limbilor romanice[2].

Ultimul mare reprezentant al Școlii ardelene, Timotei Cipariu, susține, de asemenea, originea latină populară a tuturor limbilor romanice, folosind termenii de *urbană* pentru latina clasică și *rustică* pentru cea populară. El arată că latinitatea limbii române se recunoaște îndeosebi după structura ei gramaticală și mai puțin după vocabular, care este amestecat ca în orice limbă. Lingviștii străini, care i-au pus la îndoială latinitatea, „*au greșit*, scrie Cipariu, *prin aceea că n-au acordat destulă atenție structurii gramaticale, cum au procedat cu italiana, spaniola și franceza, și n-au cîntărit după un criteriu just masa vocabularului*“[3].

Timotei Cipariu este cel dintîi lingvist român care arată că limba română era constituită ca limbă independentă în secolul al VII-lea, părere confirmată de cercetările ulterioare. Un element determinant al începutului formării ei l-a constituit, arată el, întreruperea contactului latinității orientale cu cea occidentală, ca urmare a împărțirii Imperiului roman în oriental și occidental, și a înlocuirii, în secolul al

---

[1] Vezi p. 77-78 din această lucrare.

[2] Vezi p. 110-111 din această lucrare.

[3] Vezi Timotei Cipariu, *De romanitate linguae valachicae*, în „Annales gymnasii gr. catholici maioris Blasiensis“, Blasiu, 1855, p. 4.

bază latina populației rurale, a militarilor, a coloniștilor, a oamenilor simpli.

A.T. Laurian este primul lingvist român care remarcă asemănarea limbii române cu dialectele italiene de sud, fiind, de asemenea, primul, în lingvistica noastră, care, pentru a demonstra identitatea de structură a limbii române cu a celorlalte limbi romanice, compară *Tatăl nostru* românesc cu versiuni dialectale franceze, italiene, spaniole și retoromane ale acestei rugăciuni. Tot el remarcă, pentru întîia oară la noi, ideea continuității dialectale între limbile romanice [1].

La mijlocul secolului trecut, Aron Pumnul face o amănunțită expunere critică a părerilor exprimate pînă atunci de lingviștii străini și români asupra formării limbilor romanice. El cunoștea lucrările lui Du Cange, Adelung, Muratori, Regnier, Reynouard, Diez, Fuchs, Bruce-Whyte ș.a., susținînd părerea lui Petru Maior a originii latine populare a tuturor limbilor romanice [2].

Ultimul mare reprezentant al Școlii ardelene, Timotei Cipariu, susține, de asemenea, originea latină populară a tuturor limbilor romanice, folosind termenii de *urbană* pentru latina clasică și *rustică* pentru cea populară. El arată că latinitatea limbii române se recunoaște îndeosebi după structura ei gramaticală și mai puțin după vocabular, care este amestecat ca în orice limbă. Lingviștii străini, care i-au pus la îndoială latinitatea, „*au greșit*, scrie Cipariu, *prin aceea că n-au acordat destulă atenție structurii gramaticale, cum au procedat cu italiana, spaniola și franceza, și n-au cîntărit după un criteriu just masa vocabularului*“ [3].

Timotei Cipariu este cel dintîi lingvist român care arată că limba română era constituită ca limbă independentă în secolul al VII-lea, părere confirmată de cercetările ulterioare. Un element determinant al începutului formării ei l-a constituit, arată el, întreruperea contactului latinității orientale cu cea occidentală, ca urmare a împărțirii Imperiului roman în oriental și occidental, și a înlocuirii, în secolul al

---

[1] Vezi p. 77-78 din această lucrare.

[2] Vezi p. 110-111 din această lucrare.

[3] Vezi Timotei Cipariu, *De romanitate linguae valachicae*, în „Annales gymnasii gr. catholici maioris Blasiensis“, Blasiu, 1855, p. 4.

V-lea, a limbii latine ca limbă oficială a imperiului de răsărit, cu limba greacă[1].

În ceea ce privește înrudirea limbii române cu celelalte limbi romanice, el remarcă, ca și Petru Maior, că ea este mai apropiată de italiană decît de spaniolă, portugheză, provensală și franceză, „*pentru că mai mari schimbări s-au făcut în ele*", față de latină[2]. În numeroasele lui lucrări, Cipariu face dese referințe comparative la italiană, franceză și spaniolă, iar pentru relevarea mai evidentă a identității structurale a limbii române cu a acestora compară și el, ca A.T. Laurian, versiunea românească a rugăciunii *Tatăl nostru* cu versiunile ei din aceste trei limbi[3].

Referindu-se la formarea limbilor literare romanice, Timotei Cipariu relevă rolul marilor scriitori în acest proces. Calderon de la Barca și Lope de Vega, arată el, au ridicat dialectul castilian la rangul de limbă literară și națională a Spaniei, iar dialectul toscan a fost ridicat de Dante, Boccaccio, Ariosto și Tasso, la rangul de limbă literară și națională a Italiei. Româna nu era, în vremea lui Cipariu, fixată ca acestea în formă literară. De aceea, el considera posibilă eliminarea din ea a cuvintelor nelatine, acestea nefiind încă consacrate de mari opere literare[4].

* * *

Activitatea practică reformatoare a Școlii ardelene în ceea ce privește limba română a fost urmarea firească a identificării structurii ei latine și a înrudirii ei cu celelalte limbi romanice.

Prima reformă pe care a întreprins-o a fost cea a scrierii, și anume adoptarea alfabetului latin în locul celui chirilic. Ea a folosit însă o ortografie etimologist-latinizantă, pe care, cu toate eforturile de aproape un secol, nu a reușit să o impună.

Problema cea mai complexă în îndrumarea dezvoltării limbii române în sensul originii și structurii ei latine a for-

---

1 Id., *Chrestomatia sau analacte literare*, Blasiu, 1868, p. X—XI.

2 Timotei Cipariu, *Principia de limbă și scriptură*, Blasiu, 1866, p. 14.

3 Id., *Despre limba română*. Apendice la *Gramatica limbii române*, vol. II, 1877, p. 39.

4 Id., *Principia de limbă și scriptură*, Blasiu, 1866, p. 7—8.

mat-o, pentru reprezentanții Școlii ardelene, vocabularul, care trebuia, după ei, curățat de cuvintele nelatine, mai ales de cele slave, iar pentru noțiunile noi ale culturii trebuia îmbogățit cu cuvinte luate din latină. Expresii ale acestei tendințe sînt *Dicționarul de la Buda*, apărut în 1825, operă colectivă a primilor reprezentanți ai Școlii ardelene, și, mai ales, *Dicționarul limbii române*, apărut între 1871 și 1876, al lui A.T. Laurian și I.C. Massim, care reprezintă punctul extrem al acțiunii de relatinizare a vocabularului limbii române[1].

Alături de tendința de îmbogățire a vocabularului prin împrumuturi din latină, toți reprezentanții Școlii ardelene au manifestat tendința de împrumuturi lexicale și din limbile romanice, mai ales din italiană, care le era cea mai cunoscută[2].

Lucrările de gramatică ale Școlii ardelene, începînd cu *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* din 1780, au exagerat în tendința de a identifica în limba română toate categoriile gramaticale ale latinei. Ele au însă meritul de a fi fost primele care au relevat structura latină a limbii noastre, asemănarea ei cu structura celorlalte limbi romanice, de a fi descoperit principalele legi de evoluție a sunetelor latine în română și de a fi stimulat cercetările în aceste direcții.

* * *

Concluziile care se desprind din prezentarea succintă a preocupărilor Școlii ardelene în domeniul lingvisticii romanice sînt:

1. preocupările de romanistică au, prin Școala ardeleană, o tradiție de aproape două sute de ani în lingvistica noastră, ele coincizînd cu cele ale lingvisticii românești ca știință și cu începuturile romanisticii științifice în țările romanice apusene. Este, în mod evident, nedreaptă aprecierea făcută de Iorgu Iordan, în *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode* (București, 1964), după care preocupări de romanistică ar exista la noi abia din secolul al XX-lea. Din cele expuse mai sus rezultă că noi avem o îndelungată

---

[1] Vezi p. 89—91 din această lucrare.
[2] Vezi p. 50 și p. 846 și urm. din această lucrare.

tradiție în acest domeniu, care nu trebuie ignorată, mai ales într-o lucrare ca cea amintită, publicată și în limbile engleză, germană și spaniolă. După reprezentanții amintiți ai Școlii ardelene, noi am avut romaniști de prestigiu european: B. P. Hasdeu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Sextil Pușcariu, Al. Philippide, nedreptățiți toți, în mod regretabil, de Iorgu Iordan în lucrarea sa;

2. latinitatea limbii și poporului român și înrudirea cu celelalte limbi și popoare romanice, care au constituit ideile de bază ale Școlii ardelene, au devenit un crez național, idei forță ale dezvoltării culturii noastre moderne, și, totodată, puternice puncte de sprijin în lupta pentru unitatea națională a poporului român;

3. reprezentanții Școlii ardelene s-au plasat în ansamblul problemelor majore ale științei lingvistice a epocii lor, ridicîndu-se la înălțimea cerințelor acesteia. Critica făcută de ei teoriilor curente în lingvistica romanică a vremii, ca și propriile lor teorii, dovedesc erudiție, competență și pasiune pentru știință, puse în serviciul adevărului istoric;

4. într-o vreme cînd lingvistica romanică era la începuturile ei, reprezentanții Școlii ardelene au formulat puncte de vedere confirmate mai tîrziu, alături de unele păreri arbitrare, explicabile la începutul oricărei științe;

5. relatinizarea limbii române a devenit o realitate, dar nu prin împrumuturi directe din latină, cum au preconizat și încercat reprezentanții Școlii ardelene, ci îndeosebi prin preluarea neologismelor latine ale limbii franceze, purtătoare în epoca modernă, în întreaga Europă, a celor mai înalte valori ale culturii. Consacrate de franceză ca expresii ale noilor noțiuni ale culturii, ele au pătruns o dată cu acestea în limba română, adaptîndu-se, în modul cel mai firesc, foneticii și morfologiei românești. Th. Hristea, în *Probleme de etimologie* (București, 1968, p. 108—109), consideră exagerat procentajul cuvintelor intrate din franceză în limba română, pe care l-am stabilit, în *Probleme de lingvistică română* (București, 1961, p. 24—25), la 29,69% după dicționarul lui I. A. Candrea (apărut în 1931) și la 38,42% după *Dicționarul limbii române moderne* (apărut în 1958). El adoptă ca principiu „etimologia multiplă", după care

unul și același cuvînt poate pătrunde într-o anumită limbă din două sau chiar din mai multe limbi deodată, principiu care nu e însă absent în cele două dicționare. În speță, Th. Hristea afirmă că aceste dicționare ar atribui influenței franceze numeroase cuvinte care ar proveni în limba română direct din latină, uitînd eșecul latiniștilor de relatinizare a vocabularului românesc prin împrumuturi directe din latină (vezi p. 88—91 din această lucrare). În aprecierea masivei prezențe a cuvintelor intrate din franceză în limba română, aproape exclusiv neologisme latine și în franceză, trebuie ținut seama că, de mai bine de 150 de ani, influența franceză s-a exercitat în mod direct asupra limbii și culturii noastre moderne. Principiul etimologiei multiple este valabil, ca orice principiu, numai cînd poate fi dovedit în mod concret;

6. Școala ardeleană a creat, în cultura românească, bazele unei tradiții de preocupări asupra limbii române și a celorlalte limbi romanice, a comparației limbii noastre cu acestea, continuate de marii lingviști români B.P. Hasdeu, O. Densusianu, Sextil Pușcariu, I.A. Candrea, Al. Philippide, pe care îi urmează romaniștii români de astăzi.

ACTIVITATEA LINGVISTICĂ A LUI GHEORGHE ŞINCAI

Şcoala ardeleană a constituit cotitura hotărîtoare care a marcat trecerea de la cultura românească veche, folclorică, religioasă şi cronicărească, la cultura noastră modernă. Ea a fost o revoluţie spirituală adîncă şi fecundă, ecourile ei menţinîndu-se, după aproape două sute de ani, încă vii şi active în conştiinţa românească.

Venerată, în general, de contemporani şi de posteritatea imediată, Şcoala ardeleană a început să fie privită cu obiectivitate critică abia după un secol de la apariţia ei, pentru a putea fi apreciată, în adevărata ei amploare, abia în ultimele decenii. Numeroşi cercetători din cadrul Academiei şi din învăţămîntul universitar şi mediu au consacrat, în anii din urmă, Şcolii ardelene, studii generale şi speciale şi unele editări de texte, care permit o înţelegere mai deplină a condiţiilor ei de apariţie, a rolului şi importanţei ei naţionale şi culturale, precum şi noi aprecieri asupra fiecărui reprezentant al ei în parte[1].

---

[1] Asupra lui Gh. Şincai au apărut în ultima vreme: David Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Şincai împotriva superstiţiilor*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Cluj, I (1950), fasc. 2, p. 143—158; N. David, *Şcoala ardeleană*, în colecţia „Contemporanul", 1956, 48 p.; E. Boldan, *Patetica luptă a lui Gheorghe Şincai pentru adevăr şi dreptate*, în „Materiale ale sesiunii ştiinţifice a Institutului pedagogic din Bucureşti", 1957, p. 121—138; idem. *Şcoala ardeleană*: Antologie, 1959; D. Macrea, *Lingvişti şi filologi români*, 1959; Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, 1961; Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui Gheorghe Şincai*, în „Limbă şi literatură", vol. VI, 1962, p. 489—495; I. Lungu, *Gheorghe Şincai, învăţat şi filozof iluminist*, „Cercetări filozofice", XI, 1963, nr. 2, p. 389—406 şi nr. 4, p. 895—911; Dumitru Ghişe şi Pompiliu Teodor, *Gheorghe Şincai, Învăţătură firească spre surparea superstiţiei norodului*, Studiu introductiv şi ediţie critică. Prefaţă de acad. D. Prodan, 1964; Mircea Tomuş, *Gheorghe Şincai: viaţa şi opera lui*, 1955; David Prodan, *150 de ani de la moartea lui Gheorghe Şincai*.

* * *

În anul 1780 apărea la Viena o carte modestă ca volum, scrisă de doi tineri călugări români transilvăneni, care se găseau în capitala Austriei pentru desăvîrșirea studiilor. Cel mai în vîrstă dintre ei, Samoil Micu, era cunoscut prin unele lucrări anterioare, pe cînd al doilea, Gheorghe Șincai, era la cea dintîi lucrare. Cartea se intitula *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, în care cei doi autori își cristalizau gîndurile formate, în cursul a numeroși ani de studii în bibliotecile din Roma și Viena, asupra originii și structurii limbii române. Pe cît de modestă ca proporții, avînd doar o sută de pagini, pe atît de importantă a fost semnificația, nebănuită atunci, a acestei cărți în istoria culturii noastre. Prin această lucrare s-a născut o nouă disciplină în știința românească: lingvistica, iar în lingvistica romanică, care era încă la începuturile ei, apărea o nouă limbă, necercetată înainte: limba română.

Noua disciplină nu avea preocupări abstracte, ci un obiect precis: studiul limbii române. Prin aceasta s-a fixat, de la început, rostul lingvisticii românești de mai tîrziu, care a rămas pînă astăzi, în ceea ce a realizat ea mai de seamă, o știință a istoriei și structurii limbii noastre și a cultivării ei.

Dar mai presus de crearea unei noi discipline, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* aducea asupra originii și structurii limbii române un punct de vedere însuflețitor în lupta pe care românii din Transilvania o duceau atunci pentru afirmarea lor pe teren politic, economic și cultural. Cartea lui Samoil Micu și Gheorghe Șincai cuprindea demonstrația limpede a latinității limbii și poporului român, pe care unii o contestau, iar alții nu o putuseră dovedi pînă atunci.

Rolul lui Gheorghe Șincai de coautor al lucrării este bine precizat. Cînd el a sosit la Viena, în 1779, la întoarcerea de la Roma, ea era deja elaborată de către Samoil Micu,

---

Viața și opera. Cuvînt comemorativ, în „Analele Academiei Republicii Socialiste România". Seria a IV-a, Anul 100, vol. XVI, 1966, p. 691—703. Gheorghe Șincai, *Opere*. Ediție îngrijită și studii asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe. Vol. I *Hronica Românilor*. 1967; *Istoria literaturii române*, vol. II. *De la Școala ardeleană la Junimea*, București, 1968; Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, 1966, p. 18—19 și 55—56.

dar Şincai a revizuit-o, a completat-o şi i-a scris prefaţa, în care a formulat tezele istorice şi lingvistice de bază ale crezului Şcolii ardelene.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae este prima gramatică tipărită a limbii române. Cele două gramatici anterioare cunoscute, a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul din 1757 şi cea a călugărului Macarie din aceeaşi epocă, scrise cu litere chirilice, au rămas pînă astăzi în manuscris. Pe de altă parte, aceste două lucrări au avut ca model gramatici slavone, nepotrivite limbii noastre.

Gramatica lui Micu şi Şincai a fost întocmită după modelul gramaticii latine, care corespunde structural limbii române, continuatoare a latinei. Ea a fost publicată în limba latină, care era, încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, limba lumii savante a vremii. Pe lîngă scopul conştient urmărit de a face cunoscută latinitatea limbii şi a poporului român lingviştilor şi istoricilor străini, cei doi autori au urmărit şi scopul practic de a uşura învăţarea limbii române de către străinii care aveau relaţii cu sud-estul Europei, unde ea este răspîndită, arăta Şincai în prefaţă, nu numai în Dacia Traiană, ci cu mult dincolo de hotarele acesteia.

Lucrarea are patru părţi principale: I. ortografia cu litere latine şi ortoepia; II. morfologia sau, cum îi spuneau autorii, etimologia, care este cea mai cuprinzătoare; III. sintaxa, care nu cuprinde decît 14 pagini; IV. formarea cuvintelor. Ea mai cuprinde un mic vocabular român-latin şi cîteva dialoguri.

În capitolele consacrate morfologiei şi sintaxei, alături de constatări juste, făcute asupra structurii limbii române pentru întîia oară, ca, de exemplu, cea privitoare la declinarea substantivelor articulate, şi anume că se declină numai articolul devenit parte a cuvîntului, autorii încearcă să dovedească menţinerea tuturor categoriilor gramaticale ale latinei clasice în limba română, inclusiv a ablativului, care dispăruse încă în perioada preromanică a latinei populare, a imperativului viitor, a infinitivului viitor. De asemenea, în capitolul de sintaxă, ei caută să arate că sintaxa verbului românesc este aceeaşi cu a celui latin clasic, ceea ce iarăşi este o evidentă exagerare. Dar apropierea de latina clasică era exagerată mai ales în

ortografie, lucrarea inaugurînd scrierea etimologist-latinizantă, prin care se urmărea evidențierea cît mai neîndoielnică a latinității cuvintelor și formelor gramaticale românești, rupîndu-se astfel cu o tradiție de veacuri de scriere chirilică, care era apropiată de cea fonetică.

Elaborînd sistemul lor ortografic etimologist, Micu și Șincai n-au înțeles însă să schimbe și pronunțarea limbii române. Deosebirea dintre scriere și pronunțare ei au considerat-o la fel de îndreptățită cum este în limbile franceză și engleză, care se scriu etimologic, dar se rostesc deosebit de cum sînt scrise. Ei scriau *homulu, fontana, ventu,* după originea cuvintelor, dar rosteau *omul, fîntînă, vînt,* cum se rostesc în limba de astăzi. Din comparația originii cuvintelor și a rostirii lor actuale, Micu și Șincai au reușit să descopere principalele legi de evoluție a sunetelor latine în cele românești: transformarea lui *a* accentuat, urmat de poziție nazală, în *î (â)* (campus > cîmp), a lui *e* și *o* accentuați, urmați de aceeași poziție, în *i* și *u* (bene > *bine,* montem > *munte*), a lui *l* intervocalic în *r* (celum > *cer*), a lui *e* și *o* accentuați, urmați în silaba următoare de *ă* sau *e,* în *ea* și *oa* (aspectat > *așteaptă,* mola > *moară,* sole > *soare*) ș.a. Acesta este unul dintre aspectele științifice pozitive ale Școlii ardelene și ale curentului latinist, care au folosit însă descoperirea legilor fonetice numai în ortografie, fără a-și da îndeajuns seama de însemnătatea reală a acestora pentru stabilirea evoluției istorice a limbii române.

Părerea eronată a lui Micu și Șincai că limba română și toate limbile romanice ar deriva din latina clasică, părere generală în romanistica apuseană a timpului, a fost corectată, după cum se știe, chiar în cadrul Școlii ardelene de către Petru Maior, care a arătat, printre cei dintîi lingviști europeni, că toate limbile romanice sînt continuatoarele directe ale latinei vorbite de masele largi populare, ale așa-numitei latine populare, și nu ale celei literare sau clasice, constatare fecundă care a determinat o lungă serie de cercetări în tot cursul secolului trecut, ele continuîndu-se și astăzi.

* * *

După publicarea gramaticii din 1780, Gheorghe Șincai, deși absorbit de elaborarea marii lui opere istorice *Hronica*

românilor și a mai multor neamuri, care i-a pricinuit grele persecuții și suferințe, de problemele legate de conducerea școlilor elementare românești din Transilvania, al căror număr l-a sporit, de la cîteva zeci, la peste 300, de elaborarea de manuale pentru aceste școli, a continuat preocupările lingvistice, concretizate în două manifestări originale și caracteristice personalității lui. Cea dintîi a fost scrisoarea adresată lui Lipszky în 1804, iar a doua, elaborarea și publicarea, în 1805, a ediției a doua a gramaticii de la 1780, pe care o semnează singur,— Samoil Micu, pe atunci cenzor al tipografiei din Buda, unde s-a tipărit ediția, și grav bolnav, nemaiputînd lua parte la elaborarea ei.

În 1804, căpitanul Lipszky, cartograf în armata austriacă, întocmind o hartă militară a Transilvaniei, i s-a adresat lui Șincai, autoritate recunoscută a timpului în materie de limbă și istorie, cerîndu-i precizări asupra felului în care trebuie notate pe hartă, cu litere latine, numele românești de locuri și localități. Răspunsul lui Gheorghe Șincai cuprinde, într-o elegantă latină, pe lîngă considerații erudite de ordin istoric și lingvistic cu privire la scrierea limbii române și formularea de reguli precise de transpunere a slovelor chirilice în litere latine, unele dintre aceste reguli cu pronunțat caracter fonetic față de sistemul etimologic din *Elementa* de la 1780.

Arătînd greutățile pe care le prezenta scrierea chirilică, din cauza numărului prea mare de slove și accente și a întrebuințării lor fără reguli precise, Șincai susținea că toate aceste greutăți se elimină prin scrierea limbii române cu litere latine, propusă de el. În realitate, optimismul său nu s-a adeverit decît mult mai tîrziu. Trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin a reclamat o perioadă de mai bine de o sută de ani de aprige controverse, pînă ce a putut să se stabilească și să fie general acceptată scrierea cu litere latine a sunetelor specifice limbii române: *ă, î (â), ea, oa, ș, ț, ce— ci, che — chi, ghe — ghi*, pentru care nu existau semne în alfabetul latin.

În prefața ediției din 1805, Șincai reia unele idei pe care le expusese în prefața celei din 1780, și anume că românii sînt urmașii direcți ai colonilor aduși de împăratul Traian în Dacia și că limba română derivă din latina clasică, dar că ea

a fost „coruptă", adică amestecată, în cursul vremii, cu ale altor popoare care au trecut, în epoca migrațiunilor, prin Dacia. Expresia „limbă coruptă" a fost folosită, pentru întîia oară, de către Șincai, în prefața ediției de la 1780, ea fiind, după aceea, mereu folosită în cadrul Școlii ardelene și al curentului latinist. Șincai explică apoi de ce numește națiunea și limba română „daco-romană", arătînd că această denumire îi cuprinde pe toți românii, care sînt foarte răspîndiți și poartă numiri diferite, după provinciile în care se găsesc: cei din Țara Românească se numesc „munteni", cei din Moldova și Bucovina „moldoveni", cei din Transilvania „români", transilvănenii de la poalele Carpaților „mărgineni", cei din Munții Abrudului și Trascăului „mocani", bănățenii își zic „frătuți", unii dintre românii din sudul Dunării își zic „vlahi", cei din Macedonia „țințari", grecii numindu-i pe aceștia „cuțovlahi".

Ediția lui Șincai, *„emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta"*, conține îmbunătățiri importante, față de cea din 1780, cu privire la împărțirea declinărilor după genuri, ca în celelalte limbi romanice, și nu după terminații ca în latină, la folosirea articolului hotărît și nehotărît, a prepoziției *pe* la acuzativ și altele. Deosebirea cea mai importantă între cele două ediții este însă în privința ortografiei, Șincai părăsind etimologismul rigid din prima ediție și adoptînd regulile din scrisoarea către Lipszky. Subliniind această deosebire, el face următoarea precizare: *„Prin regulile pe care le-am stabilit în acea gramatică, spre a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem din limba română, în ceea ce privește scrisul și cititul, ceva asemănător cu cea franceză"*. Îmbunătățirile, în sens fonetic, aduse de Șincai ediției, privesc îndeosebi sunetele specifice limbii române pentru care nu existau semne în alfabetul latin. Vocala *î* este scrisă de el cu semnul diacritic, accentul circomflex, de astăzi, pe care Șincai îl introduce, mai întîi, în scrierea noastră, dar, din respect pentru etimologia cuvintelor, el îl scrie în trei feluri: *â, ê* și *î*. Diftongii *ea* și *oa* sînt scriși ca astăzi și nu prin *é* și *ó*, ca în ediția din 1780. Șuierătoarea *ș* este de asemenea scrisă de Șincai, pentru întîia oară, cu semnul diacritic, sedila, de astăzi. El scrie *crește, naște* nu *cresce, nasce,* ca în ediția din 1780. Tot fo-

netic sînt scrise formele pronumelui personal de persoana a treia singular și plural. Șincai scrie *iel* și *iei*, cu *i* inițial, cum se pronunță, de fapt, aceste forme, și nu *el* și *ei*, cum se scriu, etimologic, astăzi. Scrie *mine* și *sine*, nu *mene*, *sene*, ca în ediția din 1780, *om* și *umer*, nu *hom* și *humer*, ca în ediția anterioară. Prezentul indicativ al verbului auxiliar *a fi* este scris: *sînt, ești, ieste, sîntem, sînteți, sînt*, cum se pronunță, nu *sent, sentem, senteți, sent*, ca în ediția din 1780.

* * *

Poziția de bază a Școlii ardelene, în general, și a lui Samoil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, în special, în domeniul ortografiei, impune unele precizări menite să ajute înțelegerea ei justă, teoretică și practică.

Etimologismul Școlii ardelene în scrierea limbii române a avut, desigur, un rol negativ, pe care critica lingvistică l-a relevat îndeajuns pentru a nu fi necesară o revenire. Dar scrierea etimologică a fost pentru ei o armă de luptă, nu o normă lingvistică cu caracter absolut și definitiv. În condițiile istorice ale timpului, etimologismul a fost un mijloc de afirmare a poporului român ca popor latin. Mai tîrziu, cînd rostul etimologismului era, în bună parte, îndeplinit și depășit, el a devenit o piedică în calea dezvoltării limbii și culturii noastre. Aceasta s-a produs după 1840, în perioada lui August Treboniu Laurian, I.C. Massim și Timotei Cipariu, cînd curentul latinist a atins, atît în ortografie cît și în vocabular, punctul culminant și fatal și cînd, în confruntarea cu tradiția literară scrisă și orală, el a trebuit să fie definitiv izolat și înfrînt.

Ortografia etimologistă a fost primul cuvînt al Școlii ardelene, dar el n-a rămas și ultimul. Dovada elocventă în această privință o constituie faptul că, chiar primul etimologist, Samoil Micu, dar mai ales Gheorghe Șincai, au făcut pași însemnați spre scrierea fonetică, evoluție care a însemnat răspunsul dat unor cerințe cu caracter obiectiv pentru răspîndirea culturii în masele populare. Samoil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior au folosit, în mod paralel, atît scrierea etimologică, pentru a demonstra latinitatea limbii române, mai ales în fața străinătății, cît și scrierea tradițională chirilică. Școala ardeleană a fost formată din luptă-

tori activi pentru luminarea și îndrumarea poporului prin cultură. Reprezentanții ei au înființat primele școli pentru popor, au scris primele manuale necesare acestor școli, au tradus și au prelucrat cărți de economie, știință, filozofie și educație. Pentru ca aceste cărți să poată fi mai ușor citite de popor, ele au fost scrise, în bună parte, cu litere chirilice, mai cunoscute atunci la noi, deși introducerea literelor latine a constituit unul dintre obiectivele fundamentale ale Școlii ardelene, căreia îi datorăm, în fapt, adoptarea lor în scrierea limbii noastre.

* * *

Răspîndirea culturii în masele populare era strîns legată de crearea terminologiei românești necesare exprimării noțiunilor științifice moderne. În această acțiune, Gheorghe Șincai și-a cîștigat merite deosebite, folosind, pentru întîia oară, în românește, numeroși termeni moderni de matematică, fizică, astronomie, chimie, botanică, mineralogie, agronomie, în manualele lui școlare și în lucrările: *Povățuire către economia de cîmp*, apărută în 1806, fără numele autorului, dar identificată ca fiind a lui Șincai de către Sextil Pușcariu[1], *Istoria naturii sau a firii* din 1808—1810, rămasă în manuscris[2], *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* din aceeași perioadă[3], primul dicționar de terminologie științifică românească, *Învățătură firească pentru surparea superstiției norodului*, aceasta din urmă fiind *„unul din cele mai caracteristice monumente pe care le-a produs iluminismul românesc"*, cum precizează editorii acestui manuscris, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, în prefața volumului publicat de ei[4].

---

[1] Vezi „Dacoromania", I, 1919—1920, p. 348.

[2] Vezi Al. Borza, *Prima istorie naturală românească*, în „Transilvania", 1921, p. 825—836.

[3] Vezi idem, *Primul dicționar de știință naturală: Vocabularium pertinens ad tria regna naturae de Gheorghe Șincai*, în „Dacoromania", V, 1927—1928, p. 553—562. Vezi și N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 31—32.

[4] București, 1964, 217 p. Vezi și David Prodan, *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor*, în „Studii și cercetări științifice", I, 1950, nr. 2, p. 143—158.

Principalul izvor folosit de Şincai pentru crearea terminologiei noastre ştiinţifice moderne a fost limba populară, dar el a recurs şi la neologisme, mai ales de origine latină şi italiană, ca şi la calcuri lingvistice, aceasta constituind o dovadă nu numai a cunoaşterii temeinice a resurselor limbii noastre populare, ci şi a orientării lui largi în ştiinţa şi cultura timpului. Folosirea cu preferinţă a termenilor populari a izvorît atît din dorinţa lui de a fi înţeles de popor, cît şi din conştiinţa limpede a necesităţii stabilirii unei norme literare. „*M-am sîrguit cît am putut*, scria el în prefaţa *Catehismului* publicat la Blaj în 1783, *ca de la cuvintele şi vorbele cele tocma româneşti, nici cum să nu mă abat şi depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc româneşte decît pre altele*"[1].

* * *

În prefaţa ediţiei din 1780, Şincai anunţa că va întocmi şi un dicţionar al limbii române, idee care a dominat generaţia lui, dar care nu a putut fi realizată decît în 1825 prin *Lexiconul de la Buda*, rezultat al unui mare efort colectiv depus de Samoil Micu, Petru Maior, V. Coloşi, I. Corneli, Al. Teodori şi I. Teodorovici şi care se datoreşte aceluiaşi impuls dat, în 1780, de Micu şi Şincai prin *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Valoarea celor două lucrări sporeşte prin faptul că ele au fost expresia spiritului şi preocupărilor unei întregi generaţii, care a militat, în cadrul unui crez colectiv, consacrat în istoria culturii noastre sub numele de Şcoala ardeleană. Ele au avut un mare rol în promovarea studiului gramaticii şi a vocabularului limbii române în sens etimologist, servind de model, timp de un secol, aproape tuturor autorilor de gramatici şi dicţionare româneşti. Un alt merit important al acestor două lucrări este că ele au trezit interesul lingviştilor străini pentru studiul limbii române ca limbă romanică. Friederich Diez, creatorul lingvisticii romanice, în lucrările lui clasice *Gramatica comparată a limbilor romanice* şi *Dicţionarul etimologic al limbilor romanice*, a stabilit locul cuvenit limbii române între celelalte limbi romanice, servindu-i ca bază

---

[1] Vezi prefaţa, p. IV.

aceste două lucrări, prima, în mod indirect, prin intermediul studiilor lui B. Kopitar, iar a doua este citată direct și elogios de el.

* * *

Gheorghe Șincai a studiat limba română nu numai cu competența savantului, ci și cu pasiunea caldă de patriot, mîndru de originea ei latină, de înrudirea ei cu celelalte limbi romanice și conștient că ea este instrumentul principal de afirmare a unității noastre naționale și culturale. Suflul creator de cercetare și sentimentul puternic de dragoste pentru limba română, imprimate de Samoil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior lingvisticii românești, explică marile ei realizări de mai tîrziu și locul proeminent pe care ea l-a avut, îl are și va trebui să-l păstreze mereu între științele din țara noastră.

OPERA CULTURALĂ ȘI LINGVISTICĂ A LUI A.T. LAURIAN

Majoritatea cercetărilor din trecut, ca și cele recente, asupra Școlii ardelene au privit mai ales prima fază a acesteia, dintre 1780 și 1825, care cuprinde activitatea lui Samoil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, Ioan Piuariu-Molnar, Paul Iorgovici, Radu Tempea, Constantin Diaconovici-Loga, Gheorghe Lazăr și a continuatorilor *Lexiconului de la Buda:* Ioan Corneli, Vasile Coloși, Alexandru Teodori și Ioan Teodorovici.

A doua fază a acestei școli, care s-a manifestat îndeosebi între 1840 și 1880, caracterizată prin extremism latinist, a fost mai puțin studiată din cauza exagerărilor ei. Dar și în această fază s-au afirmat personalități de seamă: Timotei Cipariu, Gheorghe Barițiu, Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Eftimie Murgu, Damaschin Bojinca, Aron Pumnul, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Maiorescu, Florian Aaron, Gavril Munteanu, Iosif Hodoș, Ion C. Massim, a căror amplă activitate se cuvine să fie mai îndeaproape cunoscută.

Vitalitatea, timp de un secol, a Școlii ardelene, își are explicația în faptul că ea a creat un curent hotărîtor în cultura noastră, care a ridicat probleme fundamentale de ordin național și cultural și care, în esența lor, persistă și astăzi.

Apărută cu scopul de a susține, prin argumente științifice, lupta pentru libertatea națională și socială, Școala ardeleană a răspuns necesității istorice de afirmare a individualității poporului român ca popor latin și de orientare modernă a culturii noastre în spirit latin și romanic.

Ideile de bază ale Școlii ardelene au constituit un puternic impuls în acțiunea revoluționară de la 1848, nu numai în Transilvania, ci și în celelalte două Principate Române.

Continuatorii lor din a doua fază n-au mai fost numai istorici, lingviști și filozofi, ca predecesorii lor, ci și oameni de acțiune revoluționară directă.

Din rîndul reprezentanților acestei noi faze, numai activitatea lui Timotei Cipariu[1] și a lui Gheorghe Barițiu[2] a făcut obiectul, în anii din urmă, al unor cercetări mai amănunțite.

În rîndurile de față vom expune activitatea lui August Treboniu Laurian, care n-a fost cercetată, nici în trecut, decît sporadic și fără obiectivitatea necesară.

* * *

Numele lui August Treboniu Laurian a rămas, în opinia curentă, legat de cele mai mari exagerări latiniste în ortografia, gramatica și vocabularul limbii române, fapt care explică lipsa de interes pentru studiul activității lui. El n-a fost însă numai lingvist, ci un cărturar de formație enciclopedică, care s-a manifestat în numeroase alte domenii: fruntaș al revoluției de la 1848 din Transilvania, profesor, unul dintre reorganizatorii învățămîntului modern în Țara Românească și în Moldova, întemeietor și conducător de publicații periodice, inițiator și întemeietor de instituții culturale, istoric erudit, filozof, traducător. Numai datorită exagerărilor lui latiniste au rămas în umbră meritele lui reale din aceste variate domenii, pe care le vom prezenta succint înainte de a analiza activitatea lui lingvistică.

Fiu de preot, A.T. Laurian s-a născut în comuna Fofeldea de lîngă Sibiu, în anul 1810. Tatăl său se numea Pavel Trifan. Ca elev al școlilor din Blaj, acesta și-a latinizat numele de Pavel în Paul, căruia i-a adăugat pe August, iar pe cel de Trifan, în Treboniu. Pe fiu l-a botezat August Ioan. În arhiva liceului săsesc din Sibiu, unde și-a început acesta școala, el figurează, în anul școlar 1827/28, cu numele de *August Ioan-*

---

[1] Vezi D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, 1959, p. 66—78; I. Coteanu, *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în „Limba română", XIV, 1965, nr. 3, p. 295—300; Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în „Limba română", XV, 1966, p. 487—502.

[2] Vezi Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, *George Bariț, Scrieri social-politice*, 1962; V. Netea, *Gheorghe Barițiu. Viața și activitatea*, 1966.

nes, filius Pauli Augusti, sacerdos unitus in Hochfeld (Fofeldea)[1]. Numele de Laurian apare mai tîrziu, numai ca nume al fiului. El este un sinonim al lui August, avînd ambele, în latină, la origine, sensul de „preamărit". Excesele latinizante ale lui A.T. Laurian își au deci începutul în educația pe care a primit-o în familie. Studiile începute la Sibiu le-a continuat la Cluj, iar între anii 1835 și 1840 a urmat studii superioare de matematică și fizică la Politehnica din Viena și de filozofie, istorie și lingvistică la Universitatea din Viena. În 1840 și-a trecut doctoratul, cu lucrarea de lingvistică, tipărită în același an, la Viena: *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachicae (Încercare critică asupra originii, derivării și formei limbii române vorbite în amîndouă părțile Daciei, numită popular valahică)*, prin care și-a fixat, de la începutul activității sale, orientarea extremist latinizantă.

Ca numeroși alți cărturari transilvăneni ai timpului, neputîndu-și găsi, în Transilvania, un teren de activitate potrivit pregătirii și aspirațiilor sale, a răspuns chemării lui Petrache Poenaru, efor al școlilor din Țara Românească, de a veni la București, unde a fost numit, în 1842, profesor de filozofie la „Sfîntul Sava", în 1845, profesor de latină, iar în 1846, inspector școlar, îndeplinind această din urmă funcțiune împreună cu alți doi profesori transilvăneni: Florian Aaron și Ioan Maiorescu, tatăl lui Titu Maiorescu.

În această perioadă, el colaborează cu articole de lingvistică și de istorie la „Foaia literară" și „Foaia pentru minte, inimă și literatură" de la Brașov și la „Propășirea" din Iași, iar în colaborare cu Nicolae Bălcescu întemeiază și conduce, la București, publicația de documente și studii istorice „Magazin istoric pentru Dacia", din care au apărut, între anii 1845 și 1851, șapte volume, ultimele două numai sub îngrijirea lui A.T. Laurian.

Prin „Magazin istoric pentru Dacia" și prin „Letopisețele" lui Mihail Kogălniceanu, apărute în același timp (1845—1852), s-au pus bazele istoriografiei noastre moderne. În volumul întîi al „Magazinului" au apărut studiul lui Băl-

[1] Vezi Ioan Stanciu, în Anuarul Liceului „Gheorghe Lazăr" din Sibiu pe anii 1941/42 și 1942/43.

cescu *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei naționale* și studiul lui A.T. Laurian *Discurs introductiv la istoria românilor*, ambele de mare valoare metodologică pentru cercetarea istorică. În volumul al doilea al „Magazinului", N. Bălcescu publică importantul său studiu *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în care demonstrează originea aservirii țăranilor prin regimul clăcii și al servituțiilor militare, prin care ei au pierdut *„egalitatea străbună de drepturi și de stare"*. O demonstrație asemănătoare o va face, mai tîrziu A.T. Laurian pentru Transilvania, arătînd că acolo, tot pămîntul fusese liber, proprietate absolută a poporului, care se ocupa cu păstoritul și plugăria. Cu timpul, poporul a devenit legat de glie, *glebae adscriptus*, fiind despoiat de proprietatea pe care o posedase înainte[1].

Atît N. Bălcescu cît și A.T. Laurian foloseau studiul istoriei în sprijinul acțiunii din epoca lor împotriva feudalismului și a aservirii țărănimii și pentru împroprietărirea acesteia.

Tot în colaborare cu Nicolae Bălcescu, a fost elaborată lucrarea *Temișana sau scurtă istorie a Banatului Temișan* publicată în 1848.

În 1846, Laurian publică, pentru informarea opiniei publice europene, o scurtă istorie a românilor în limbile latină, franceză și germană[2]. Pentru introducerea învățămîntului filozofic în limba română, traduce și publică, în același an manualul de filozofie al lui A. Delavigne[3], iar în 1847, manualul filozofului postkantian W. T. Krug[4].

* * *

În preajma evenimentelor revoluționare de la 1848 A.T. Laurian se întoarce în Transilvania, unde a avut un rol dintre cele mai active în acțiunea politică și ideologică legată de revendicările naționale și sociale ale românilor. E

---

[1] A.T. Laurian, *Adaos*, în „Instrucțiunea publică", I, 1859, p. 26—27

[2] Vezi *Brevis conspectus historiae Romanorum; Coup d'oeil sur l'histoire des Roumains; Schneller Überblick der Geschichte der Rumänen*, București, 1846.

[3] A. Delavigne, *Manual de filosofie lucrat după programa Universității din Paris din 1840*, București, 1846.

[4] W.T. Krug, *Manual de filosofie și de literatură filosofică*, București, 1847

s-a situat, alături de Simion Bărnuţiu, pe cea mai intransigentă poziţie naţională şi democratică pentru obţinerea egalităţii în drepturi a românilor transilvăneni cu celelalte naţionalităţi, pentru desfiinţarea iobăgiei şi împotriva anexării Transilvaniei la Ungaria. A fost unul dintre redactorii moţiunii supuse, la 4/16 mai 1848, după discursul lui Bărnuţiu din 2/14 mai, spre aprobare adunării naţionale de la Blaj[1], unul dintre cei zece secretari ai acestei adunări şi membru al delegaţiei care a prezentat împăratului, la Viena, moţiunea adunării. Împreună cu o delegaţie restrînsă, A.T. Laurian a fost primit, de două ori, în audienţă, mai întîi de împăratul Ferdinand şi, după abdicarea acestuia, de Francisc Iosif, în faţa cărora a susţinut revendicările românilor.

În timpul cît a trebuit să aştepte dreptate la Viena, aşteptare care s-a prelungit, cu unele întreruperi, pînă în 1851, A.T. Laurian a făcut numeroase, dar zadarnice demersuri, memorii şi petiţii pe lîngă autorităţile imperiale în sprijinul drepturilor românilor din Transilvania. El a reuşit însă, în acest timp, să publice, la Viena, următoarele lucrări în sprijinul acestor drepturi: *Die Rumänen der österreichischen Monarchie (Românii din monarhia austriacă)*, 3 vol., 1849—1851: *Die Rechte der rumänischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen (Drepturile naţiunii române faţă de atacurile saşilor)* şi *Documente despre starea politică şi ieratică* [bisericească] *a românilor din Transilvania*, acestea două apărute în 1850, precum şi volumele VI şi VII din „Magazin istoric pentru Dacia" (1851). Din toate aceste lucrări şi documente se desprind limpede obiectivele revoluţiei de la 1848 a românilor din Transilvania, susţinute cu ardoare de A.T. Laurian: autonomia Transilvaniei, autonomie naţională şi bisericească pentru români, crearea unei organizaţii politice unitare pentru toţi românii din Imperiul Habsburgic, înfiinţarea unei facultăţi juridice la Sibiu cu limba de predare română şi cu profesori români, *„fiindcă numai aceştia*, scria el, *cunosc geniul naţiunii şi aspiraţiile ei, geniul limbii şi proprietăţile ei şi numai aceştia sînt în stare de a răspîndi cultura între români cu succes"* [2].

---

[1] V. Netea, *Gheorghe Bariţiu, Viaţa şi activitatea*, 1966, p. 209 ş.u.
[2] Vezi „Magazin istoric pentru Dacia", VII, 1951, p. 110.

Numele lui A.T. Laurian se găsește, alături de ale celorlalți conducători ai revoluției românilor din Transilvania, pe toate actele și memoriile anilor 1848—1851. O cercetare amănunțită a stilului acestor documente ar putea stabili și contribuția pe care a avut-o la redactarea lor. Atașamentul lui pentru cauza românilor din Transilvania a rămas constant toată viața. *„Niciodată nu a uitat de patria sa din care își trăgea originea,* scrie Gheorghe Barițiu, *și totdeauna l-a durut în suflet soarta vitregă în care gemeau vechii lui compatrioți"*[1]. Pe linia acestui atașament, menționăm faptul că, în 1868, el a fost ales președinte al Societății „Transilvania", creată la București cu un an înainte de Al. Papiu-Ilarian și de alți cărturari transilvăneni în scopul de a ajuta pe studenții și meseriașii români din Transilvania să urmeze studii în străinătate, cu condiția de se reîntoarce în Transilvania și de a fi utili poporului român de acolo.

* * *

Dezamăgit în așteptările lui în dreptatea împăratului și neputîndu-se întoarce în Transilvania, unde era urmărit politic și unde, în 1848, fusese chiar arestat la Sibiu, A.T. Laurian acceptă invitația domnitorului Grigore Ghica de a veni profesor la Iași și de a reorganiza învățămîntul din Moldova. Convins că școala și cultura sînt căi sigure de ridicare a poporului român, el a dovedit o mare pasiune și un deosebit simț practic în îndeplinirea acestor sarcini, redeschizînd școlile care fuseseră închise în urma revoluției din 1848, înființînd școli noi, lărgind învățămîntul geografiei, al istoriei și al limbii române și introducînd, în școala secundară, studiul limbii latine în proporție egală, ca număr de ore, cu limba română. Prin stăruințele lui a luat ființă, în 1856, Facultatea juridică din Iași, care a precedat, cu patru ani, înființarea Universității ieșene. Pentru întărirea învățămîntului a făcut apel la cărturari cu prestigiu din Transilvania. La chemarea lui au venit ca profesori la Iași Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian, Ștefan Micle, Petre Suciu, dintre care se vor recruta, în 1860, și primii profesori ai Universității din Iași. A redactat

[1] Vezi ziarul „Observatoriul" din Sibiu, nr. 36 din 22 mai 1881.

manuale de istorie și geografie, care au fost folosite, zeci de ani, și în Țara Românească. Una dintre cele mai semnificative lucrări geografice ale lui A.T. Laurian din această perioadă este *Harta murală a Daciei*, în care a cuprins toate provinciile locuite de români. Ea s-a bucurat, de asemenea, de o largă folosire în școlile din ambele Principate și a fost răspîndită și în Transilvania.

În anii 1855 și 1856 a vizitat Italia, Franța, Anglia și Prusia, studiind organizarea învățămîntului din aceste țări.

Despre activitatea de profesor a lui A.T. Laurian la Iași ne-a lăsat o mărturie elocventă savantul chimist Petre Poni, care i-a fost elev. *„Era un om cu adevărat extraordinar prin varietatea cunoștințelor sale. Cînd lipsea un profesor, el îi ținea locul. Erau zile cînd făcea cîte două și trei lecții deosebite. Într-o clasă explica trigonometria sau teoria funcțiilor, în alta făcea anatomia sau zoologia, în alta limba greacă, în alta latina. Ni se părea că în creierii lui erau cristalizate toate cunoștințele omenești. Singurul lucru la care aspiram era să devenim tot așa de învățați ca și dînsul... Dacă am ajuns și eu,* încheie Petre Poni, *să fiu un bun profesor, după cum mi-au spus-o întotdeauna foștii mei școlari, aceasta lui Laurian și lui Bărnuțiu o datoresc"*[1].

Din școlile reorganizate de A.T. Laurian în Moldova, ca și în Țara Românească, au ieșit generații de tineri însuflețiți de ideea latinității, a unirii Moldovei cu Țara Românească, a independenței lor, a unirii tuturor românilor într-un stat național independent și de credința în progresul social și național prin știință și cultură.

În perioada ieșeană a activității sale, A.T. Laurian a publicat două opere istorice monumentale: *Hronica românilor și a mai multor neamuri* de Gheorghe Șincai (1853—1854) și lucrarea personală *Istoria românilor*, în patru volume (1853—1857), cea dintîi lucrare din istoriografia noastră care cuprinde întreaga istorie a poporului român.

* * *

După venirea la conducerea Moldovei a caimacamului Vogoride, adversar al Unirii, A.T. Laurian părăsește Iașul și se reîntoarce la București, unde atmosfera pentru ideile

[1] Vezi „Însemnări ieșene", I, 1936, nr. 8, p. 320.

înaintate ale timpului, mai ales pentru Unire, era mai favorabilă. Adept însufleţit al Unirii de la 1859, el a activat cu tenacitate, după înfăptuirea acesteia, pentru crearea şi dezvoltarea instituţiilor moderne de cultură, necesare noului stat român.

În 1859 este numit profesor de limbi clasice la „Sfîntul Sava" şi efor al şcolilor din Capitală. Manualelor de istorie şi geografie, întocmite la Iaşi, pe care le reeditează, le adaugă, în 1859, un manual de cosmografie, care a avut nouă ediţii.

Dar un merit deosebit al lui Laurian pentru dezvoltarea învăţămîntului este înfiinţarea revistei „Instrucţiunea publică" (1859—1861), pe care a redactat-o aproape singur. În cuvîntul de prezentare a acesteia, el arată că revista nu va fi numai o publicaţie oficială, ci îşi *„va întinde cercul asupra tuturor ramurilor de ştiinţă, asupra literaturii, artelor, industriei, economiei rurale şi domestice. Ea este deschisă tuturor literaţilor români care sînt invitaţi a contribui cu cunoştinţele lor la ajungerea scopului de a răspîndi în poporul român luminile folositoare societăţii şi de a insufla gust pentru cultura mai înaltă".*

În adevăr, revista „Instrucţiunea publică", fără de care nu se va putea scrie istoria învăţămîntului românesc, pe lîngă instrucţiuni, regulamente, decrete privind şcoala, a publicat studii de istorie, filozofie, lingvistică, politică şi economie. Ea constituie un bogat izvor documentar asupra gîndirii şi preocupărilor multilaterale ale lui A.T. Laurian în aceste domenii. Prin studiile pe care le-a publicat aici asupra filozofiei şi literaturii greceşti şi latine, el se afirmă ca primul nostru clasicist de seamă, iar prin studiile asupra filozofiei europene de la Descartes încoace, el este primul nostru istoric al filozofiei. În domeniul istoriei, a publicat, după manuscris, fragmente din *Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor* de Samoil Micu şi studii documentate asupra caracterului exploatator al feudalismului din Transilvania. A.T. Laurian a subliniat, în revistă, necesitatea cercetării ştiinţifice a realităţilor româneşti, a cunoaşterii bogăţiilor ţării, a întocmirii de hărţi, a organizării cadastrului şi a statisticii, a dezvoltării căilor de comunicaţie. *„Dacă vom poseda date sigure despre toate acestea,* scrie el, *atunci va fi uşor a face planuri pentru realizarea trebilor şi trebuinţelor noastre".* A arătat pericolul exploatării sălbatice a

pădurilor și a sistemului cultivării pămîntului prin arendași, pe care îl considera *„cel mai stricăcios pentru pămînt și pentru țărani"*.

A.T. Laurian a avut un rol de seamă la înființarea, în 1864, și la organizarea Universității din București. El a fost primul profesor de limba latină al Facultății de litere și filozofie și decanul acestei facultăți, timp de 17 ani, de la înființarea Universității pînă în 1881, cînd a încetat din viață.

Un rol de mare însemnătate culturală l-a avut A.T. Laurian, de asemenea, la înființarea, în 1866, a Societății Academice Române. El a fost numit, în noiembrie 1860, președintele comisiei de elaborare a statutelor Societății Academice, comisie din care au făcut parte Ioan Maiorescu, Florian Aaron, Petre Cernătescu, ca membri, și Gheorghe Sion, ca secretar. Raportul redactat de A.T. Laurian este revelator pentru concepția lui asupra rostului cultural al unei Societăți academice[1]. El arăta că acesta trebuie să fie, în primul rînd, studiul limbii și al istoriei naționale, iar cînd mijloacele o vor permite, să se organizeze și secțiuni pentru științele naturii și tehnice și pentru arte.

Societatea Academică Română a fost, în fapt, organizată după planul preconizat în raportul lui A.T. Laurian. În cadrul Societății, el a avut rolul principal de organizator. A fost secretarul ei general de la înființare pînă în 1870 și, de două ori, președintele acesteia, între 1870 și 1872 și între 1874 și 1876. A.T. Laurian, împreună cu Ion Ghica, au pus bazele Bibliotecii Academiei. El l-a numit pe Ioan Bianu în fruntea Bibliotecii Academiei, pe care, printr-o muncă stăruitoare de peste o jumătate de secol, acesta a organizat-o astfel încît a devenit cea mai bogată bibliotecă a țării.

Sprijinit îndeosebi de Timotei Cipariu și de I.C. Massim, el a impus însă, în cadrul Societății Academice, cu exclusivitate, concepția etimologist-latinizantă în ortografie, dicționar și gramatică, de la începerea, în 1867, a lucrărilor lingvistice ale Societății, pînă la transformarea acesteia, în 1879, în Academia Română. A făcut parte și în 1880 din Comisia de reformă a ortografiei, dar rolul lui a fost, de data aceasta, secundar, noua ortografie inaugurată

---

[1] Vezi „Instrucțiunea publică" din noiembrie 1860, p. 321—322.

atunci părăsind substanțial principiul etimologist latinizant în favoarea celui fonetic.

Printre ultimele intervenții ale lui A.T. Laurian, în cadrul Academiei Române, este cea din ziua de 15 februarie 1880, cînd a propus ca aceasta să organizeze un observator astronomic și să se cumpere, în acest scop, un orologiu cu pendulă, un barometru, un termometru și o busolă, iar trei membri ai secției de științe să facă observații, de trei ori pe zi, pentru determinarea meridianului.

* * *

Lucrările lingvistice cele mai cunoscute ale lui A.T. Laurian sînt *Tentamen criticum* din 1840, *Dicționarul limbii române,* în două mari volume, și *Glosar care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea și forma lor, cum și cele de origine îndoioasă,* elaborate, acestea două din urmă, în colaborare cu I.C. Massim și apărute între 1871 și 1876. La volumul al doilea al *Dicționarului* au colaborat și Gheorghe Barițiu și Iosif Hodoș.

Aceste lucrări sînt cele care i-au consacrat definitiv reputația lui A.T. Laurian de latinist extremist și care i-au fixat un loc, cu totul aparte, în istoria lingvisticii noastre. De aceea se impune o analiză mai amănunțită a lor.

Ca și *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* din 1780 a lui Micu și Șincai, *Tentamen criticum* a fost publicat în latină, cu același scop, de a demonstra învățaților străini latinitatea limbii și a poporului român.

Lucrarea are o lungă introducere, de 70 de pagini, intitulată *Dissertatio de linguae a latine derivatae et in specie de romana in Dacia vigenti (Disertație despre limbile derivate din latină și în special despre română, vorbită în Dacia).*

O parte din introducere cuprinde o scurtă istorie a poporului român, în care sînt reluate ideile crezului de bază al Școlii ardelene: latinitatea și continuitatea neîntreruptă a românilor în Dacia.

În ceea ce privește latinitatea limbii, A.T. Laurian pune în circulație argumente originale față de vechii reprezentanți ai Școlii ardelene, prin comparația mai adîncită a românei cu celelalte limbi romanice. În provinciile Imperiului roman, s-au format, mai întîi, arată el, dialecte, care, cu timpul, s-au constituit în limbile romanice actuale: spaniola, fran-

ceza, italiana, româna și celelalte. Acestea pornesc toate de la aceeași bază comună: latina populației rurale, a militarilor, a coloniștilor, a oamenilor simpli. Originea noastră latină o dovedește mai ales limba, care ne deosebește de toate popoarele vecine. El este primul care remarcă asemănarea limbii române cu dialectele italiene de sud, constatare confirmată de cercetările ulterioare, ceea ce ar fi, după el, dovada colonizării Daciei cu populație mai ales din Italia de sud, și nu *„ex toto orbe romano"* („din toată lumea romană"), cum afirmase istoricul roman Eutropius. Citînd pe Priscus, sol la Attila al împăratului bizantin, în secolul al IV-lea, în Dacia se vorbea încă limba latină. Primele cuvinte pe care A.T. Laurian le crede românești sînt cele citate, pentru anul 579, de cronicarul bizantin Theophanes: *„torna, torna, frate"!* („întoarnă-te, întoarnă-te [întoarce-te], frate!"), spuse de un soldat către altul, care se afla în fruntea coloanei și căruia îi cădea tarnița de pe cal, pe care însă acesta și cei care le-au auzit le-au înțeles ca o comandă de retragere, ceea ce a avut drept consecință pierderea din partea armatei romane bizantine a unei lupte cu avarii. El mai face constatarea că, deși la atît de mari distanțe, limba română vorbită în Maramureș este aceeași cu cea din Pind, fapt care constituie o dovadă că ea nu s-a schimbat esențial, de la formarea ei din latină încoace, cu excepția pătrunderii, în cursul timpului, a unor cuvinte „barbare". Pentru demonstrarea fazelor de trecere de la latină la română, A.T. Laurian compară patru versiuni succesive ale rugăciunii *Tatăl nostru*, reconstituite de el, iar pentru a demonstra identitatea de structură a limbii române cu a celorlalte limbi romanice face comparația aceleiași rugăciuni cu versiunile ei din zece dialecte italiene, șase franceze, patru spaniole și una retoromană. El face, de asemenea, comparația declinării, conjugării, a pronumelui, numeralului din română, spaniolă, franceză și italiană, ajungînd la aceeași concluzie a identității structurii lor latine. Din asemănarea românei cu dialectele italiene de sud, a spaniolei cu sarda, a francezei cu dialectele italiene din Piemont, A.T. Laurian relevă ideea prețioasă, care se va impune abia mai tîrziu în lingvistica romanică, a continuității dialectale între limbile romanice.

O parte importantă a introducerii se ocupă de trăsăturile comune ale limbilor romanice și de diferențele dintre ele. Această comparație a fost făcută, pe larg, mai întîi de Friederich Diez, pe care însă A.T. Laurian nu-l citează, aceasta fiind o practică răspîndită a epocii. Nici în *Elementa* lui Micu și Șincai nu e citat nici un alt autor. Ca student la Viena, el a cunoscut, desigur, volumul I din *Gramatica limbilor romanice* a lui Diez, apărut la Bonn în 1836, care a însemnat un mare eveniment în istoria lingvisticii.

Trăsăturile comune ale limbilor romanice și cele prin care se deosebesc, expuse în *Tentamen*, sînt reluate de A.T. Laurian în studiul *Cercetări despre limbă*, publicat în „Propășirea" din 1843. Dintre acestea remarcăm: reducerea celor trei genuri latine la două: masculin și feminin (fără să observe existența ambigenului în română); în italiană și română, toate cuvintele se termină în vocale (el atribuind lui *u* final șoptit din română, care nu mai exista atunci decît regional, cum mai există regional și astăzi, rolul pe care îl are *o* final în italiană); prezența articolului în toate limbile romanice, inexistent, ca atare, în latină (româna deosebindu-se de celelalte prin encliza articolului); româna, ca și italiana și spaniola, conjugă verbele fără pronume, pe cînd în franceză el este obligatoriu; pronumele și-a păstrat, în toate limbile romanice, flexiunea din latină.

Scopul final al *Tentamen-ului* a fost, ca al tuturor lucrărilor de lingvistică ale reprezentanților Școlii ardelene, pe lîngă dovedirea latinității limbii române, formarea unei limbi literare unitare pentru toți românii, supradialectală, cum sînt toate celelalte limbi literare romanice, și avînd, ca și acestea, ca prototip, limba latină. Atît ortografia cît și dicționarul au avut, pentru toți latiniștii, un scop predominant normativ în sens latin.

Partea de gramatică propriu-zisă din *Tentamen* cuprinde 300 de pagini, fiind cea mai voluminoasă dintre lucrările noastre de gramatică apărute pînă atunci.

Materialul este expus după ordinea consacrată în lucrările de gramatică.

A.T. Laurian împarte gramatica în două mari părți: *analitica*, care cuprinde fonetica și morfologia, și *sintactica*, adică sintaxa.

Primul capitol, cel de fonetică, este amplu exemplificat pentru fiecare vocală și consoană, pentru diftongi și pentru grupele de consoane, prin cuvinte moștenite din latină. Acest capitol cuprinde și ortografia și ortoepia, fiecare regulă și observație ortografică, toate excesiv latinizante, fiind însoțită de reguli ortoepice, care sînt cele ale pronunțării literare românești curente. Dînd, ca și Micu și Șincai, reguli de pronunțare, A.T. Laurian și-a dat tot atît de bine seama ca și aceștia, pe care nu-i citează, de transformările suferite de sunetele latine în cursul evoluției limbii române, dar *„cuvintele,* arată el, *trebuie scrise, în general, ca în latină, ținînd seama de regulile rezultate din geniul limbii și de modificările rezultate din analogie și etimologie"*. În realitate însă, el nu ține seamă de nici o regulă *„rezultată din geniul limbii"*, ci, după regulile sale ortografice, trebuia să se scrie, de exemplu, *pane'la*, dar să se rostească „pîinea", *stelle'llaru*, dar să se rostească „stelelor". Formele de prezent indicativ ale verbului „a avea" propunea să se scrie: *abiu, abi, abe, abemu, abeti, abu,* dar să se rostească „am, ai, are, avem, aveți, au", cum sînt rostite azi. Această ortografie n-a fost folosită, ca atare, de nici un alt latinist al vremii. Chiar unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui A.T. Laurian și admirator al acestuia, Al. Papiu-Ilarian, scria că *„oricît ar fi de minunată spre a cerceta și descoperi legile limbii, nu credem însă că va putea fi vreodată adoptată de români ca ortografie generală. O asemenea ortografie va fi o mare piedică pentru lățirea culturii"*[1].

Morfologia cuprinde exagerări la fel de mari ca cele de ortografie din capitolul de fonetică. Părțile de vorbire sînt prezentate ca fiind identice cu cele latine. Sînt introduse, din gramatica latină, forme cazuale, moduri și timpuri verbale, prepoziții, conjuncții, care n-au existat niciodată în limba română. Substantivele, cuprinse în gramatica latină, după terminații, în cinci declinări, sînt împărțite însă de A.T. Laurian, în română, pe baza terminațiilor, în 11 categorii. Dînd numeroase paradigme de declinare, articulată și nearticulată, reconstruite de el arbitrar, nu observă că în română se păstrează flexiunea latină de genitiv

[1] Vezi „Tezaur de monumente istorice", vol. I, 1860, p. 94.

și dativ singular pentru substantivele feminine la declinările I și a III-a. Observă însă că, în declinarea articulată, partea flexibilă o formează articolul. Nu recunoaște, ca păstrate din latină, decît genurile masculin și feminin, ca în celelalte limbi romanice. Numeralele cardinale sînt scrise aproape ca în latină: *quatru, quinqui, sesse, septe, octu, nove, dece.* Pentru „sută" propune, după latină, forma *centu,* pentru „mie", care este moștenit din latină, forma *mille* din latina clasică. Ca numerale ordinale propune formele latine: *primu, prima, secundu, secunda, tertiu,* pentru cele distributive: *senguli, bini, terni,* pentru cele multiplicative: *semplice, duplice, triplice.* Pronumele personale sînt scrise: *egu* pentru „eu", *mibe* pentru „mie", cele demonstrative: *estu, esta, questu, questa, aquestu,* cele relative și interogative *quine, que, quale,* între cele indefinite, propune forme latine ca *nullu, nulla, velunu, veluna.* În capitolul despre verb, exagerările sînt, de asemenea, grave, atribuind românei toate modurile și timpurile latinei clasice. Reconstruiește, de exemplu, un viitor întîi de tipul: *abebiu cantare,* un viitor al doilea: *aburiu cantare,* un mai mult ca perfect conjunctiv: *abiu fire cantatu,* un gerunziu trecut: *abendu cantatu,* un infinitiv trecut: *fire cantatu.*

Sintaxa este definită didactic: partea gramaticii care arată *„cum să orînduim părțile singuratice ale vorbirii spre a forma propoziții și cum să orînduim propozițiile".* Ea este împărțită în sintaxa părților de propoziție și în sintaxa frazei. Exemplele de propoziții și de fraze sînt toate construite de autor, de felul: *Me gandiu forte de ve vedere in bona sanita; Pane'la vostra nu e bene cocta; Lupu'lu și agnellu'lu nu lega amicitia; Una rondinella nu face primavera; Roma fu domina'la mundu'lui; Verbesce cu intelectiune; Quine nu abe in capu abe in petiole.* A.T. Laurian introduce, în *Tentamen,* prepoziții latine ca *citra, infra, retru; Citra Danubiu jace Dacia'la lui Traianu; Infra dignitate'la umana; Retru patre seu veniba filiu'lu.*

Puținele exemple înșirate mai sus dovedesc, cu prisosință, că *Tentamen* nu este o gramatică a limbii române, ci a unei limbi construite cum ar fi voit A.T. Laurian să fie româna, spre a fi cît mai latină.

Exagerările, atît de evidente, în ortografie, gramatică și vocabular, au făcut ca *Tentamen criticum* să nu aibă nici

o influență asupra lucrărilor românești ulterioare de gramatică.

Scris într-o latină pretențioasă, el n-a fost citit aproape de nimeni în Țara Românească și Moldova, unde cunoștințele de latină erau atunci ca și inexistente. Dar chiar în Transilvania tradiției latiniste, Gheorghe Barițiu, latinist el însuși, scria, în 1841, la un an după apariția lucrării, că *„este o încercare nu tocmai nimerită"*.

Fără a vorbi de ortografie, vocabular și gramatică, unele merite i-au fost recunoscute totuși *Tentamen-ului* de însuși B.P. Hasdeu. A.T. Laurian *„a presimțit*, scrie acesta, *înainte de somități occidentale, două dintre pîrghiile cele fundamentale ale lingvisticii contemporane: neîntrerupta continuitate dialectală și reconstrucțiunea prototipurilor. Cînd el zice că dialectul sard unește Italia cu Spania, dialectul piemontez Italia cu Franța, iar dialectul sicilian Italia cu România, cînd el reconstruiește apoi, pentru «Tatăl nostru» românesc de astăzi trei tipuri succesive anterioare, care îl leagă de «Pater noster» latin, procedura poate fi necorectă, dar ideea, dezvoltată mai tîrziu de Schleicher, de Schuchardt, de Ascoli, e roditoare și adevărat științifică"* [1].

Judecata critică de ansamblu asupra *Tentamen-ului*, în măsura în care el a mai format, de la B.P. Hasdeu încoace, obiectul de cercetare al cuiva, a rămas, pe drept cuvînt, definitiv severă. Verdictul cel mai categoric l-a rostit N. Iorga, în 1903, numindu-l *„o absurdă fantezie de limbă"* [2], deși marele istoric îl aprecia pe A.T. Laurian ca purtător al unui mare crez cultural.

* * *

După publicarea *Tentamen-ului*, A.T. Laurian n-a mai avut preocupări de gramatică, dar nici n-a manifestat vreo tendință de modificare a principiilor expuse în această lucrare de tinerețe. În schimb, problemele de ortografie și de vocabular l-au preocupat pînă la sfîrșitul vieții.

În ceea ce privește ortografia, el a făcut, dar numai temporar, unele concesii spre fonetism, revenind însă, după

---

[1] Vezi B.P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, tom. III, p. IX.

[2] Vezi N. Iorga, *Oameni care au fost*, Editura pentru literatură, 1967, vol. I, p. 8.

înfiinţarea Societăţii Academice, la o ortografie aproape identică celei din *Tentamen*.

În prefaţa traducerii manualului de filozofie al lui W.T. Krug, tipărit cu litere latine în 1847, A.T. Laurian face următoarea precizare semnificativă: *„În forma termenilor şi în ortografie, am căutat modul cellu mai simplu, însă totdeodată şi cellu mai aproape de a se putea perfecţiona, fără a cere scâmbări considerabile, pînă cînd va fi să se introducă unul mai raţional. Din această cauză ne rugăm ca nici staţionarii* [conservatorii], *nici progresivii să nu ne judece prea riguros pentru acest moderatism, pînă ce ne vom înţelege cu toţii"* [1]. În adevăr, în această traducere, ca şi în „Instrucţiunea publică", care a apărut cu doisprezece ani mai tîrziu (1859 — 1861), el acceptă semnele diacritice pentru *ă* şi *î (â)* şi pentru *ţ* şi *ş*. În aceeaşi ortografie moderată au fost publicate şi manualele lui şcolare.

Dar în cadrul Societăţii Academice, pentru înfiinţarea căreia A.T. Laurian depusese mari străduinţe, el renunţă la orientarea sănătoasă spre scrierea fonetică, impunînd Societăţii, împreună cu Timotei Cipariu şi cu I.C. Massim, aproape aceleaşi exagerări ortografice latinizante din *Tentamen*[2]. La încheierea sesiunii Societăţii din 1869, făcînd bilanţul elaborării ortografiei, el îşi exprima astfel satisfacţia: *„Chestiunea ortografiei s-a dezbătut serios într-un mare număr de şedinţe şi ne putem felicita că, prin lămurirea ideilor, am ajuns la un rezultat mulţumitor, aşa încît, fără a prejudicia viitoarea dezvoltare a limbii, are să se ţină etimologia cuvintelor şi, printr-însa, să se conserve legătura de familie cu limba latină şi cu limbile surori, care stau în fruntea civilizaţiunii moderne şi să nu pătimească nici fonetica limbii noastre unde pronunţia este secură"*[3].

A.T. Laurian n-a considerat ortografia din 1869 ca definitivă, ci *„numai o ortografie transitorie, dacă nu voim a o numi provizorie"* şi, pentru început, aplicabilă numai în publicaţiile Societăţii Academice, pentru că publicul cititor, *„trebuie să mărturisim"*, adaugă el, *că simte încă greu-*

---

[1] Vezi Introducerea manualului, p. IV.

[2] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 84—87.

[3] Vezi „Analele Societăţii Academice Române" vol. I, p. 243.

tate de a citi fără semne (diacritice) [1]. *„Cei ce ne-am ocupat cu asemenea chestiuni ştim că, în respectul modului de scriere sînt mai multe grade de perfecţiune etimologică raţională. Eu mă mulţumesc, pînă acum, cu un grad intermediar, care să nu prejudece cu nimic perfectibilitatea viitoare"*. Ortografia adoptată va fi corectată, conchidea A.T. Laurian, *„în măsura în care vom cîştiga bunăvoinţa şi sprijinul publicului pentru care scriem"* [2].

Dar această atitudine susceptibilă de progres, în sensul unei îmbunătăţiri continue a ortografiei, cerută de public, n-a fost urmată, în fapt, deoarece, în *Dicţionarul limbii române*, elaborat de el şi de Massim, ca şi în *Gramatica limbii române*, elaborată de Timotei Cipariu şi publicată între 1869 şi 1877, a fost folosită integral ortografia din 1869, ceea ce a constituit una din cauzele principale ale discreditării celor două lucrări, chiar din momentul apariţiei lor. După ce timp de zece ani Societatea Academică a rămas izolată, prin ortografia ei latinizantă, de mişcarea literară a vremii, în 1879, anul în care ea devine Academia Română, se constituie o nouă comisie, cu scopul de a elabora o reformă a ortografiei, care să corespundă *„usului"*. Comisia a fost formată din B.P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, A.T. Laurian, Gheorghe Bariţiu, I. Caragiani şi N. Quintescu. Menţinînd unele reguli etimologiste, ortografia din 1880—1881 a însemnat un progres real în favoarea fonetismului. Ea era a 41-a reformă ortografică cu litere latine de la 1780 încoace [3].

Deşi bolnav şi în pragul sfîrşitului, neputînd lua parte decît sporadic la lucrări, A.T. Laurian a apărat, cu dîrzenie, în cadrul comisiei principiul etimologist. La 11 aprilie 1880, „Analele Academiei" înregistrează astfel intervenţia lui: *„D-l Laurian spune că principiul economic « munceşte puţin şi cîştigă mult » nu se prea aplică la realitatea lucrurilor. În aplicare la ştiinţă, d-sa mărturiseşte că a studiat foarte mult si ştie foarte puţin. Tot aşa, să nu sperăm că vom putea dobîndi o ortografie serioasă şi care totuşi să nu ceară nici o muncă, nici o cugetare din partea celor ce o vor întrebuinţa.*

---

[1] Vezi „Analele Societăţii Academice Române", vol. I, p. 244.
[2] Vezi id., ib., p. 244.
[3] Vezi D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 90—92.

D-sa preferă o ortografie care să ne dea oarecare muncă, să ne facă a cugeta, după cum ne şi face a cugeta sistema ortografică etimologică. Sistema fonetică se aplică bine la limbile sălbatice sau de tot necoapte, pe cînd limba noastră are un trecut. Să nu ni se citeze în favoarea acestei sisteme autoritatea cutare sau cutare, căci în ştiinţă nici o autoritate nu există, nimic nefailibil, ci totul trebuie supus controlului"[1]. Ultima lui intervenţie în problema ortografiei este din 12 aprilie 1880, susţinînd propunerea lui Petre Poni de a se menţine, în termenii tehnici, literele *ph, th, y* şi *k*, precum şi consoanele duble: *affirmare, approbare, commoditate*[2], propunere care n-a fost acceptată de comisie.

* * *

O importantă parte a preocupărilor lingvistice ale lui A.T. Laurian a constituit-o vocabularul limbii române. Interesul lui pentru problemele de vocabular nu s-a mărginit la elaborarea cunoscutului *Dicţionar al limbii române*, ci el a fost prezent în întreaga sa activitate, *Dicţionarul* fiind numai punctul culminant şi sinteza preocupărilor lui în acest domeniu.

Cu privire la vocabularul limbii române, A.T. Laurian a avut idei bogate şi originale, însoţite însă de mari exagerări, inconsecvenţe şi contradicţii, ca şi în ortografie şi gramatică.

Principalele probleme care l-au preocupat în legătură cu vocabularul sînt următoarele:

1. crearea terminologiei româneşti necesare exprimării noţiunilor culturii moderne;

2. asigurarea caracterului latin al vocabularului românesc prin împrumuturi din limba latină şi din limbile romanice şi prin eliminarea cuvintelor de alte origini;

3. elaborarea unui dicţionar general al limbii române, care să răspundă acestor cerinţe fundamentale.

Părerile lui A.T. Laurian asupra vocabularului limbii române şi a căilor de curăţire şi de îmbogăţire a lui se caracterizează prin oscilaţii între bunul simţ al unui observator

---

[1] Vezi „Analele Academiei Române", Seria a II-a, vol. II, p. 405.
[2] Vezi *ibid.*, p. 405.

perspicace și între intervenții arbitrare de modificare a acestuia după o schemă preconcepută, latinizantă.

În *Tentamen criticum*, el arată că una din sarcinile principale, în acțiunea de cultivare a limbii române, este îndepărtarea cuvintelor nelatine. Această orientare principială n-a părăsit-o niciodată, deși, în cursul timpului, n-a manifestat-o cu aceeași tenacitate.

Preocuparea lui de bază, în domeniul vocabularului, a fost însă introducerea de termeni latini și romanici necesari noțiunilor noi ale culturii. Această preocupare s-a manifestat, mai întîi, în mod practic, în traducerile filozofice pe care le-a publicat în anii 1846—1847 și, mai tîrziu, în manualele lui școlare.

În prefața traducerii manualului de filozofie al lui A. Delavigne, apărută, în 1846, cu litere chirilice, A.T. Laurian arată că a căutat să folosească o terminologie cît mai accesibilă, ca să *„nu vatăme natura limbii românești"*, adăugînd că, fiind *„săraci în idei și vorbe"*, a fost totuși silit de conținutul nou al traducerii să folosească termeni noi. *„De aici,* scrie el, *necesitatea de a forma o vorbă nouă pentru fiecare idee nouă, de a forma o limbă filozofică pentru cugetarea filozofică. Deci am fost silit să introduc neologismi în limba românească, și poate mai mulți decît și-ar fi putut imagina cineva. Dară în formarea lor am păzit natura limbii românești cu cea mamare scumpătate și nicăieri n-am cutezat a mă lua după ca, prițe și plăceri neîntemeiate, care, în capetele cele neregulatei se anunță drept regule din lipsa cunoștinței regulelor celor adevărate"*.

Numeroasele neologisme folosite de A.T. Laurian în această traducere sînt luate din franceză: *filozofie, psihologie, logică, rațiune, sensibilitate, atențiune, certitudine, definițiune, analogie, silogism, silogistic, sofism, eroare.* Chiar dacă ele n-au fost folosite, la noi, pentru întîia oară, de A.T. Laurian, traducerea făcută de el a acestui manual de filozofie a avut, prin răspîndirea ei, un mare rol în stabilirea terminologiei filozofice în limba română. Față de terminologia filozofică a lui Samoil Micu, cea a lui A.T. Laurian a însemnat un vădit progres. Samoil Micu a încercat să creeze o terminologie filozofică cu caracter popular românesc: *neam* pentru *„gen"*, *chip* pentru *„mod"*, *împregiur* pentru *„delimitat"*,

încheiat pentru „*articulat*", *supunere întăritoare* și *supunere tăgăduitoare* pentru „*judecată afirmativă*" și „*judecată negativă*"[1], care nu s-a putut impune. Termenii filozofici folosiți de A.T. Laurian, luați din franceză și adaptați fonetic și morfologic specificului limbii române, au rămas consacrați pînă astăzi.

În *Manualul de cosmografie*, publicat în 1859, A.T. Laurian folosește o terminologie care, dezbrăcată de unele exagerări ortografice etimologiste, este cea actuală: *cercul ecuatorului, timpurile anului, rotațiunea pămîntului, planetă, cometă, chartă geografică, determinarea lungimei și a lățimei geografice*[2]. Iată un fragment din introducerea acestui manual, în ortografia originală, din care rezultă că, pentru a fi înțeles cît mai ușor de elevi și de publicul cititor, în manualele sale școlare, A.T. Laurian a întrebuințat o ortografie apropiată de cea fonetică, ca și în traducerea manualului de filozofie al lui Krug, tipărite cu litere latine, și ca și în revista „Instrucțiunea publică": „*Figura pămîntului este rotundă de tóte părțile, sau cu alte cuvinte, pământulu este unu corpu sfericu, sau unu globu. Insă acésta nu se póte vedé cu ochiulu, fiindcă vederé nóstră se întinde numai asupra unei mici părți a pământului, dară noi avem probe destulle pentru ca să ne convingemu despre rotațiuné lui*". În *Manual de geografie*, apărut în 1854, și în *Harta murală a Daciei*, a căutat însă să latinizeze unele nume topice: *Sucida* pentru Suceava, *Rapida* pentru Bistrița, *Vasulu* pentru Vaslui, *Bahulu* pentru Bahlui ș.a., ceea ce i-a atras o replică hotărîtă, în „România literară" din 1855, din partea lui Ion Ionescu de la Brad[3].

A.T. Laurian nu s-a mărginit însă, în stabilirea terminologiei noastre științifice moderne, la calea firească a pătrunderii și dezvoltării diferitelor științe la noi. Gîndul lui statornic a fost întocmirea unui dicționar general al limbii

---

[1] Vezi I. Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice românești*, în „Cercetări filozofice", III, 1955, nr. 4, p. 301—310; vezi și G. Ivănescu, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I.

[2] Vezi A.T. Laurian, *Elemente de cosmografie*, ed. a 6-a, București, 1869.

[3] Vezi Despina Ursu, *Probleme de limbă în revista „România literară" din 1855*, în „Limba română", V, 1955, nr. 1.

române, avînd ca scop îndeosebi de a încetăţeni o terminologie ştiinţifică modernă latino-romanică şi de a curăţi limba de cuvintele străine originii ei.

Ideea elaborării acestui dicţionar a expus-o pe larg, mai întîi în 1859, într-un articol, puţin cunoscut, publicat în „Instrucţiunea publică", din care reproducem cîteva pasaje caracteristice pentru concepţia lui de atunci: *„Nu putem destul,* scria el, *să ne exprimăm durerea că noi românii nu posedăm nici măcar un bun dicţionar român, în care să se afle culese toate vorbele şi locuţiunile române.* Amintind de dicţionarul episcopului Ioan Bob, apărut la Cluj în 1822, şi de *Lexiconul de la Buda* din 1825, el adaugă: *„Limba română e cu mult mai avută decît conţin aceste dicţionare, lucrate sub împrejurări foarte puţin favorabile unei asemenea întreprinderi. După părerea noastră, un repertoriu de limbă română ar trebui să cuprindă toate vorbele şi toate frazele proprii limbii române din timpurile cele mai vechi, de cînd noi posedăm documente scrise, şi toate vorbele şi toate frazele române care se află încă astăzi în gura poporului în diversele ţinuturi locuite de români. Lucrarea aceasta e, precum se înţelege de sine, foarte dificilă şi nu se poate face fără spese însemnate. Ar trebui să posedăm toate cărţile cîte s-au tipărit de la invenţiunea tipografiei pînă în zilele noastre şi să călătorim prin toate ţinuturile Daciei şi să conversăm cu poporul, să observăm zicerile uzitate de dînsul şi să le însemnăm cu toată fidelitatea".*

Relevînd încercările făcute de doctorul Vasile Pop, de C. Cornescu-Olteniţeanu şi de Timotei Cipariu de a întocmi bibliografia cărţilor noastre vechi şi importanţa acestor cărţi pentru elaborarea dicţionarului, A.T. Laurian continuă: *„Cu toate acestea, trebuie să mărturisim că lucrarea unui singur om, într-un cîmp aşa de vast, este prea puţină. Apoi şi această lucrare e restrînsă la vorbele şi locuţiunile depuse în cărţi; noi însă credem că, afară de acest depozit, se află un număr cu mult mai însemnat în gura poporului şi culegerea acestuia e mult mai grea şi mai custătoare. Noi am fi de părere ca să se compună o societate de bărbaţi chemaţi pentru asemenea lucrare, să se formeze un fond din care să se acopere spesele acestei întreprinderi; să se facă o colecţiune de toate cărţile române, şi manuscrise şi tipărite, de la cele mai*

vechi pînă în zilele noastre, să se însărcineze mai mulți bărbați cu prelegerea lor și cu culegerea vorbelor și a frazelor române; să se trimită bărbați cu zel și cu deprindere în observarea vorbirii locuitorilor români din diversele ținuturi împoporate de dînșii și să culeagă toate vorbele și frazele din gura lor. Vorbele și locuțiunile acestea culese să se tipărească numaidecît și să se trimită colectorilor spre a le completa prin cercetările lor ulterioare și să urmeze așa pînă cînd ne vom încredința că s-au esaurit această materie. Numai atunci vom putea zice că avem un repertoriu de limbă" [1].

Aceste principii lexicografice judicioase, prin spiritul lor modern, au fost completate de A.T. Laurian prin cîteva scurte analize semantice publicate tot în „Instrucțiunea publică", sub titlul *Reflexiuni psihologice și limbistice.* Citām dintre aceste analize pe cea a cuvîntului „minte". *„Noi putem să ne gloriem,* scrie el, *că avem termenul «minte», care lipsește francezilor; ei se servesc, în locul acestuia, cînd cu «esprit», cînd cu «intelligence», cînd cu «entendement», însă nici unul nu răspunde deplin termenului nostru. Cu termenii «înțelegere», «înțelles», «înțelleptu», «intelligență», «înțellepciune» încă sîntem mai presus de francezi și de italieni; ei au numai «intelligence» și «intellectuel», însă le lipsește rădăcina «înțelegere» și toate celelalte forme"* [2].

Ideile asupra dicționarului, ca și aceste analize semantice, îl arată pe A.T. Laurian ca pe un lingvist modern, preconizînd un program de cercetări lexicale, care, mai tîrziu, au și fost realizate și continuă și astăzi să se realizeze în lingvistica noastră. Dar el a apucat drumul contrar principiilor enunțate, din aceleași considerații etimologist-latinizante manifestate în ortografie și gramatică.

În adevăr, în cadrul Societății Academice Române, el și-a putut realiza intenția de a elabora un dicționar al limbii române în spiritul vederilor lui latinizante.

Împreună cu I.C. Massim, colaboratorul său devotat, a elaborat celebrul *Dicționar al limbii române,* în două volume (la volumul al doilea au colaborat și Iosif Hodoș și Gheorghe Barițiu), care cuprind numai cuvintele moștenite din latină și cele de origine recentă latino-romanică, iar cele conside-

---

[1] Vezi „Instrucțiunea publică", 1859, p. 29.
[2] Vezi *ib.,* 1859, p. 49—50.

rate de ei *„străine“* au fost publicate într-un volum aparte, intitulat *Glosar care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoioasă*, și care, spun autorii în prefață, *„nu pot și nu se cade să aibă loc într-un dicționar românesc“*.

Acest dicționar reprezintă punctul culminant și final al exagerărilor latiniste în vocabularul limbii române, în jurul lui creîndu-se, de la apariție, o atmosferă de rezervă și de ironie atît de mari, încît nici n-a mai fost supus unei analize mai amănunțite, nici în cadrul Societății Academice și nici în afara ei. O cercetare sistematică a lui a fost întreprinsă abia în anii din urmă de către cercetătorul Mircea Seche de la Institutul de lingvistică din București, care relevă și cîteva merite reale ale lucrării [1]. El arată că: 1. dicționarul lui Laurian și Massim este una dintre lucrările lexicografice cele mai vaste de la noi, cuprinzînd 70 000 de cuvinte, dintre care aproximativ 50 000 sînt reale, iar restul latinisme și creații personale latinizante ale autorilor; 2. filiațiile sensurilor cuvintelor și definițiile acestora sînt remarcabile prin claritatea și concizia lor, multe dintre ele fiind folosite ca atare în dicționarele noastre ulterioare; 3. este cea dintîi lucrare lexicografică în care pot fi evaluate proporțiile influenței franceze în vocabularul românesc; 4. este primul nostru dicționar care adoptă principiul etimologiei multiple, deși, în fapt, îl reduce, cu preferință, la etimologii din latină; 5. a sugerat, înainte de B. P. Hasdeu, că structura latină a vocabularului românesc este determinată de aportul calitativ și de frecvența diverselor elemente, iar nu de numărul acestora.

Dar numeroase aspecte negative, analizate de Mircea Seche, au anihilat aceste merite: 1. inconsecvențe flagrante între principiile din prefață — expuse mai întîi, precum am arătat [2] în „Instrucțiunea publică“ — și realizarea lor în fapt. Deși, în prefață, se enunță că este un dicționar general al limbii române, în cele două volume de dicționar propriu-zis, autorii au înregistrat numai cuvintele moștenite din latină și cele recente latino-romanice, unele dintre cele latine din categoria din urmă fiind luate de ei direct din dicționarele

[1] Vezi Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, 1966, vol. I, p. 131—180.
[2] Vezi p. 86—88 din această lucrare.

latine sau fiind creații arbitrare ale lor; 2. includerea cuvintelor considerate „*străine*" într-un „glosar" aparte, cu intenția de a le elimina din limbă, deși multe din ele sînt adînc înrădăcinate în uzul general al limbii române; 3. deși autorii dicționarului erau buni cunoscători ai latinei, nu etimologiile din latină sînt cele mai bune din lucrare, ci cele romanice; 4. introducerea arbitrară, în *Dicționar*, de cuvinte latine care n-au existat niciodată în limba română: *amare* pentru „a iubi", *cacume* pentru „castravete", *cespete* pentru „brazdă", *ciconia* pentru „barză", *dedecore* pentru „rușine" (deși *rușine* e moștenit din latină), *dracone* pentru „zmeu", *granditate* pentru „măreție", *maior* pentru „ciocan", *popinariu* pentru „cîrciumar", *rosariu* pentru „bujor", *trabe* pentru „bîrnă" ș.a. (Dintre cele circa 20 000 de astfel de cuvinte din dicționar, Mircea Seche citează numai pe *bell* pentru „război" și derivatul acestuia, *bellare*.); 5. ortografia extremist latinizantă, care face din cele mai uzuale cuvinte ale limbii române forme de nerecunoscut, ca *acia* pentru „ață", *acetu* pentru „oțet", *acelu* pentru „oțel" ș.a.

Explicația acestor mari erori constă în credința greșită a autorilor *Dicționarului* și a latiniștilor în general că ar fi putut realiza o limbă română literară unitară după o schemă prestabilită pe baza limbii latine, ignorînd limba română reală, rezultat al unei îndelungi dezvoltări istorice.

Dacă celelalte limbi literare romanice s-au format pe baza latinei, aceasta se datorește faptului că, pînă la formarea lor, limba scrisă fusese, în toate celelalte țări romanice, latina, în care se dezvoltase, în fiecare din aceste țări, o bogată literatură în toate domeniile culturii. Folosită ca limbă scrisă încă multă vreme alături de noile limbi literare naționale în dezvoltare, împrumuturile latine în acestea din urmă s-au făcut în mod firesc, pe cînd, la noi, limba scrisă a fost, secole de-a rîndul, slavona, deosebită ca structură de limba română și în care nu se dezvoltase, la noi, decît o literatură religioasă și un început de literatură cronicărească.

În perioada în care latiniștii se străduiau să creeze o limbă literară pe baza latinei, limba română avea însă, ea însăși, o tradiție literară, formată pe baza limbii populare și a scrierilor vechi religioase. Dar în această perioadă, limba franceză, devenită limbă diplomatică și, în parte, și limbă științifică,

în Europa, prinsese rădăcini adînci la noi și era înaintată influența ei în modernizarea terminologiei noastre de cultură. Nici din punctul de vedere al luptei de afirmare națională, pe care latiniștii au purtat-o cu fanatism, acțiunea lor nu mai reprezenta o necesitate, mai ales cînd au fost elaborate și au apărut *Dicționarul* și *Glosarul* lui Laurian și Massim. Titu Maiorescu arăta atunci, în mod just, că dacă lucrările latiniștilor, apărute pînă la 1840, *„erau aplecate a exagera nota latinității noastre pentru a răspunde la exagerările celor ce ne-o contestau, astăzi acest motiv de exagerare a dispărut: lupta este cîștigată de noi pe terenul științei"* [1].

* * *

Rolul lui A.T. Laurian în cultura și în lingvistica românească a fost apreciat diferit în cursul timpului. O scurtă trecere în revistă a părerilor exprimate în trecut asupra activității lui ne va ușura o judecată critică de ansamblu mai obiectivă decît a felului cum este încă privită.

Majoritatea contemporanilor l-au privit pe A. T. Laurian cu mare admirație. Opiniile lucide asupra exagerărilor lui latinizante, exprimate mai ales de Titu Maiorescu și de Al. Odobescu, n-au avut decît mai tîrziu un ecou larg în opinia publică.

O dovadă despre prestigiul de care s-a bucurat A. T. Laurian în timpul vieții, în conștiința contemporanilor, a constituit-o ceremonia înmormîntării lui, la 28 februarie 1881, care a avut caracterul unei impunătoare manifestări de doliu național. Presa timpului a fost unanimă în a sublinia, prin cuvinte vibrante, rolul lui în deșteptarea conștiinței naționale, prin școală, istorie și limbă [2]. Ziarele arată că, în ziua înmormîntării, în semn de doliu, au fost închise toate școlile din București și că mii de persoane l-au condus din str. Labirint 27, unde locuia, la cimitirul Șerban-vodă. Printre personalitățile prezente, semnalate de ziare, erau: C. A. Rosetti,

---

[1] Vezi Titu Maiorescu, *Critice*, Editura pentru literatură, 1966, p. 341.

[2] Vezi ziarele „România liberă" din 28 februarie pînă în 5 martie 1881; „Timpul" din 28 februarie 1881, „Românul" din 28 februarie 1881; „Războiul" din 3 martie 1881; "Observatoriul" din Sibiu din 4 martie 1881; „Binele public" din 6 pînă în 13 martie 1881; „Gazeta Transilvaniei" din Brașov din 7 martie 1881.

Vasile Borescu, ministrul de externe, Ion Ghica, președintele Academiei Române, I. Zalomit, rectorul Universității din București, Titu Maiorescu, P. S. Aurelian, Dr. Felix, reprezentanți ai Camerei Deputaților și alte numeroase personalități civile, militare și bisericești, a căror participare a însemnat recunoașterea prestigiului de care se bucura A. T. Laurian, reflectat amplu și în cuvîntările rostite.

Din cuvîntările și articolele apărute atunci se desprinde constatarea că opera lingvistică și istorică a lui A. T. Laurian a fost apreciată de contemporani, mai ales în lumina rolului ei național și justificată ca atare. Într-un articol apărut în ziarul „Războiul" [1], această atitudine este exprimată cu limpezime: *„Neînțelese sînt cărțile lui Laurian,* scrie ziarul, *pentru cel ce le va citi fără să știe scopul lor, dar anatemizați aceia care, fără să înțeleagă, bîrfesc și ocărăsc .... Cînd istoria tace asupra multor puncte din viața noastră trecută, singurul mijloc de a dovedi cine sîntem era limba. Limba era o armă politică și în acest sens etimologismul lui Laurian era românesc, iar locul lui, în literatura gramaticală a reînvierii noastre, devine înțeles".* În încheiere, ziarul îl numește pe A. T. Laurian *„omul care a umplut o jumătate de veac din istoria noastră cu faptele și viața lui".*

La opt ani după moartea lui A. T. Laurian, Ioan Bianu, fost elev al acestuia, îi apreciază opera lingvistică cu spiritul critic izvorît din exigențele științifice care se impuseseră în lingvistica noastră la sfîrșitul secolului trecut. El respingea încercarea lui Laurian de *„purificare"* a limbii de elementele considerate de el *„străine"*, arătînd că, prin aceasta, *„se făcea abstracție de istorie, de asimilarea cuvintelor străine, căci și prin ele exprimă românul ce a cugetat, a simțit, a pățit și a făcut".* În continuare, Ioan Bianu arată că Laurian *„a crezut că poate forma o limbă românească nouă, modelată după cuvintele din dicționarele autorilor clasici latini și după tipuri imaginate de dînsul, rămînînd din adevărata limbă pe care o vorbesc românii numai cuvintele care se potrivesc cu acele tipuri imaginate de el. Idee nenorocită și nerealizabilă prin mărimea exagerărilor ei".* Ea a istovit toată puterea titanică de muncă a lui Laurian, și de aceea, tot marele prestigiu de care s-a

[1] Reprodus și în „Observatoriul" din Sibiu, 4 martie 1881.

bucurat el *„n-a fost în stare să susțină această muncă nici chiar cît timp a trăit autorul, atît de greșită era baza pe care el și-a clădit opera“*. *„Era dureros,* încheie Ioan Bianu, *a vedea amarul care cuprinsese din această cauză sufletul său mare și generos. Cu această rană în suflet a încetat din viață“* [1]. Cu trecerea timpului aprecierile asupra operei lingvistice a lui A. T. Laurian au devenit tot mai puține și foarte critice. Influența latinismului, ca direcție spirituală dominantă, slăbise la începutul secolului nostru, din cauza contradicției de nerezolvat din cadrul acestui curent. Pe de o parte, Școala ardeleană și curentul latinist au avut un caracter național, democratic și progresist, prin care și-a cîștigat și și-a menținut pînă astăzi prețuirea în cultura noastră, dar, pe de altă parte, în contrast cu acest caracter, latiniștii urmăreau să creeze o cultură modernă românească bazată pe o limbă artificială, care ar fi fost o mare piedică, nu numai pentru modernizarea culturii noastre, ci și pentru însușirea acesteia de către masele populare. Aceasta explică faptul că, la 1904, chiar în Transilvania, unde ideea latinității noastre a fost totdeauna vie, în ultimul volum al *Enciclopediei române,* apărută la Sibiu, opera lingvistică a lui A. T. Laurian era judecată cu severitate. Se arată că, prin *Dicționar,* Laurian a căutat să-și realizeze vechile lui idei din *Tentamen criticum,* iar *„puțina seriozitate științifică“* a lucrării a fost recunoscută încă de la 1874 de membrii Societății Academice, care *„începuseră, în fine, să se convingă că datoria unui dicționar e să înregistreze limba existentă, nu să inventeze alta imaginară“* [2].

Această apreciere se datorește faptului că, la noi, apăruse și se impusese o nouă generație de lingviști, înarmată cu spiritul științific modern al școlii neogramatice și că explicațiile sau justificările pornite din considerații exclusiv patriotice nu mai aveau autoritatea de care se bucuraseră cu 30—40 de ani în urmă.

O ultimă apreciere de apoteoză a activității lui A. T. Laurian a fost făcută, în 1903, cu ocazia dezvelirii, la București, a bustului acestuia, de către N. Iorga, cu talentul lui por-

---

[1] Vezi „Revista nouă", II, 1889, nr. 2.

[2] Vezi *Enciclopedia română,* Sibiu, vol. III, p. 65.

tretistic incomparabil. Ca un ecou al aprecierilor însufleţite ale înaintaşilor, N. Iorga l-a considerat pe Laurian, ca şi pe Gheorghe Lazăr, un purtător al unui mare mesaj naţional, al cărui efect a fost regenerator pentru şcoala românească. Dar ca lingvist, arăta N. Iorga, el *„a murit văzîndu-se învins"* în greşeala pe care o făcuse, *„în care şi-a zidit viaţa, sufletul"*, în *„această mare şi adîncă greşeală"* [1].

În 1910 s-au împlinit o sută de ani de la naşterea lui A. T. Laurian, dar cu acel prilej numai în revista „Transilvania" din Sibiu a apărut un articol de evocare, străbătut şi acesta de noul spirit critic care îşi făcuse drum în lingvistica noastră. De aceea, în acest articol, se vorbeşte de zelul latinist al lui Laurian *„prin care a silit limba să intre în cadrele forţate şi imposibile ale unei formule ideale"*. Autorul mai făcea constatarea justă că *„astăzi, munca neobosită şi prodigioasă a lui Laurian stă îngropată şi rar se mai vorbeşte de bărbatul care toată viaţa şi-a jertfit-o numai pentru luminarea şi progresarea neamului său"* [2].

În adevăr, după acest articol din 1910, nu s-a mai scris nimic despre A. T. Laurian, cu excepţia menţiunilor foarte sumare din diferitele istorii ale literaturii române.

Opera lingvistică a lui A. T. Laurian a rămas, timp de peste 50 de ani, necercetată sistematic şi, deci, necunoscută. Abia în condiţiile actuale ale muncii de reconsiderare critică a moştenirii noastre culturale s-a început analiza, în spirit ştiinţific, a operei lingvistice a lui A. T. Laurian [3], care va trebui extinsă şi la celelalte domenii ale activităţii lui bogate.

Judecata noastră asupra lui A. T. Laurian a căutat să ţină o cumpănă dreaptă între entuziasmul necritic al unora dintre contemporanii lui şi între totala negare a valorii activităţii lui de către urmaşi. Chiar şi opera lui lingvistică are, pentru epoca lui, precum am arătat, şi unele aspecte pozitive, care nu justifică aprecierea ei sumară, total negativă. Ea a constituit un moment spiritual semnificativ, care, chiar prin contrast, a provocat o frămîntare fecundă în lingvistica şi în cultura noastră.

---

[1] Vezi N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. I, p. 8—11.

[2] Vezi Dr. Ioan Raţiu, *A.T. Laurian*, în „Transilvania", 1910, p. 354—360.

[3] Vezi Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, 1966, vol. I, p. 131—180.

OPERA CULTURALĂ ŞI LINGVISTICĂ A LUI ARON PUMNUL

Aron Pumnul a fost, ca şi Ion Heliade Rădulescu, A. T. Laurian sau Timotei Cipariu, marii lui contemporani în domeniul lingvisticii româneşti, o personalitate enciclopedică: lingvist, istoric, istoric literar, filozof, profesor, publicist, militant politic, animator al vieţii spirituale româneşti a epocii. Opera lui este mai puţin reprezentativă decît a contemporanilor amintiţi, deoarece a murit tînăr, la 48 de ani, dar ea are multe puncte de asemănare cu a acestora. Toţi trei au încercat să dea o direcţie regeneratoare, în sens latin, culturii şi limbii noastre, ei avînd iniţial unele note comune, dar situîndu-se, în final, pe poziţii personale; toţi trei au fost exponenţi ideologici ai revoluţiei din 1848; toţi trei au fost oameni ai şcolii, crezînd în ridicarea poporului prin cultură, prin cultivarea limbii, a istoriei şi a literaturii naţionale. Soarta operei lor a fost şi ea asemănătoare: după o strălucire în epocă, ea a încetat cu totul să mai exercite vreo influenţă ulterioară, orientarea dată de ei fiind considerată nu numai depăşită, ci chiar nocivă. Apoi uitarea s-a aşternut aproape cu totul asupra lor, cu excepţia lui Ion Heliade Rădulescu, care a supravieţuit, îndeosebi prin meritele lui literare. Aceasta explică şi faptul că, în afară de Heliade, în ultimele şapte decenii, nu s-a întocmit nici o monografie asupra lui Timotei Cipariu, A.T. Laurian sau Aron Pumnul, în care să se evidenţieze amploarea personalităţii lor, rolul real avut de ei în istoria culturii noastre, ideile din opera lor.

Abia în ultimii ani a început munca de valorificare a activităţii acestor personalităţi, aproape uitate, dar ea constă

încă numai din articole și studii scurte, publicate în ziare și în revistele de specialitate[1].

Înțelegerea operei lor lingvistice este posibilă numai raportată la epoca în care au trăit și la problemele cărora au trebuit să le dea un răspuns. Încadrată în tendințele epocii, ea își relevă un rol istoric obiectiv, cu altă semnificație decît cea calificată în mod curent prin epitetele peiorative de *„latinism"*, *„italienism"*, *„purism"* sau *„ciunism"*.

Această constatare este ilustrată deplin de cazul lui Aron Pumnul, a cărui operă fragmentară, cunoscută astăzi abia de cîțiva specialiști, a fost parțial adunată într-un volum, în 1889, prin pietatea unuia dintre foștii lui elevi[2], dar ea merită o cercetare adîncită, deoarece formează un capitol aparte al istoriei lingvisticii și culturii românești.

Vom căuta, în cele ce urmează, să analizăm elementele principale ale operei și personalității lui complexe.

* * *

Aron Pumnul s-a născut, ca fiu de țăran iobag, la 27 noiembrie 1818, în comuna Cuciulata, sat mare și vechi românesc din apropierea Făgărașului. Satul era atunci sub dubla exploatare feudală a grofilor unguri Mikes și Boer, ambii de origine română, și a fiscului[3].

Numele său originar a fost *Aron Pumnea,* dar, în cursul timpului, pe măsura în care și-a precizat regulele sale ortografice, el și l-a scris : *Pumne, Pumnu* și, la sfîrșit, *Arune Pumnul.*

A început școala tîrziu, abia la 14 ani, la Odorheiul Secuiesc. Explicația acestei întîrzieri n-a fost dată pînă acum în mod

---

[1] Despre Aron Pumnul au scris, în ultimii ani, Ioana Petrescu, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul,* în „Cercetări de lingvistică" XI, 1966, nr. 2, p. 175—183; id., *Un discipol pașoptist al lui W.T. Krug: Aron Pumnul,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Philologia", Fasciculus I, 1968, p. 89—97. Ovidiu Papadima, *Aron Pumnul, 100 de ani de la nașterea lui,* în ziarul „Munca" nr. 5 655 din 1966; Luiza Seche, *O lucrare puțin cunoscută a lui Aron Pumnul,* în „Limba română", XVII, 1968, nr. 1, p. 79—83.

[2] I.G. Sbiera, *Voci asupra vieții și însemnătății lui Aron Pumnul, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare.* Cernăuți, 1889, 394 p. La această lucrare ne vom referi mereu sub mențiunea *Voci.*

[3] Ștefan Meteș, *Viața agrară și economică a românilor din Ardeal,* 1921, p. 265—271.

convingător. Ea este atribuită de către unii constituției lui fizice debile, iar de către alții, sărăciei părinților. S-a formulat și părerea că groful Mikes, descoperind tîrziu calitățile de inteligență și de caracter ale copilului, l-a sprijinit să urmeze școala ungurească din Odorhei, pentru a-i deveni secretar și administrator al moșiei. În sprijinul acestei ipoteze ar sta faptul că Pumnul a fost trimis la o școală ungurească, cînd exista una românească mai aproape, la Ohaba, lîngă Făgăraș, și școlile românești de la Blaj[1].

După patru ani petrecuți la Odorhei, Pumnul își continuă studiile la teologia din Blaj și apoi la Cluj, unde absolvă cursurile de filozofie. În 1843 este numit profesor de filozofie la Blaj și, în același an, este trimis ca bursier la Institutul teologic „Sfînta Barbara" din Viena, spre a-și desăvîrși studiile de filozofie și teologie.

Pe lîngă aceste două materii, la „Sfînta Barbara" se învăța și istoria, dreptul și filologia. Spiritul raționalist și iluminist al timpului pătrunsese și aici, chiar dacă nu era oficial acceptat, tinerii studenți români găsind în el argumente pentru cauza eliberării sociale și naționale a poporului român din Transilvania.

Cei trei ani de studii la Viena au fost hotărîtori pentru formarea intelectuală a lui Pumnul. Într-o scrisoare, citată de unul dintre biografii săi, Pumnul scria: *„Noi, pe timpul nostru, pe lîngă studiile obligate, am cetit și am studiat toți clasicii, toți filozofii tuturor națiunilor și toți istoricii și limbiștii lor; fiindcă este cunoscut că, în școală, se învață numai îndrumarea spre știință, iar nu știința însăși; aceasta se învață numai din studierea autorilor renumiți, care trebuie studiați afară de școală"*[2]. Aici a cunoscut Pumnul principalele lucrări de lingvistică romanică ale epocii, pe care le va analiza critic mai tîrziu. Aici a tradus, în limba română, cartea lui Felix Colson: *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie* (1838), arătînd, prin aceasta, interesul pentru românii de pretutindeni. Traducerea n-a putut-o tipări. Manuscrisul ei s-a pierdut în timpul revoluției din 1848.

---

[1] Această ipoteză a fost formulată de actualul preot din Cuciulata, Gheorghe Moraru, care mi-a comunicat-o personal.

[2] Aurel C. Domșa, *Aron Pumnul*, în „Familia", XXV, 1881, nr. 28, p. 337.

Tot aici a tradus *Manualul de fizică* al lui Baumeister, care a avut aceeași soartă. Creîndu-și reputația de student serios și bine pregătit, aici a devenit meditatorul de limba și cultura română al Elenei Ghica, fiica banului Mihalache Ghica și nepoata domnitorilor munteni Grigore și Alexandru Ghica, cunoscută mai tîrziu sub numele literar, cu reputație internațională, de Dora d'Istria.

* * *

La întoarcerea, în 1846, de la Viena, Pumnul își reia activitatea de profesor de filozofie la Blaj, unde predă ideile curente ale filozofiei raționaliste, în care se încadrau teoriile despre dreptul natural al indivizilor și popoarelor, utile cauzei eliberării poporului român. Ele fuseseră profesate anterior, de la aceeași catedră, de Simion Bărnuțiu, pînă la plecarea silită a acestuia din Blaj, în 1845, în urma conflictului cu episcopul Ioan Lemeny[1], dar atmosfera favorabilă acestor idei rămăsese întreagă. Deși alungat din Blaj, Bărnuțiu, căruia Pumnul îi fusese elev, continua să exercite o mare autoritate asupra tineretului. Înainte de Bărnuțiu, catedra fusese ocupată de Timotei Cipariu, unul dintre primii adepți români ai filozofiei lui Kant, pe care o preda după *Manualul* postkantianului W. T. Krug, de care s-au servit apoi și Bărnuțiu și Pumnul[2].

Personalitatea culturală dominantă, în acel timp, la Blaj, era Timotei Cipariu, lingvist și istoric erudit, însuflețit ca toți cărturarii români ai epocii, de ideile de luptă pentru eliberarea națională, el continuînd, într-o formă nouă, crezul mobilizator al Școlii ardelene.

Aron Pumnul devine colaborator apropiat al lui Cipariu, alături de care ia parte la întemeierea ziarului „Organul luminării, gazetă bisericească, politică și literară" (4 ianuarie 1847), devenită, în mai 1848, „Organul națiunal". Ziarul, se spunea în articolul program, semnat de Timotei Cipariu, „redactor" și de I.I. Many și A. Pumne, „editori colaboratori", *„va cuprinde tot ce poate să deștepte interesul pentru români: istoria, literatura, limba, religia, filozofia, morala, economia"*.

---

[1] R.Pantazi, *Simion Bărnuțiu, opera și gîndirea*, Ed. Științifică, 1967, p.15.

[2] Ioana Petrescu, *Un discipol pașoptist al lui W.T. Krug: Aron Pumnul*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Philologia, Fasciculus I, 1968, p. 89—97.

El a avut un mare rol în mobilizarea românilor din Transilvania în revoluţia din 1848, în timpul căreia a fost suprimat. Un alt ziar scos de Cipariu la Blaj, în 1848, cu colaborarea lui Pumnul, este „Învăţătorul poporului", care a apărut numai cîteva luni. În acest ziar, Pumnul a publicat, în patru numere, studiul *Viaţa năciunii române, dulceaţa limbei şi a simţemintelor ei*. Studiul, străbătut de însufleţire patriotică şi de spirit revendicativ bărnuţian, este ilustrativ pentru stilul publicistic al lui Pumnul, care se va afirma, în continuare, cu tot mai multă vigoare. În introducere, îl citează pe Voltaire, numindu-l *„patriarhul filozofilor"* şi *„urzitorul"* principiilor *„de libertate, egalitate şi frăţietate"* şi face un patetic apel către români ca *„să se cunoască şi să se preţuiască"*, adică să fie conştienţi de drepturile lor, după care urmează expunerea istoriei românilor de la colonizarea Daciei, după teza Şcolii ardelene, cu populaţie pur romană, adusă din Italia, fără participarea populaţiei băştinaşe daco-gete la formarea poporului român. Expune apoi, pe scurt, perioada invaziilor popoarelor migratoare: goţi, gepizi, huni, avari, slavi, unguri. După ce arată pe larg vicisitudinile românilor, care au fost deposedaţi de drepturi şi de folosirea limbii lor ca limbă de stat şi chiar şi în biserică, Pumnul îndeamnă la unire naţională dincolo de deosebirea confesională pe care o condamnă. Apără ideea de naţionalitate, căci *„fără aceea nu putem avea dreptate"*, iar naţionalitatea însemnează *„să învăţăm româneşte în şcoală, să vorbim româneşte cu domnii noştri şi să avem dregători de români, în toate locurile unde sînt români, pe care dorim însă să-i alegem noi şi numai nouă să ne dea seama de toate cîte fac"*. În spiritul ideilor revoluţionare de la 1848, vedem că Aron Pumnul asociază indisolubil libertatea naţională cu democraţia [1].

În cadrul evenimentelor revoluţionare de la 1848 din Transilvania, Aron Pumnul a avut un rol important, chiar dacă n-a fost egal cu al lui Simion Bărnuţiu, Gheorghe Bariţiu sau A.T. Laurian.

---

[1] Asupra activităţii lui Aron Pumnul la „Învăţătorul poporului", vezi Pompiliu Teodor şi Gelu Neamţu, *Din Istoria presei revoluţionare româneşti: „Învăţătorul poporului (1848)"*, în, „Studii", 23 (1968), nr. 3, p. 435—448.

Istoricii revoluţiei din 1848 a românilor din Transilvania: Gheorghe Bariţiu, Al. Papiu-Ilarian, Vasile Moldovan, Coriolan Suciu, Silviu Dragomir şi Victor Cheresteşiu au relatat şi comentat îndeosebi acţiunea importantă a lui Pumnul pentru convocarea primei adunări populare de la Blaj din 18/30 aprilie 1848, care a precedat adunarea naţională din 3/15 mai de pe Cîmpia Libertăţii[1].

Fostul elev al lui Pumnul, Vasile Moldovan, în 1848 student în anul al III-lea la teologie, iar în anul următor prefect al Legiunii a III-a a luptătorilor revoluţionari români, arată, în memoriile sale, că toţi şcolarii de atunci din Blaj erau cuprinşi de un mare entuziasm, *„care le impunea şi-i îndemna a-şi sacrifica bunul cel mai scump din lume, viaţa, pentru sfărîmarea lanţurilor seculare"*. Dar, se întrebau ei, *„de unde să începem, pe ce cale să pornim şi ce trebuie să facem, ca să vedem naţiunea eliberată?"* Acest drum le-a fost arătat de profesorul Aron Pumnul. *„Bărbatul care convenea cu noi zilnic*, precizează Vasile Moldovan, *era profesorul Aron Pumnul. El ne împărtăşea ideile şi sfaturile bătrînilor, iar ale noastre acestora. Era înfocat şi el, ca şi noi, în gradul superlativ, dar poziţiunea sa îi impunea a duce între noi un rol moderator"*.

În continuare, Vasile Moldovan arată că, în fiecare săptămînă, marţea, joia şi sîmbăta, şcolarii din Blaj ieşeau la plimbare, iar profesorul Pumnul *„nu lipsea niciodată"*. El întreţinea însufleţirea tineretului, *„zicînd că românimea are, trebuie să aibă, bărbaţi mai învăţaţi, mai experţi şi mai versaţi în ale politicii decît cum se află în Blaj şi trebuie să fim cu paciinţă că nu ştim ora cînd ne va împărtăşi «Gazeta»* [Transilvaniei] *ori «Organul luminării» opiniunea lor, şi atunci vom şti şi noi ce avem de a face"*.

Mărturisirile acestui contemporan sînt foarte preţioase, ele relevînd atmosfera de prudenţă tactică a conducătorilor din Blaj, mai ales a cercurilor clericale, asupra cărora era concentrată atenţia autorităţilor şi care contrasta cu însufleţirea tineretului, dar şi faptul că se aştepta dintr-un alt centru românesc orientarea decisivă în desfăşurarea evenimentelor, a căror măreţie era presimţită de toţi.

Acest semnal mobilizator a venit, mai întîi, de la Tîrgu-Mureş, unde acţionau numeroşi tineri români, jurişti de pro-

---

[1] Vasile Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, Braşov, 1895, p. 5 şi urm.

fesie: Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, Samoil Poruţ, Fl. Micuş ş.a. [1].

Al doilea element hotărîtor, care a cristalizat orientarea tuturor, a fost manifestul lui Simion Bărnuţiu, lansat, la Sibiu, în 25 martie 1848, şi care, în esenţă, a cuprins viitorul lui discurs din 2/15 mai de la Blaj. În el, Bărnuţiu cerea recunoaşterea naţiunii române ca naţiune politică egală în drepturi cu celelalte naţionalităţi din Transilvania, desfiinţarea iobăgiei şi reprezentarea românilor în Dieta Transilvaniei în raport cu numărul lor.

Tineretul şcolar din Blaj a devenit şi mai activ în aceste împrejurări. Vasile Moldovan îşi continuă relatarea, scriind: *„Treceau zile şi treceau nopţi şi încă nici un punct de mîncare nu era statorit. În 25 martie, canonicii şi corpul profesoral au ţinut prima conferinţă în casele domnului canonic Timotei Cipariu. Această conferinţă, la propunerea lui Pumnul, s-a continuat, în aceeaşi zi, şi după masă, în gimnaziu, unde au luat parte şi clerul tînăr şi studenţii din clasele superioare. S-au ţinut cuvîntări înfocate din partea profesorilor, accentuîndu-se că nu trebuie lăsată ocaziunea nefolosită. Cipariu era de părere că trebuie să se recurgă cu o cerere la împăratul; canonicul Raţiu zicea că la Dieta Transilvaniei şi la împăratul totodată. Profesorul Ion Turcu a spus că românii să nu se mai roage, ci să pretindă, iar Eliseu Tudoranu zicea că nici să cerem, nici să pretindem, ci să luăm ce este al nostru“.*

La 1 aprilie, au venit de la Tîrgu-Mureş la Blaj: Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, Samoil Poruţ şi Fl. Micuş.

După o conferinţă cu profesorii şi canonicii, a ieşit ideea unei adunări a poporului. „*Iancu*, scrie Vasile Moldovan, *ne-a vizitat la seminar şi ne-a provocat să avem convingeri întru apărarea cauzei naţionale*“.

După plecarea lui Avram Iancu şi a celor cu care venise acesta de la Tîrgu-Mureş, Aron Pumnul redactează o proclamaţie prin care cheamă poporul român din Transilvania să

---

[1] Vezi Gheorghe Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Sibiu, 1890, vol. II, p. 90—101; Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. II, p. 109 şi urm.; Dr. Coriolan Suciu, *Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*, Blaj, 1925, p. 67—69; Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, p. 113—114; V. Cheresteşiu, *Adunarea naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966, p. 301—323.

se adune la Blaj, prin delegați din toate satele, în ziua de 18/30 aprilie, pentru ca adunarea să hotărască atitudinea românilor față de evenimentele revoluționare în curs.

Proclamația n-a putut fi tipărită, pentru că Timotei Cipariu, care deținea funcția oficială de director al Tipografiei din Blaj, nu și-a putut lua răspunderea unui act atît de îndrăzneț ca chemarea, pentru întîia oară în istorie, a poporului român din Transilvania la o adunare neautorizată de Dieta țării sau de împărat.

Nefiind tipărită, ea nu ni s-a păstrat decît în copii, cu unele diferențe între ele, datorite studenților și elevilor din Blaj, care au difuzat-o [1].

În proclamație, Aron Pumnul subliniază, de la început, spiritul de *„frăție“*, care trebuie să domnească între toate națiunile care locuiesc în Transilvania: români, unguri, sași și secui. Acest spirit a caracterizat pe toți intelectualii români de la 1848. *„Iubirea în vorbă și în faptă către tot omul care se află în țara noastră,* scria Pumnul în proclamație, *și voiește înflorirea ei, nu numai a sa, aceasta e deviza noastră, aceasta voința noastră, acesta propusul* [scopul] *nostru“*. Iubire frățească între toți locuitorii Transilvaniei n-a putut exista înainte, fiindcă românii n-au avut *„drepturile ce se cuvin unui neam, ei au avut numai îndatoriri“*. Drepturile pe care ni le oferă acum *„spiritul vremii“*, noi voim *„să ni le cîștigăm pe calea legii, prin cerere, însă cine va cere?“*. După ce arată că episcopul de la Blaj nu poate cere aceste drepturi, fiindcă el n-are *„împuternicirea poporului“* pentru a cere drepturi politice, iar românii n-au deputați în Dietă, și că singura cale este o adunare, prin delegați, a poporului din toate satele românești ale Transilvaniei, pentru a se sfătui asupra problemelor zilei, proclamația continuă: *„spuneți ungurilor, secuilor și sașilor că noi îi iubim ca pe frații noștri. Spuneți-le în gura mare că noi nu voim a cîștiga drepturile omenimei prin sabie, ci prin legile minții sănătoase, și pentru aceea ne adunăm să ne înțelegem care sînt drepturile acele; căci dreptul cîștigat cu sabia nu e drept, ci răpire și uzurpăciune și ține numai pînă*

[1] Cele mai complete exemplare păstrate sînt cuprinse în lucrările lui Coriolan Suciu și V. Cheresteșiu citate la p. 101, în notă. În *Cartea de aur* a lui T.V. Păcățean și în *Memoriile* lui Vasile Moldovan, proclamația lui Pumnul este redată numai în rezumat.

cînd se rugineşte sabia sau îşi pierde puterea mîna care o poartă şi atunci încetă. Însă dreptul întemeiat pe mintea sănătoasă, ţine pînă cînd ţine mintea. Spuneţi neamurilor celorlalte că armele le-au aflat mintea omenească ca să se apere oamenii cu ele de fiarele sălbatice şi crude, iar nu să omoare oameni cu ele. Spuneţi-le să urmeze şi dînsele acest princip şi atunci nu avem lipsă de tunuri mai mult. Spuneţi-le să urmeze aceste principe, care ne cheamă pe toţi fiii ţării să ne îmbrăţişăm şi să ne sărutăm frăţeşte, strigînd: «să trăiască frăţietatea!». Aceasta e frăţietatea cea adevărată pe care e întemeiată fericirea ţării cea din lontru, căci atunci nu se va mai teme sasul sau ungurul de român, nici românul nu va urî pe sas şi ungur, ci vor fi fraţi, precum se cuvine, şi vor lucra dimpreună, după putere, spre înflorirea ţării, trăind ungurul cu ungurul, românul cu român. Căci înaintea minţii sănătoase e om de nimica şi blestemat care, fiind născut din sînul unui neam, voieşte a se preface într-altul, deci înaintea minţii sănătoase e om de nimica, care, fiind român, s-ar zice că e ungur sau care, fiind născut ungur, se zice a fi neamţ sau român".

Acest manifest, impregnat de raţionalismul ideologiei liberal-democrate, a fost apreciat de istoricul Silviu Dragomir[1] ca o expresie a mentalităţii cercurilor bisericeşti şi laice din Blaj, care concepeau obţinerea de drepturi politice prin petiţii la împărat şi la Dieta Transilvaniei. El nu reflectă, deci, numai ideile lui Aron Pumnul, ci ale unor cercuri largi de opinie, încrezătoare în *„spiritul vremii"*, în spiritul de libertate şi de frăţie şi în legalitate. În ceea ce îl priveşte însă pe Pumnul, această atitudine rezulta, în mod firesc, din însuşirea filozofiei dreptului natural a post-kantianului Rotteck, pentru care evoluţia istorică ducea, inevitabil, la victoria dreptului popoarelor pe calea raţiunii şi a legalităţii şi nu a revoluţiei[2]. Silviu Dragomir consideră manifestul *„prolix şi fără deosebit simţ politic"*, postulatele fixate anterior, la 25 martie, de Simion Bărnuţiu, pe care acesta le va dezvolta cu o logică impecabilă în discursul din 2/14 mai, fiind mult

[1] Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia roménilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, p. 113—114.

[2] Ioana Petrescu, *Un discipol paşoptist al lui W.T. Krug: Aron Pumnul*, în „Studies Universitatis Babeş-Bolyai", Series Philologia, Fasciculus I, 1968, p. 95—96.

mai avansate și nu prevedeau cereri adresate Dietei sau împăratului, care, niciodată, nu le-au împlinit. Același istoric recunoaște însă marele merit al proclamației lui Pumnul de a fi dat semnalul unei adunări populare românești și de a fi solidarizat întreaga intelectualitate românească din Transilvania în jurul ideii de a atrage, fără amînare, masele de țărani români în lupta pentru dezrobire, de a fi avut o mare semnificație morală și politică și un mare rol mobilizator, îndeosebi asupra tineretului.

Vasile Moldovan relatează că studenții și elevii din Blaj au copiat manifestul în sute de exemplare, că lui nu i-a venit nici unul în mînă, *„atît era de căutat de studenți, ca să-l răspîndească"*. Cu ocazia unei adunări a acestora, *„s-a decis*, scrie el, *ca fiecare, călătorind către locul nașterii să cerceteze cît va putea mai multe sate, îndemnînd poporul ca și el să-l răspîndească în satele vecine"*. Entuziasmul era atît de mare încît mulți elevi și studenți au plecat mai devreme decît era fixată vacanța de Paști. Văzînd această stare de spirit, Aron Pumnul, *„ne-a sfătuit*, adaugă Vasile Moldovan, *să așteptăm ziua vacanței, pentru a nu se naște un conflict cu autoritățile. Ne-am domolit, ne-am supus rațiunii, dar cu deosebire iubirii ce cultivam lui Pumnul"*. Al. Papiu-Ilarian, martor și el al evenimentelor, confirmă această stare de entuziasm colectiv. *„Chiar în aceste zile*, scrie acesta, *avea să plece tinerimea scolastică din Blaj acasă pe vacanțiunea de Paști. Profesorul de filozofie Aron Pumnul, folosindu-se de încrederea ce o avea la tinerime și pe care o merita pentru științele sale și însuflețirea națională, dă în mînă la fiecare studinte proclamațiunea chemătoare pe Dumineca Tomei, să o împrăștie toți în toate părțile țării"* [1].

Manifestul a fost răspîndit astfel într-un mare număr de sate, provocînd reacțiunea autorităților. *„Se făcea o adevărată vînătoare după manifestul lui Pumnul și după alte manifeste românești, care, în concepția dregătorilor nemeși, constituiau probe de vinovăție pentru cei ce le citeau și le ascultau"* [2]. Unii tineri au fost arestați pentru vina de a fi adus și răspîndit

---

[1] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Viena, 1852, vol. II, p. 109.

[2] V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, 1966, p. 304—305.

manifestul. S-a dat ordinul *„ca și tinerii români canceliști de la Tîrgul Mureș să fie arestați“* [1].

Interzisă de autorități, adunarea din 30 aprilie s-a ținut totuși în prezența a cîtorva mii de participanți, sub supravegherea severă a armatei. Obiectivul ei principal a fost pregătirea morală pentru marea adunare din 3/15 mai. Oratori au fost numai tineri din școlile din Blaj, cărora li s-au alăturat, în cursul zilei, Al. Papiu-Ilarian și Simion Bărnuțiu.

Aron Pumnul n-a participat fățiș la adunare, numele lui nefiind pomenit printre oratorii de pe balconul catedralei, de unde s-au ținut cuvîntările. Explicația trebuie căutată în faptul că el era urmărit de autorități pentru manifestul prin care a chemat poporul la o adunare interzisă.

După această adunare, Pumnul este mereu pe drumuri, între Blaj și Sibiu, pentru pregătirea adunării celei mari din 3/15 mai, chemînd pe intelectualii români și prin scrisori la adunare. Între alții, i-a scris lui Eftimie Murgu, ca să participe cu cît mai mulți bănățeni.

Adunarea din 30 aprilie, convocată de Pumnul, a fost, după mărturisirea lui Al. Papiu-Ilarian, *„de un folos nespus pentru cauza națională. Fără această adunare nu venea poporul la acea însuflețire care s-a aprins într-însul și nici nu cîștiga încrederea în puterea proprie*[2]*“*. Tot Papiu consideră adunarea din 30 aprilie *„cea dintîi din timpuri nememorate, cea mai frumoasă din cîte adunări de popor s-au ținut pînă atunci în Transilvania“*[3]. Iar Silviu Dragomir o consideră *„întîiul triumf al tineretului*[4]*“*, educat de Bărnuțiu, de Cipariu și de Pumnul. La adunarea națională din 3/15 mai numele lui Pumnul, de asemenea, nu este pomenit printre cei cu rol proeminent. El își făcuse datoria cu prilejul adunării precedente, pregătitoare. Prezența lui a fost totuși efectivă și aici, el fiind ales în cel mai înalt for hotărît de adunare, și anume în comitetul permanent de la Sibiu, format din 25 de membri, care i-a încredințat funcția de *„concepist“*, adică de redactor-secretar. Comitetul avea ca președinte pe Andrei Șaguna, ca vicepre-

---

[1] Id., *ib.*

[2] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Viena, 1852, vol. II, p. 130.

[3] Id., *ib.*, p. 147.

[4] Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, vol. V, p. 159.

ședinte pe Simion Bărnuțiu, iar ca membri pe Avram Iancu, Ioan Buteanu, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Pușcariu și alte personalități marcante ale intelectualității românești din Transilvania. Acest comitet a adresat națiunii proclamația cuprinzînd cele 16 puncte hotărîte de adunarea din 3/15 mai și avea rolul *„să primească răspunsurile ce vor aduce deputații de la împărat și de la dietă și să vestească strîngerea adunării generale naționale spre a i le face cunoscute"*[1].

Evenimentele precipitîndu-se, Aron Pumnul e silit să se refugieze în satul său natal, Cuciulata, organizînd aici și în satele românești din jur, împreună cu preotul Sofronie Maga, rezistența românilor. Fiind pe lista *„marilor vinovați"*, casa lui din Blaj a fost devastată, biblioteca arsă, împreună cu toate manuscrisele sale, printre care și traducerile din Colson și Baumeister. Prins în Cuciulata de soldați ai regimentelor secuiești, scapă de sub escortă în drum spre Făgăraș și, ajutat de preotul P. Bănuț din Copăcel, tatăl scriitorului A. P. Bănuț, trece în Muntenia, peste culmile munților Făgărașului, trecătoarea Branului, ca și cea de la Turnu-Roșu, fiind păzite de ambele părți împotriva revoluționarilor.

Pe acest drum dificil și din cauza vremii rele s-a îmbolnăvit grav de reumatism și de inimă, boală care îl va chinui pînă la sfîrșitul vieții.

* * *

Cu fuga din ținutul Făgărașului se încheie prima parte a vieții zbuciumate a lui Aron Pumnul. Ca și Gheorghe Șincai, Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuțiu, A. T. Laurian și numeroși alți cărturari români transilvăneni din trecut, care au avut o viață de peregrinări și suferințe, Aron Pumnul începe a doua parte a existenței sale, pline de amărăciuni, dar și de o mare elevație morală și patriotică.

Ajuns, pe jos, la București, este numit de guvernul provizoriu *„comisar de propagandă"*, cu sarcina de a face cunoscute în țară *„spiritul Constituțiunii și principiile de libertate"*[2], dar, fiind urmărit și aici, e silit să-și continue fuga. Avînd doar cîțiva bani în buzunar, împrumutați de la profesorul transil-

---

[1] T.V. Păcățean, *Cartea de aur*, vol. I, ed. a II-a, 1904, p. 337.
[2] G. Sion, *Suvenire contemporane*, București, 1888, p. 369.

vănean Nistor, *„am călătorit*, scrie el, *apostolește de la București prin Urziceni, Focșani, Brăila, Galați, Bîrlad, Iași, Botoșani, Dorohoi, Mihăileni, la Cernăuți, deși în tot drumul acela am fost urmărit, din pas în pas, de către un emisar al lui Kossuth, care emisar era înzestrat cu bani de-ajuns; conduse, în mai multe locuri, precum la Bîrlad, la Iași și la Botoșani, niscari vagabonzi ca să mă omoare tîlhărește, dar îngerul păzitor al meu mi-a descoperit secretul înfiorător și m-a apărat de dînsul"*[1].

La Cernăuți, Aron Pumnul ajunge la sfîrșitul lunii noiembrie 1848, *„după peripeții aproape miraculoase"* [2]. Înfățișarea sa, la sosirea în Cernăuți, descrisă de G. Sion, era jalnică: *„un om îmbrăcat în zdrențe, negru la față, pletos, cu opinci în picioare și cu o pălărie mare mocănească în cap"* [3]. Un alt contemporan, Eraclie Porumbescu, tatăl compozitorului Ciprian Porumbescu, ni-l descrie, tot atunci: *„om înalt și în toată înfățișarea sa, o figură ofilită"* [4].

Aici este primit cu însuflețire de toate cercurile românești, îndeosebi de influenta familie de boieri și oameni de cultură Hurmuzachi.

La 22 februarie 1849, este numit, prin concurs, profesor de limba și literatura română la cea dintîi catedră de acest fel înființată în Bucovina, în cadrul liceului german din Cernăuți.

În același timp, Pumnul își reia și activitatea publicistică, la ziarul „Bucovina", înființat în octombrie 1848, care apărea în limbile română și germană, el devenind redactorul părții românești, unde va publica numeroase articole politice, lingvistice și literare.

Românii din districtul Făgărașului, profitînd de dreptul obținut, prin revoluție, de alegere a unor dregători locali, îl aleg, în absență, asesor în consiliul districtual, *„senator"*, cum se zicea atunci, dovedind, prin aceasta, prețuirea deosebită pe care i-o acordau. El le adresează, prin ziarul „Bucovina", o scrisoare de mulțumire, în care spune: *„Nu este peană care*

---

[1] A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, 1939, p. 32.

[2] Leca Morariu, *Din vremea ereziilor lingvistice: O scrisoare inedită a lui A. Pumnul*, în „Convorbiri literare", 1921, p. 776.

[3] G. Sion, *Suvenire contemporane*, București, 1888, p. 368.

[4] Leca Morariu, *Din vremea ereziilor lingvistice: O scrisoare inedită a lui A. Pumnul*, în „Convorbiri literare", 1921, p. 776.

să poată descrie bucuria ce se revarsă în inima adevăraților români, cînd citirăm în nr. 90 al « Gazetei de Transilvania », că dreptatea ce fusese călcată atîția secoli în districtul Făgărașului învinse mai pre urmă și se aleseră oficiali români cu limba oficială românească, în locul ungurilor, cu limba lor care nime n-o înțelege în tot districtul. Dea domnul ca această învingere a drepților să fie într-un ceas bun.

Pentru înțelegerea ce ați arătat către mine, alegîndu-mă senator, nefiind de față, ba doară nici fiindu-vă cunoscut unde m-aș afla, sînt silit pentru depărtarea în care m-a aruncat soarta, a vă mulțămi prin acest organ, pînă cînd sănătatea și alte împrejurări mă vor ierta să mă înfățișez în persoană și să-mi arăt mulțumirea prin consacrarea mea cu totul spre împlinirea diregătoriei ce mi-ați încredințat"[1].

Această dorință de întoarcere în Transilvania nu s-a mai putut realiza niciodată, Aron Pumnul rămînînd tot restul vieții ca fugar în Bucovina. Dar el va urmări îndeaproape viața politică a românilor din Transilvania, dînd, în scrisori către prieteni și în articole de ziar, sfaturi, îndemnuri, sugestii. Astfel, în scrisoarea adresată, în februarie 1849, lui Gheorghe Barițiu, el nu credea că Șaguna ar fi un bun emisar la Viena, deoarece, nefiind din Transilvania, nu cunoaște suferințele românilor și s-ar mulțumi cu puțin, cît s-ar oferi, iar „*românii, după un sacrificiu așa de cumplit, să se îndestuleze cu ce le vor arunca alții?*" Vorbind de viitor, el era de părere că ar fi mai folositor pentru români ca Transilvania „*să intre în constituțiunea Austriei și să facă un mădulariu organic al acesteia, pentru că numai atunci ar fi cu putință a se împreuna toți românii din monarhie sub un guvern din lontru român, prin care apoi s-ar putea ținea și școale naționale mai ușor, căci să ne închipuim că rămînem și de aici înainte despărțiți în ardeleni, bănățeni, ungureni, bucovineni, ori va fi în stare fiecare provincie din acestea să-și țină școale naționale înalte unde să învețe toate științele? Mie mi se pare cu neputință, parte fără folos, parte chiar stricător, pentru că nu am face un întreg național organic*"[2].

---

[1] Ziarul „Bucovina", I, 1848, suplimentul nr.-ului 6, p. 2.

[2] Florin Stănculescu, *Trei scrisori de la A. Pumnul*, în „Societatea de mîine", 1941, nr-le 2—3, p. 55—57.

Rațiunea pentru care Aron Pumnul susținea această concepție era, în acele împrejurări, desigur, preferabilă anexării Transilvaniei la Ungaria, ce avea să se înfăptuiască, cu cîțiva ani mai tîrziu, în 1867.

Activitatea lui Aron Pumnul ca profesor la Cernăuți este partea cea mai cunoscută a vieții lui prin documente contemporane [1]. De aceea nu vom stărui asupra ei, ci vom analiza opera lui publicistică în domeniul lingvisticii și al istoriei literare românești.

* * *

Partea cea mai notorie a activității publicistice a lui Aron Pumnul a fost cea lingvistică. În acest domeniu, el a formulat numeroase idei originale, unele fecunde, altele eronate și bizare, care i-au creat o faimă negativă, menținută pînă astăzi.

Studiile de lingvistică ale lui Pumnul au un caracter fragmentar și aparțin, în cea mai mare parte, perioadei trăite în Bucovina. Ele au fost publicate mai ales în ziarul „Bucovina", avînd atît un scop științific, cît și patriotic. Ecoul în epocă al ideilor lingvistice ale lui Pumnul se datorește faptului că, pentru el, ca pentru toți reprezentanții Școlii ardelene, lingvistica era o disciplină militantă, ea avînd, ca și istoria, rolul de a deștepta și menține vie conștiința națională [2].

Aron Pumnul aparține epocii de răscruce, de la mijlocul secolului trecut, a istoriei lingvisticii românești, cînd, pe drumul deschis de Școala ardeleană prin dovedirea originii și structurii latine a limbii noastre, se ajunsese la impasul exagerărilor latiniste. Toți cărturarii români ai epocii îmbrățișaseră ideea Școlii ardelene a înlocuirii buchilor slavone prin literele latine și a reînnoirii și îmbogățirii cu termeni latini și romanici a vocabularului românesc, ca acesta să poată exprima noțiunile culturii moderne. Deosebirile dintre ei erau numai asupra felului cum să scriem cu litere latine, fonetic sau etimologic, asupra limitelor în care trebuia înlocuit vechiul vocabular și asupra căilor de formare a cuvintelor noi. Un scop important,

---

[1] Vezi *Voci...*
[2] *Ib.*

pe care l-au urmărit toţi oamenii noştri de cultură ai epocii, era asigurarea unităţii limbii române şi deşteptarea, în cercuri largi, a dragostei pentru ea.

În opera lingvistică a lui Aron Pumnul, aceste probleme s-au ridicat cu aceeaşi acuitate ca pentru toţi reprezentanţii Şcolii ardelene, ca şi pentru Heliade Rădulescu. Evocînd meritele acestora, Pumnul scrie: *„Noi rostim cu reverenţă religioasă numele lui Micu, Maior, Laurian, Ion Heliade, Timotei Cipariu, şi aceste nume vor străluci, în istoria românească, pînă va mai fi suflet de român pe faţa pămîntului"* [1].

Aron Pumnul a recunoscut Şcolii ardelene, din care făcea şi el parte, meritul de a fi dovedit originea şi structura latină a limbii române, de a fi inaugurat scrierea ei cu litere latine, pe care le considera, ca toţi latiniştii, *„străbuneşti"* şi *„tradiţionale"*, şi de a fi început lupta pentru renaşterea naţională prin limbă şi istorie, căi pe care va merge şi el, dînd problemelor soluţii proprii, multe dintre ele arbitrare.

Problemele limbii române sînt tratate de Pumnul în articole scurte, în care, cu excepţia celor despre ortografie, ele sînt mai mult enunţate decît adîncite sistematic.

* * *

Prima, şi cea mai importantă, dintre problemele dezbătute de Aron Pumnul, este cea a originii latine a limbii noastre, problemă pe care o tratează pe larg, în articolul *Curs de literatură românească*[2], în care examinează critic părerile emise în epocă, în lingvistica romanică, despre formarea limbilor romanice, şi apoi, mai sumar, în articolul *Convorbire între un tată şi fiul lui asupra limbii şi literelor româneşti*[3]. Pumnul cunoştea operele celor mai de seamă romanişti străini de pînă atunci: Du Cange, Adelung, Muratori, Regnier, Reynouard, Diez, Fuchs, Bruce-Whyte ş.a. El susţine ideea justă a lui Petru Maior, formulată de acesta printre primii romanişti europeni, că limba română şi toate celelalte limbi romanice continuă latina *„populară"* şi nu cea *„învăţată"*, adică cea *„literară"* sau *„clasică"*. *„Limba poporului latin, a străbunilor noştri,* scrie Pumnul, *s-a vor-*

[1] *Ib.*, p. 345.
[2] *Ib.*, p. 270—315.
[3] *Ib.*, p. 229—353.

bit de cînd lumea, pe cînd limba latină învățată s-a făcut mai tîrziu din cea a poporului"[1].

Combătînd concepția generală atunci, în lingvistica romanică, care s-a menținut încă multă vreme, de a fi explicate actualele limbi romanice numai prin raportare la latina literară sau clasică, concepție pe care o inauguraseră la noi Samoil Micu și Gheorghe Șincai în 1780, prin *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Petru Maior a susținut însă ideea bizară că limba română, fiind continuare a latinei populare, este mai veche decît latina „*învățată*", sau „*gramaticească*", cum îi spunea el, adică decît cea pe care o cunoaștem din literatura latină, idee pe care Aron Pumnul o argumentează, la fel de naiv. „*Apoi cît pentru întrebarea, care este mamă și care este fiică?, răspund, pe scurt, că limba rumânească este mama, iar cea latinească fiica*"[2].

Dezvoltarea limbii române este, afirmă Pumnul, „*individuală*", ea n-a depins „*de a celorlalte surori ale ei din Italia*". De aceea, tendința celor care vor să o relatinizeze sau a lui Heliade de a o italieniza nu avea, după Pumnul, nici un înțeles. Desigur, limba română de astăzi nu este aceeași cu cea adusă în Dacia „*din Italia*", acum două mii de ani, de legiunile împăratului Traian și de colonii romani. Ea s-a ciocnit, în dezvoltarea ei, mai ales în epoca migrațiunii popoarelor, cu alte limbi,! unele culte, ca greaca, altele „*barbare*". Dar limba română a ieșit învingătoare, cu natura ei deosebită, deși a împrumutat unele elemente din aceste limbi.

Ideea că limba română este latină „*originară*", și nu „*derivată* " din latină, constituie axa gîndirii lingvistice a lui Aron Pumnul, din care a rezultat concepția lui asupra ortografiei și asupra vocabularului.

Avînd structura ei aparte și individualitatea ei proprie, modul ei de scriere și de dezvoltare a vocabularului sînt, de asemenea, proprii, aparte de ale altor limbi. Unul dintre primele articole publicate de Pumnul în ziarul „Bucovina" poartă titlul semnificativ: *Neatîrnarea limbii românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie*[3] și este închinat „*junimii române*".

---

[1] *Ib.*, p. 331.
[2] *Ib.*, p. 332—333.
[3] Este reprodus în *Voci...*

În acest articol, el expune, mai întîi, una din tezele de bază ale ideologiei revoluționare de la 1848, subliniată cu hotărîre și în discursul de la Blaj al lui Simion Bărnuțiu, și anume, legătura organică dintre limbă și naționalitate. Ea este ilustrată prin chiar moto-ul articolului lui Pumnul: *„Poporul este trupul națiunii, iar limba este sufletul ei. Pentru aceea, precum trupul fără suflet e mort, așa e moartă și națiunea fără limbă"*.

Aron Pumnul dezvoltă această idee, dîndu-i o însuflețită justificare istorico-politică. El arată că mintea omenească se eliberează de cătușele evului mediu, că în toată Europa se aud pătrunzătoarele cuvinte: *„dreptate și naționalitate, acele înalte și sfinte cuvinte, al căror răsunet, ajungînd la auzul nenumărabilei mulțimi, dezmorțește, deșteaptă și încălzește și cele mai amorțite și mai înghețate inimi, le insuflă spirit și viață, le farmecă și le face ca pentru recîștigarea și păstrarea dreptății și naționalității să-și consacre și avere și viață și tot ce au mai sfînt.*

Dreptate și naționalitate strigă popoarele Europei, dreptate și naționalitate strigăm și noi împreună cu ele, fiindcă aceste două sînt singurele și neapărabilele condițiuni ale fericirii națiunilor".

La cultură adevărată se poate ajunge, adaugă Pumnul, *„numai dacă națiunei fiecăreia îi va fi iertat, precum se cuvine, să-și întrebuințeze limba în toate trebuințele vieții. O limbă străină, nici nu o poate învăța națiunea întreagă și, după drept, nici nu se poate îndatora spre aceea"* [1].

Popoarele, arată Pumnul în continuare, au înaintat în cultură numai de cînd au început să scrie în limba lor. Atunci cînd au scris în alte limbi, cum a fost în evul mediu, cînd se foloseau latina, greaca și slavona în școală, biserică și administrație, culturile naționale n-au înflorit. Aceste limbi *„era cu neputință să le învețe toată națiunea și pentru aceea științele se mărginiră la un prea neînsemnat număr de bărbați, iar mulțimea rămase în cea mai groasă neștiință, sălbăticie și barbarie"*. Germanii, francezii și englezii au început să se înalțe din acea sălbăticie numai cînd au început să învețe științele în limba lor proprie. Românii n-au putut progresa

[1] *Voci...*, p. 193.

ca aceştia pentru că n-au avut limba lor în şcoală, în administraţie şi biserică, ci au folosit, multă vreme, limba slavonă, şi numai tîrziu au început să folosească limba română, dar n-au avut şcoli pentru dezvoltarea ei.

Pe baza dreptului natural la limbă şi naţionalitate, invocat de toţi ideologii revoluţiei din 1848 a românilor din Transilvania, Pumnul cere, ca şi aceştia, dreptul pentru românii de sub stăpînirea habsburgică de a avea o universitate cu limba de predare română, pentru a ajunge *„la cultură şi desăvîrşire"*. *„Strămoşii noştri,* încheie el, *au luptat pentru limbă, ca şi pentru viaţă, iar în 1848 au murit, pentru aceeaşi cauză, 30 000 de români"* [1].

Ca o urmare logică a dreptului fiecărei naţiuni de a-şi putea folosi propria sa limbă ca limbă de cultură este, pentru Pumnul, şi aceea de a o scrie cu literele ei proprii, *„croite după trupul său"*, iar nu *„cu veşminte străine"*. Acesta este argumentul lui de bază împotriva buchilor chirilice: ele sînt litere străine, iar românii îşi au literele lor *„străbuneşti"*, care sînt cele latine. Românii aşteaptă cu sete, scrie el, lepădarea buchilor slavone, adăugînd, cu vădit fanatism polemic, că acea zi *„va fi cea mai glorioasă în istoria literaturii româneşti şi, după mii de ani încă, se va serba cu religiozitate de către strănepoţii noştri români"* [2].

Dar scrierea cu litere latine nu va aduce, prin sine, şi *„îndreptarea"* limbii române. Pentru aceasta este necesar un *„îndreptar"*, care *„să fie voinţa şi cuvîntul minţii naţiunii întregi"*[3], *„după care să judecăm rostirea şi scrierea limbii româneşti din orice provincie şi din orice carte, fie veche, fie nouă"* şi prin care să *„ne înălţăm peste toate provincialismele şi particularităţile; şi de-l vom urma cu toţii, vom ajunge la rostirea şi scrierea cuvintelor care o cere însăşi unitatea limbii"*[4]. *„Limba,* precizează Pumnul, *după scopul spre care a fost produsă de mintea omenească, se cere să fie regularie, uşoară de rostit, dulce sunătoare şi avută în cuvinte şi forme"*[5].

---

1 *Voci...*, p. 195.
2 *Voci...*, p. 198.
3 *Ib.*, p. 200.
4 *Ib.*, p. 199.
5 *Ib.*, p. 199.

* * *

Dintre toate problemele limbii române, cea care l-a preocupat pe Pumnul, timp mai îndelungat, a fost ortografia. Primul său studiu asupra ortografiei a apărut, în 1845, în „Foaia pentru minte, inimă și literatură" din Brașov, cu titlul *Literele corespunzătoare firei limbii românești*, semnat A. Pumne [1], căruia i-au urmat, în 1850, trei studii, în ziarul „Bucovina", semnate Arune Pumnul: *Neatîrnarea limbii românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie*[2], *Binescrința limbii românești cu litere romane*[3] și *Convorbire între un tată și între fiul lui asupra limbii și literelor românești*[4]. În afară de acestea, el a mai publicat indicații asupra sistemului său ortografic și ortoepic în apendicele *Gramaticii* lui V. Ianovici, apărută la Viena, în 1851[5], precum și în *Gramatica* sa, publicată tot la Viena, în limba germană, în 1864, sub titlul *Gramatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen.*

Sistemul ortografic al lui Pumnul, cuprins în aceste studii și cărți, este lipsit de unitate, el evoluînd, cu oscilații, de la un etimologism latinist temperat la un „fonetism" etimologic românesc cu numeroase inconsecvențe și în această formă. Evoluția lui a fost analizată, mai întîi, de I.G. Sbiera, elev și continuator al lui Pumnul, în introducerea lucrării *Voci...*, citată des în studiul nostru, apoi de Romulus Ionașcu, în *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine*,[6] și, recent, de Ioana Petrescu, în studiul *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*[7], în care se relevă, cu pătrundere critică, îndeosebi inconsecvențele sistemului.

Vom desprinde aici numai principiile de bază ale ortografiei lui Pumnul: 1. literele potrivite *„cu firea"* limbii

---

[1] Nr.-ele 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, paginile 337—339, 341—345, 353—356, 369—370, 378—380 și 384—386.

[2] *Voci...*, p. 192—233.

[3] *Ib.*, p. 243—253.

[4] *Ib.*, p. 229—353.

[5] *Gramatika limbei romanesci pentru a treia clasă a școalelor poporane*, Viena, 1851.

[6] Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere chirilice și latine*, ed. a II-a, București, 1894.

[7] Ioana Petrescu, *Concepția lingvistică a lui Aron Pumnul*, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 2, p. 173—183.

române sînt cele *„străbunești“* latine; 2. scrierea trebuie să fie imaginea fidelă, vizibilă, a rostirii; fiecare cuvînt să se scrie așa cum se rostește în uzul general al vorbirii, *„pentru că de s-ar scrie vreo literă care nu s-ar lega* [citi] *sau s-ar lăsa vreuna care nu trebuie leasă* [citită] *sau rostită, atunci scrierea, ca icoană a vorbirii, ar fi mincinoasă*[1]“; 3. 20 de litere latine se vor folosi [și se și folosesc] ca atare, ele reproducînd sunete ale limbii române identice cu cele latine; pentru sunetele specifice românești se vor adăuga semne distinctive literelor latine, după el: linioare și semicercuri puse deasupra literelor, spre exemplu ș să se scrie *s̄ĭ*, tot astfel *ț*: *t̄ĭ*, *z*: ***d̄ĭ***, sau *ğ* și *č*: *ḡĭ* și *c̄ĭ*; 4. ortografia trebuie să fie unitară pentru românii de pretutindeni.

Aceste principii ale lui Pumnul, fără a le fi putut impune, sînt cele ale ortografiei noastre actuale, dar, practic, regulile ortografice formulate de el și de cei cîțiva continuatori ai săi, din așa-numita *„școală fonetică bucovineană“*, sînt tot atît de dificile și de nefirești ca cele ale etimologiștilor latiniști și la fel de etimologice, cu deosebirea că Pumnul nu face etimologism latin, ci un etimologism românesc. Anume, latiniștii, primii care au descoperit regulile fundamentale de evoluție a sunetelor latine în limba română, au folosit aceste reguli pentru a reface cuvintelor românești o formă ortografică cît mai apropiată de cea latină, pe cînd Pumnul, potrivit credinței lui în *„firea“* proprie a limbii române, în *„neatîrnarea“* ei, în *„regularitate“* și în rolul *„analogiei“* în menținerea acestei regularități, a folosit regulile fonetice în sens românesc, căutînd să dea o formă ortografică și ortoepică românească, corespunzătoare acestora, atît creațiilor noi de cuvinte din rădăcini românești, cît și împrumuturilor noi din latină și din celelalte limbi romanice, care trebuiau să fie, după el, cît mai puține sau chiar de loc. Spre exemplu, fiindcă *a* accentuat, urmat de nazalele *n*, *n + consoană* și *m + consoană*, s-a transformat în toate cuvintele românești moștenite din latină în *î (â)*: *român* din romanus, *mînă* din manus, *cîntă* din cantat, *cîmp* din campus, Pumnul propunea să se scrie și să se rostească *plîntă*, nu plantă, sau *germână*, nu germană.

---

[1] *Voci...*, p. 210

Fiindcă *o* accentuat s-a transformat, în mod regulat, cînd era urmat de aceleași nazale, în *u* în toate cuvintele moștenite din latină: *frunte*, din frontem, *munte* din montem, *punte* din pontem, el și-a schimbat și numele de Aron în *Arune*. De asemenea, fiindcă *a* neaccentuat s-a transformat, în toate cuvintele noastre vechi, în *ă*, Pumnul propunea să se scrie și să se rostească: *căritate*, nu caritate, *lătină*, nu latină, sau fiindcă grupul consonantic latin *ct* s-a transformat în română în *pt*, el propunea să scriem și să rostim: *cărăpter*, în loc de caracter, *obiept* și *subiept*, pentru obiect și subiect, *defept*, în loc de defect. Procedînd astfel, Pumnul n-a înțeles că legile de transformare a sunetelor, ca și cele de formare a cuvintelor au, în orice limbă, perioada lor de acțiune, mai lungă sau mai scurtă, după care încetează, ivindu-se altele noi. Deosebirea dintre etimologiștii latiniști, care scriau *fontana*, pentru fîntînă, sau *tierra*, pentru țară, și etimologismul lui Aron Pumnul este, deci, numai de plan: latin la primii și vechi românesc la acesta din urmă.

Cu numeroase asemenea ciudățenii, ortografia lui Pumnul a devenit, de la început, obiect de ironie generală, rămînînd, cu drept cuvînt, ca atare și astăzi. El are totuși meritul de a fi văzut clar, precum am menționat, principiile de bază ale unei adevărate ortografii fonetice, pe care le-a susținut teoretic, cu o mare stăruință, într-o epocă în care etimologismul latinist era atotputernic și cînd însuși Heliade Rădulescu, care le formulase și el clar, încă în prefața *Gramaticii* sale din 1828, se îndepărtase de ele, prin alunecarea în exagerările lui italienizante. Pumnul mai are meritul că, dintr-o margine a românimii, unde se afla izolat, a căutat să mobilizeze întreaga intelectualitate românească pentru elaborarea unei ortografii *„fonetice"*, unitare pentru toți românii.

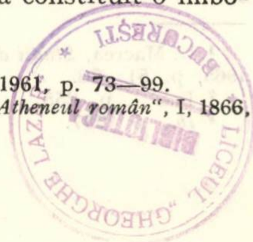
Într-o scrisoare trimisă, în 1865, la București, lui V. A. Urechea, pe atunci ministru al învățămîntului, Pumnul arăta că societățile literare românești din Arad, Sibiu și Cernăuți, la propunerea Ministerului Învățămîntului din Viena, au hotărît să-și unifice ortografiile, pentru ca manualele școlare românești din întreg Imperiul austro-ungar să aibă o ortografie cu litere latine unitară. Dacă se va face o asemenea ortografie, adăuga Pumnul, *„ea va fi numai*

pentru românii din provinciile austriece. Dar literatura română scolastică se poate dezvolta neîmpiedicat numai atunci cînd va fi în toate provinciile locuite de români numai una şi aceeaşi ortografie latino-română. De aceea, continuă el, *fiindcă societăţile române literare din Austria n-au competinţa şi dreptul de a chema în mod oficial pe literatorii români din Principatele Unite la acea conferinţă filologică, am rugat ministerul nostru din Viena ca el însuşi să poftească ministerul dumneavoastră din Bucureşti ca să trimită din parte-şi cîţiva bărbaţi literaţi în chip oficial la acea conferinţă, ca aşa, unificarea ortografiei să fie universală* [adică general românească]. *Acest proept este ţintitoriu foarte departe, precum vei fi înţelegînd dintre şire; de aceea cred că-l vei afla demn de aprobat.* Ca toate minţile româneşti luminate ale generaţiei de la 1848, Pumnul se gîndea, desigur, la viitoarea unire a tuturor românilor într-un singur stat naţional, pentru care o contribuţie de seamă o va aduce şi acţiunea de unificare a ortografiei româneşti cu litere latine[1]. La sfîrşitul scrisorii, Pumnul îl roagă pe V. A. Urechea să accepte el însuşi, dacă îi va fi făcută, invitaţia de a participa la conferinţă, *„ca să ne întîlnim, să ne consfătuim de interesele cele mai fiinţiale ale existenţei şi înaintării noastre"*[2].

Conferinţa proiectată nu s-a ţinut, deşi corespundea unei cerinţe generale. Scrisoarea lui Pumnul e datată din 22 septembrie 1865, iar el a încetat din viaţă la 14 ianuarie 1866. Subliniind cu hotărîre necesitatea întrunirii cărturarilor români din toate provinciile pentru unificarea ortografiei, Pumnul a anticipat una din viitoarele sarcini de bază ale Societăţii Academice Române, creată în 1866, din care el ar fi făcut cu siguranţă parte, dacă moartea prematură nu ar fi intervenit, atît de brutal, înainte de întemeierea acestei societăţi.

* * *

O preocupare importantă a lui Aron Pumnul pentru afirmarea individualităţii limbii române a constituit-o îmbogăţirea vocabularului ei.

---

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, 1961, p. 73—99.

[2] Textul integral al scrisorii este publicat în *„Ateneul român"*, I, 1866, p. 54—60.

Cerinţa asigurării resurselor vocabularului limbii noastre pentru a putea exprima noţiunile culturii moderne, cunoscută, în general, sub numele de *„problema neologismelor"*, a preocupat pe toţi lingviştii şi oamenii noştri de cultură din secolul trecut.

Latiniştii au preconizat, ca sursă pentru împrumuturi, limba latină şi, parţial, limbile romanice, ei căutînd şi să înlăture din limba română cuvintele de alte origini, îndeosebi pe cele de origine slavă.

B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Al. Odobescu şi cei mai mulţi dintre oamenii noştri de cultură ai epocii au fost adepţi ai admiterii neologismelor latine şi romanice, în anumite limite, respingînd însă ideea eliminării cuvintelor înrădăcinate, indiferent de originea lor [1].

Aron Pumnul a adoptat, în problema neologismelor, ca şi în cea a ortografiei, o poziţie proprie.

În articolul dedicat acestei probleme, *Formăciunea cuvintelor româneşti*, ca şi în *Convorbire între un tată şi între fiul lui asupra limbei şi literelor româneşti*, el precizează că, dacă ne lipsesc cuvinte pentru noţiunile noi, să le formăm, în primul rînd, prin mijloacele pe care ni le oferă limba noastră, şi numai unde acestea nu o permit să împrumutăm din latină şi din celelalte limbi romanice, pentru că, precizează el, *„de n-am face nici una, nici alta, unele cugetări n-am avea prin ce ni le descoperi unii altora"*[2].

În acţiunea de îmbogăţire a vocabularului trebuie, arată Pumnul, să cunoaştem *„firea cuvintelor româneşti"*, prin care limba română se deosebeşte de toate celelalte limbi, şi chiar de surorile ei romanice, *„să ştim formele cuvintelor deduse* [adică derivate] *şi modul cum se deduc"* şi *„să turnăm în formele limbii noastre toate cuvintele şi formele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm"* din *„lătină, ităliană, frîncească, ispană şi portugală"*[3].

Dar procedeul practic folosit de Pumnul pentru *„îmbogăţirea"* vocabularului românesc, prin *„deducere"*, adică prin

---

[1] D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 51—56.
[2] *Voci...*, p. 255.
[3] *Ib.*, p. 257.

derivare de termeni noi cu sufixe și prefixe românești din rădăcini ale cuvintelor românești existente, ca și cel de românizare a împrumuturilor după legi fonetice caracteristice limbii noastre care își încetaseră însă acțiunea, încă în perioada ei de formare, este tot atît de artificial ca și ortografia sa.

Cele mai multe nedumeriri și ironii le-au stîrnit, în epocă, numeroasele „*deduceri*" ale lui Pumnul de termeni noi din rădăcini românești, prin sufixele *-mînt* și *-ciune* (de fapt *-înt* din lat. -entum și *-iune* din lat. *-ionem*). După analogia cuvintelor moștenite din latină: *jurămînt* (< lat. iuramentum), *pămînt* (< lat. pavimentum), *mormînt* (< lat. monumentum), el propunea formații noi ca: *limbămînt*, pentru gramatică, *tîmplămînt*, pentru istorie, *numărămînt*, pentru matematică, *sciemînt*, pentru filozofie, *sufletmînt*, pentru psihologie, *cugetămînt*, pentru logică, *descriemînt pămîntal*, pentru geografie ș.a. Tot astfel, după analogia cuvintelor: *rugăciune* (< lat. rogationem), *închinăciune* (< lat. inclinationem), *amărăciune* (< lat. *amaritionem), Pumnul propunea forme ca *năciune*, pentru națiune, *năciunălitate*, pentru naționalitate, *ocupăciune*, pentru ocupație, *formăciune*, pentru formație, *conträzicăciune*, pentru contradicție ș.a. Cu adverbul *bine*, întrebuințat ca prefix, el propunea formații ca *binescriință*, pentru ortografie, *binelegință* (din lat. lego -ere „a citi, a rosti"), pentru ortoepie, *binesunință*, pentru eufonie ș.a.

Ca și ortografia lui Pumnul, creațiile sale lexicale și românizările neologismelor, întreprinse de el după legi fonetice ale limbii noastre, care ieșiseră de mult din uz, ca *leptură* pentru lectură, *subiept*, pentru subiect, *cărăpter*, pentru caracter, ar fi dus, în final, limba română, la același impas ca și latiniștii. Purismul lui n-a fost urmat însă, cu rare excepții locale și vremelnice, de nimeni, ci, dimpotrivă, ironizat cu prisosință[1].

---

[1] Petre P. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Ed. a II-a, București, 1926, p. 130—142.

Vasile Alecsandri, în celebra „Marseieză a ciuniştilor" din comedioara *Matei Milo, director,* îl zeflemisea astfel:

Vivat sacra apăriciune
A lui nenea Ciune
Ce-a adus deşteptăciune
La a noastră năciune,

sau, în vodevilul *Rusaliile*:

Eşti pentru năciune
O perturbăciune,
Abominăciune
Şi ecsecrăciune!
Om făr'de răciune,
Plin de-aberăciune
Duci la perdiciune
Pe biata năciune.
. . . .
Ciune, Ciune, Ciune,
Du-te' năibăciune!
Eşti o scăpăciune
Din Balamuciune.

Aron Pumnul cunoştea, desigur, *„firea"* limbii române şi unele din legile fonetice ale dezvoltării ei istorice, dar el n-a putut evita exagerările la care l-au dus concepţia sa raţionalistă asupra limbii şi legile abstracte ale *analogiei* şi *regularităţii,* care se pot aplica altor fenomene, nu însă, în mod riguros, celui atît de organic şi în continuă frămîntare creatoare al limbii[1].

Dar raţionalismul nu explică întreg fondul gîndirii lingvistice al lui Pumnul. Mai există, în cazul său, o explicaţie care completează pe cea semnalată.

Aron Pumnul credea, cu fanatism, în puterea de creaţie a limbii române, în capacitatea de a găsi, în ea însăşi, mijloacele lexicale de care avea nevoie. Această credinţă era o consecinţă a concepţiei lui despre *„neatîrnarea"* limbii române, cu structura ei proprie, pentru care împrumuturile

---

[1] Greşelile lingvistice ale lui Pumnul datorite concepţiei lui raţionaliste sînt analizate de Ioana Petrescu, în studiul *Concepţia lingvistică a lui Aron Pumnul.* „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, p. 180—181.

sînt corpuri străine. Purismul lui era consecința extremă a acestei concepții. Categoriile lingvistice, ca *analogia* și *regularitatea*, erau numai instrumente de lucru, mijloace de aplicare a acestei credințe, iar nu elemente unice și primordiale ale pasiunii lui reformatoare. Raționalismul lingvistic al lui Pumnul era alimentat de patriotismul lui, de credința în forța de înnoire și de dezvoltare a limbii române prin propriile ei resurse interne.

Această credință s-a organizat la el nu numai prin propria lui înclinație patriotică, ci și prin ideile în circulație în epocă. În perioada de formație a lui Aron Pumnul, în Germania și Ungaria s-au manifestat puternic curente de înlăturare a influențelor străine din limbile respective. În Ungaria, acțiunea a fost realizată, cu succes, de Kazinczi, care a reușit să creeze terminologia științifică maghiară cu mijloace proprii ale limbii maghiare. Terminologia științifică este creată, în parte, și azi în maghiară cu mijloacele proprii ale acestei limbi.

Dar ceea ce a reușit Kazinczi n-a putut reuși Pumnul, deoarece legile de dezvoltare ale celor două limbi sînt diferite. De aceea creațiile lexicale bizare preconizate de Pumnul, după o foarte vremelnică și locală influență, mai ales în Bucovina, n-au mai fost urmate de nimeni, limba română dezvoltîndu-și vocabularul după legile ei firești, sub înrîurirea continuă a uzului popular și a marilor scriitori[1].

* * *

Aron Pumnul este, precum am menționat, și autorul unei gramatici a limbii române, apărută în germană, la Viena, în 1864 și destinată elevilor străini care voiau să învețe românește și elevilor români din școlile germane.

În introducere, el arată că limba română *„nu are dialecte"*, care să o facă neînțeleasă de la o provincie la alta, și că *„ea este una și aceeași în școală și biserică, în popor și în literatură, în gura cărturarilor și a oamenilor simpli"*. El avea, desigur, în vedere, deosebirile mari care există între dialectele germane, italiene sau franceze, între acestea și limbile literare respective, și nu s-a gîndit decît la dialectul

[1] Vezi P. Haneș, *op. cit.*, p. 130—142.

dacoromân, neluînd în considerare dialectele românești din sudul Dunării.

Ortografia și ortoepia formează, în gramatica sa, un capitol cuprinzător, de 38 de pagini. Capitolul conține inovațiile ortografice nefirești, menționate.

Gramatica propriu-zisă cuprinde numai capitolul de morfologie, în care sînt prezentate părțile de vorbire. Lucrarea a fost folosită, ca atare, în școlile din Bucovina, timp de 20 de ani. Exemplele ilustrative sînt creații personale ale autorului.

Revizuită și îmbogățită, în 1882, de Isopescu-Grecul, ea a mai servit ca manual de școală, în Bucovina, vreme îndelungată.

Scrisă în limba germană, nu putem cunoaște terminologia categoriilor gramaticale pe care ar fi folosit-o Pumnul, dacă și-ar fi scris *Gramatica* în românește. Totuși, din indicațiile găsite în alte scrieri ale lui, rezultă că ea ar fi fost o creație în spiritul *„formăciunii"* cuvintelor românești. În acestea, întîlnim, spre exemplu, *substăntiv*, pentru substantiv, *însușiețiv*, pentru adjectiv, *zicămînt*, pentru verb, *nefinitiv*, pentru infinitiv, *zăcut*, pentru participiu, *lucrătiv*, pentru activ, *pătimătiv*, pentru pasiv, *dechinăciune*, pentru declinare, *conjugăciune*, pentru conjugare, *dechinătiv*, pentru articol, *multariu*, pentru plural ș.a.

* * *

Unul dintre aspectele cele mai pozitive ale activității lui Aron Pumnul a fost cel de istoric literar. Pumnul poate fi considerat ca întemeietor al istoriei noastre literare, prin impunătoarea antologie *Lepturariul rumânesc*, publicat, la Viena, între 1862 și 1865, în șase volume, unind, în total, peste 2 000 de pagini.

Deși trăia izolat de Transilvania și de Principatele Unite, unde se dezvolta mișcarea literară, Aron Pumnul, printr-o muncă încordată și perseverentă, a adunat și publicat un bogat material literar și de date despre scriitorii români de pînă atunci. Pentru aceasta, el a întreținut o vastă corespondență cu scriitorii, profesorii și oamenii noștri de cultură ai epocii. Din scrisorile lui se păstrează puține astăzi. Dintre acestea este deosebit de caracteristică cea adresată, în 1852,

profesorului Atanasie Şandor din Arad. Pumnul îi scria că el predă *„învăţăceilor, în cursul de literatură, toate produsele literare române, ale tuturor scriptorilor"*, de la începuturile scrisului românesc *„şi pînă astăzi. Între aceşti scriptori te afli şi d-ta. Însă*, adaugă el, *ca învăţăceii să poată preface în proprietate neperiveră* [nepieritoare] *a minţii şi a inimii sale, atît ideile cît şi simţămintele şi năzuinţele scriptorilor, ca să le aibă de stele conducătoare şi de călăuze credincioase, în tot decursul vieţii sale, se cere neapăraver* [neapărat], *ca ei să cunoască, atît biografiile şi împregiurările scriptorilor, cît şi produsele lor literare, cu deplinătate, după spiritul lor"*. Pumnul îi cere lui Atanasie Şandor date biografice despre acesta, precum şi despre scriitorii bănăţeni: Paul Iorgovici, Dimitrie Ţichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Velia Tincu, Alexandru Gavra, Atanasie Marienescu, V. Maniu, V. Stănescu şi, dacă va putea, şi despre I. Neagoe, care a publicat, la Pesta, între anii 1828 şi 1832, calendare româneşti cu litere latine, şi despre Teodor Aron, fost canonic şi preot român la Pesta. *„De la ceilalţi scriptori români, am primit*, îl informa Pumnul, *biografiile literare şi acum mai aştept numai acestea de la d-ta, ca să pun, îndată, sub tipar, cartea, care va cuprinde pe toţi scriptorii români de la început şi pînă acum"*[1].

Scrisoarea lămureşte deplin spiritul metodic de lucru al lui Pumnul ca istoric literar. Textele din fiecare autor sînt precedate, cu rare excepţii, de o notiţă biografică, cuprinzînd indicaţii preţioase, pentru acea vreme, asupra vieţii şi operei acestora. *Lepturariul* cuprinde peste o sută de scriitori, începînd cu cei vechi religioşi şi cu cronicarii, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Nici unul dintre scriitorii recunoscuţi de istoria noastră literară de astăzi nu lipseşte din antologie. În schimb, sînt introduşi cîţiva autori de epocă, despre care nu se mai vorbeşte decît sporadic astăzi: Vasile Ianovici, Radu Meledon, Grigore Niculescu, I. Prale ş.a., ceea ce a provocat aprecierile ironice, nejustificate, ale lui Titu Maiorescu, dacă ţinem seama de condiţiile şi de epoca în care a fost întocmit *Lepturariul*.

---

[1] V. Pârvan, *Pumnul către Atanasie Şandor de la Arad*, în „Luceafărul", 1903, p. 309—311.

Prin *Lepturar*, Aron Pumnul s-a afirmat și ca unul dintre pionierii literaturii didactice românești. Conținutul antologiei este predominant literar, dar, fiind concepută ca un manual de școală pentru elevii din toate clasele liceului, cuprinde și lecturi științifice, de geografie, de poetică. Scopul educativ al lucrării este vădit patriotic. Autorii cuprinși în *Lepturar* sînt din toate provinciile românești, el țintind să fie o expresie a afirmării unității spirituale a poporului român de pretutindeni, unitate a cărei consolidare era crezul și idealul suprem al lui Pumnul. Atît notele biografice, cît și bucățile alese sînt străbătute de însuflețire patriotică și de cultul valorilor naționale pe care voia să-l insufle tinerei generații. Acest scop a fost deplin atins, Pumnul creînd, în rîndurile tineretului, o stare de spirit de intens patriotism, nelipsit de unele exagerări, explicabile însă în împrejurările de atunci.

Influența *Lepturariului* a fost pozitivă, între alții, asupra lui Eminescu, fost elev al lui Pumnul. Scriitorii pe care-i evocă în poezia sa de tinerețe, *„Epigonii"*, marele poet i-a cunoscut, mai întîi, din antologia lui Pumnul, a doua lucrare de acest fel în cultura noastră, după *Crestomația* lui Timotei Cipariu, apărută în 1858, care nu cuprinde însă decît texte vechi religioase.

Alexandru Hurmuzachi a numit *Lepturariul*, pe drept, *„un adevărat tezaur național"*, pentru scrierea viitoare a istoriei literaturii române, *„un op unic în felul său la români, care, chiar după judecata străinilor celor mai competenți, poate fi comparat cu lucrări de acest fel apărute în alte literaturi, mult mai dezvoltate"*[1].

Aron Pumnul a încercat, din necesități didactice, să scrie și un manual de poetică, din care n-a rămas decît un mic fragment, intitulat *Foarma din afară a poeziei române*. Fragmentul este prea scurt ca să poată fi apreciată valoarea teoretică a manualului, dar din, punctul de vedere al termenilor, el este caracteristic pentru ciudatele inovații ale lui Pumnul. El numea poezia lirică: *subieptivă*, cea epică: *obieptivă*, cea dramatică: *lucrătivă*, cea didactică: *învățătivă*, versul: *șir*, strofa: *întorsură*, rima: *cădință*, silaba: *încheie-*

---

[1] Alexandru Hurmuzachi, *Aron Pumnul*, în „Foaia Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina", II, 1866, nr. 2, p. 36—48.

tură, accentul: *picior*, troheul: *căzătiv*, iambul: *suitiv*. Chiar dacă a existat întreg manualul, el n-a fost urmat, cu o asemenea terminologie, de nimeni. Preocuparea lui Pumnul de a înzestra însă școala românească și cu un manual de poetică merită totuși o mențiune pozitivă.

* * *

În legătură cu activitatea de lingvist și de istoric literar a lui Aron Pumnul se impune să relevăm și încercarea lui de periodizare a istoriei limbii și literaturii române. În *Elaboratul* său de concurs pentru ocuparea catedrei de limba română de la liceul german din Cernăuți, intitulat *Scurtă privire asupra istoriei limbii românești*[1], Pumnul împarte istoria limbii noastre astfel: 1. perioada primă, pînă la 1580, din care nu avem documente scrise; 2. a doua perioadă, de la 1580, cînd, după cunoștințele de atunci, ar fi apărut prima carte românească, pînă la 1780, perioadă în care s-a introdus limba română în biserică, începînd să se emancipeze de sub dominația slavonei, dar *„fiindcă era desfigurată prin îndelungata ei sclavie"* n-a putut face prea mari progrese, căci pentru aceasta se cere autonomie sau, cel puțin, existența asigurată a națiunii, *„de care nu s-au bucurat românii în nici una din țările locuite de ei"*. S-au tipărit, în această perioadă, multe cărți trebuincioase, *„dar limba n-a fost tratată gramatical"*, deoarece românii nu ajunseseră încă *„la o conștiință chiară* [clară] *despre originea spiritului și a formei interne a limbii lor, atît de regulare și frumoase, căci la aceasta se poate ajunge numai prin studiul ei gramatical temeinic, ceea ce n-au permis românilor împregiurările lor triste în care s-au aflat"*[2]. 3. A treia perioadă începe la 1780, cînd apare *Elementa linguae daco-romanae sive valachice* a lui Samoil Micu și Gheorghe Șincai, *„prin care se arată, și prin forma exterioară"*, adică prin alfabetul latin, descendența limbii române din latină. Pumnul acordă o mare importanță apariției acestei gramatici, ceea ce este confirmat și de punctul de vedere contemporan, anul apariției ei fiind considerat ca începutul unei perioade hotărîtoare în dezvoltarea lingvisticii și culturii noastre moderne. Micu și Șincai au scris, adaugă Pum-

---

[1] *Voci...*, p. 141—147.
[2] *id.* p. 145.

nul, și alte cărți „*spre a îndruma pe români la iubirea limbii lor și la studiul ei*" și, sub influența lor, au scris și alții gramatici. Dar în școală, limba română s-a introdus, în mod statornic, susține Pumnul, abia după 1833. Progres însemnat nu s-a putut totuși realiza, deoarece, „*pînă în anul trecut* (el scria în 1849), *românii din celelalte țări nu se bucurau de o dezvoltare liberă a naționalității lor.* Limba română nu va înceta însă să se dezvolte, fiindcă „*niște bărbați ca Heliade, Cipariu, Asachi, Ioan Măiorescu, Laurian ș.a. ne fac să sperăm că, de ni se va permite o soartă mai bună ca să scriem în limba noastră, curînd vom fi în stare a propune într-însa toate științele cîte se cer la cultivarea și dezvoltarea unei națiuni. Nu ne lipsește alta decît să pășim pe această cale*", încheie Pumnul cu însuflețire și optimism.

Problema periodizării e reluată, mai tîrziu, de el, în articolul *Curs de literatură românească*, în care afirmă că latina s-ar fi folosit la noi, ca limbă scrisă, pînă în secolul al VIII-lea, cînd ea a fost înlocuită, prin biserică, de slavonă[1]. Menținerea îndelungată a slavonei ca limbă a bisericii se datorește prejudecății că înlocuirea ei cu limba poporului ar fi alterat credința, prejudecată care mai persistă și azi în țările catolice, unde limba credinței continuă să fie limba latină.

Cea dintîi carte scrisă în românește ar fi fost, după Pumnul, un *Cod de legi* din 1433, care nu ni s-a păstrat, al lui Alexandru cel Bun, citat și de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. Deci primul „*răstimp*" al scrisului în limba română începea, de data aceasta, după el, în 1433, durînd pînă în 1780; al doilea: între 1780 și 1828, iar al treilea: între 1828 și 1850. Anul 1780 este cel al apariției gramaticii lui Micu și Șincai, iar 1828 al apariției gramaticii lui Heliade. Prin aceste date de răscruce, Pumnul sublinia importanța justificată pe care o acorda acestor două cărți, care au marcat momente de cotitură în opera de cultivare a limbii române și de promovare a unui nou spirit în studiul ei.

Pentru introducerea limbii române în biserică, o contribuție importantă, pe care Pumnul o relevă printre cei dintîi istorici ai culturii noastre vechi, a avut-o propaganda cal-

---

[1] *Voci...*, p. 270.

vină, mai ales în decursul secolului al XVII-lea, prin tipărirea de cărţi religioase în limba română. Teama ca o credinţă considerată eretică, care începuse să se răspîndească printre românii din Transilvania, să nu ajungă la cunoştinţa întregului popor, prin limba română, explică numărul mare al tipăriturilor religioase româneşti, apărute atunci în Ţara Românească şi în Moldova, slavona continuînd totuşi să mai fie folosită în biserică pînă în secolul al XVIII-lea, datorită prejudecăţii că ea şi buchile chirilice ar fi sfinte, ca şi serviciul religios. O altă cauză a persistenţei îndelungate, la noi, a slavonei ca limbă scrisă, relevată de Pumnul, a fost prejudecata cărturarilor vremii de a o considera ca etalon al ştiinţei, cum au fost considerate, multă vreme, şi în Apus, latina şi greaca. El semnalează ca o prejudecată reprobabilă a epocii faptul de a se judeca ştiinţa cuiva după limbile străine pe care le cunoaşte. A şti o limbă străină nu înseamnă, arată Pumnul, a fi şi om învăţat, pentru că o *„limbă străină este numai un mijloc spre cîştigăciunea ştiinţelor"*, nu ştiinţa însăşi, iar *„astăzi se află şi în limba română mai toate ştiinţele"*. El îndeamnă stăruitor pe toţi românii să considere ca o datorie sfîntă, nu numai să înveţe să vorbească şi să scrie limba română *„cît se poate mai bine şi mai fără sminteală, ci să o şi dezvolte, ca să-şi poată răspica* [exprima] *întrînsa, cu deplinătate şi uşurătate, toate cugetările minţii sale"*[1].

* * *

Aron Pumnul a murit tînăr, la 48 de ani, iar munca lui în domeniul lingvisticii şi al istoriei literare se reduce la cel mult 15 ani, ţinînd seama şi de faptul că, în ultimii ani ai vieţii, a suferit de o gravă boală de inimă, rezultată din reumatism, care i-a grăbit sfîrşitul. Viaţa lui scurtă şi frămîntată explică şi opera lui fragmentară.

În epocă, el s-a bucurat însă de o mare autoritate spirituală, a cărei recunoaştere s-a manifestat îndeosebi cu prilejul morţii sale, întîmplată la 24 ianuarie 1866.

Cu acel prilej, Mihai Eminescu, care îi era atunci elev, i-a dedicat cunoscuta poezie „La moartea lui Aron Pumnul", plină de

---

[1] *Voci...*, p. 313.

admirație și recunoștință, prin care Pumnul va supraviețui, cel puțin ca nume, cît opera marelui poet:

„Te plînge Bucovina, te plînge-n
voce tare,
Te plînge-n tînguire și locul tău
natal,
Căci umbra ta măreață, în falnica-i zburare,
O úrmă-ncet cu ochiul, în tristă lăcrimare,
Ce-i simț național!“

Dar nu numai Eminescu, școlarul de 16 ani, îl numea pe Pumnul, în aceeași poezie, *„geniu înalt și mare“*, ci și alte mărturisiri din epocă conțin aprecieri asemănătoare.

O revistă a vremii îl numea *„bărbat al națiunii, ale cărui nemărginite merite ca învățător al națiunii noastre, ca scriitor și patriot, națiunea română nu le va uita niciodată“*[1].

În ziarul „Concordia“ din Budapesta, Alexandru Roman considera moartea lui Pumnul ca *„o pierdere națională“*, iar, într-o corespondență din Bucovina, același ziar arăta, că *„școlarii au pierdut pe dulcele lor părinte, bărbații pe modelul virtuții, națiunea pe profetul și stîlpul ei“*[2].

Revista lui Iosif Vulcan, „Familia“, scria: *„Un stîlp al culturii naționale s-a ruinat, o făclie a luminării noastre s-a stins, o stea ivită pe orizontul întunecos al românimii a apus“*[3].

Fostul coleg de școală de la Blaj al lui Pumnul, Arune Groze, scria tot atunci: *„Arune Pumnul a fost un geniu între români; el și-a ales în viață carierea cea mai grea, dar totodată și cea mai folositoare omenimei: el a fost un învățător al națiunei, unul din conducătorii ei în timpii cei grei din 1848 și totdeauna amic și patron al junimii studioase“*[4].

„Telegraful român“ din Sibiu îl numea *„bărbat și literat însemnat și geniu strălucit“*[5].

În toate publicațiile românești de epocă, tonul aprecierilor este asemănător, el relevînd autoritatea spirituală de care se bucura Pumnul în ochii contemporanilor.

---

[1] „Foaia Societății pentru literatura și cultura poporului român din Bucovina“, II, 1866, nr. 2, p. 33.

[2] Ziarul „Concordia“, I, 1866, nr. 8 din 8 februarie 1866.

[3] „Familia“, nr. 2, 1866.

[4] Arune Groze, *Cine a fost Arune Pumnul*, în „Gazeta de Transilvania“, XXIX, 1866, nr. 9.

[5] „Telegraful român“, XIV, 1866, 15 februarie.

Atmosfera de admirație pentru Pumnul a durat, ani în șir, și după moartea sa.

În 1869, Iosif Vulcan îl considera *„bărbat ingenios și apostol devotat culturii naționale"*, *„bărbat nemuritor"*, iar *Lepturariul* era numit *„tezaur național"*[1].

În 1888, cînd s-a ridicat un bust la mormîntul lui Aron Pumnul, s-a gravat pe el inscripția: *„marelui bărbat al națiunii"*. Vasile Bumbac, fost elev al lui Pumnul, îl numea, cu acel prilej, *„ilustrul bărbat și nemuritorul matador pe cîmpul culturii noastre naționale"*[2], iar I. G. Sbiera, alt elev al lui Pumnul și urmașul lui la catedră, îl numea *„rar și ilustru bărbat"*, *„eminentul profesor"*[3].

Un an mai tîrziu, Aurel C. Domșa îl numea *„marele apostol"*[4].

Aceste aprecieri superlative se explică prin rolul îndeplinit de Pumnul în dezvoltarea noastră culturală din epoca sa.

El a ocupat prima catedră de limba română din Bucovina, amenințată de germanizare, această catedră devenind, prin el, un centru de redeșteptare a conștiinței naționale. Alexandru Hurmuzachi a caracterizat-o astfel: *„Astă catedră, prin el, a devenit pentru noi aici paladiul științei, altarul simțului și al virtuții. Românii se bucurau, se mîndreau cu ea, străinii o respectau"*[5].

Aron Pumnul s-a identificat întru totul cu catedra lui pe care a conceput-o, mai ales, ca un mijloc de educație națională prin limbă, literatură și istorie.

Pe de altă parte, el a reușit să se impună elevilor lui nu numai prin știință și patriotism, ci și prin interesul pentru nevoile lor materiale. Din mărturisirile contemporane rezultă că Pumnul a intervenit, în dese rînduri, la guvernul român, pentru obținerea de burse pentru elevii lui. De asemenea, el a propus și a obținut de la guvernul român ca

---

[1] *Pantheonul român*, Pesta, 1869, p. 62—65.

[2] *Voci...*, p. 63.

[3] *Ib.*, p. 76—78.

[4] Aurel C. Domșa, *Aron Pumnul*, în „Familia", XXV, 1889, nr. 28, p. 337—339.

[5] „Foaia Societății pentru literatura și cultura poporului român din Bucovina", II, 1866, p. 43.

prin „Depozitul legal“ să se trimită în toate centrele culturale românești din afara granițelor de atunci ale României, printre care și liceului din Cernăuți, orice tipăritură românească[1].

Influența lui Pumnul în rîndurile tineretului a sporit și prin scrisul său mobilizator, care se adresa direct acestuia, îndemnîndu-l să cultive limba, literatura și istoria națională. Scrisul lui este combativ, polemic și revendicativ. De aceea, în ochii elevilor săi, el apărea *„ca înconjurat de farmec, ca un beliduce înconjurat de soldații săi“*. Acest prestigiu nu-l avea numai la catedră, ci *„pe cît de departe ajunge cunoștința limbii române, pe atît de departe se întindea lauda numelui său“*[2].

Aron Pumnul s-a simțit atît de puternic legat de catedra pe care o crease și de elevii săi bucovineni, încît nu s-a îndurat să accepte chemarea ce i s-a făcut, în 1860, de a fi numit profesor la Universitatea din Iași[3].

Alături de aprecierile, fără rezerve critice, citate mai sus, n-au lipsit, în epocă, nici critici lucide la adresa ideilor lingvistice ale lui Pumnul. În afară de Alecsandri, și mai ales de Titu Maiorescu, și alți scriitori ai vremii au atras atenția asupra drumului periculos pe care s-ar fi mers, urmînd sistemul lingvistic pumnulist.

Poetul bucovinean D. Petrino a publicat, în 1869, o broșură în care condamna vocabularul și ortografia lui Pumnul. *„Cuvintele cele mai armonioase,* scria acesta, *pierd dulceața lor și devin străine pentru urechea românului“*[4].

Conștient de exagerările lui Pumnul, în parte corectate, dar și sporite de urmașii acestuia, Eminescu s-a simțit obligat să ia apărarea fostului său profesor. Răspunsul lui Eminescu este adresat, în primul rînd, lui Petrino, dar și altor critici, printre care și lui Alecsandri și Maiorescu. *„Autorul e nedrept, de nu și ceva mai mult decît nedrept,* scrie Eminescu. *Zice că*

---

[1] Aurel C. Domșa, *Aron Pumnul*, în „Familia“, XXV, 1889, nr. 28; vezi și A. P. Bănuț, *Oameni de ispravă*, 1939.

[2] Dr. Vasile Mitrofanovici, în „Revista politică“, Suceava, 1888, nr. 20, p. 12.

[3] Toma S. Bulat, *Aron Pumnul, candidat la Universitatea din Iași*, în „Neamul românesc literar“, 1911, p. 170—176.

[4] D. Petrino, *Puține cuvinte despre coruperea limbei române în Bucovina*, 1869, p. 13.

filologii și „Societatea [pentru literatura și cultura română] *din Bucovina" au de principiu de a se depărta de limba poporului; — noi și lumea, din contră, pretindem a ști, că tocmai ei și ea sînt aceia care vor să rămînă cu și numai pe lîngă popor; — și că poate modul de a rămînea pe lîngă el e defectuos, nu însuși principiul în sine și cum că filologii și Societatea Bucovinei voiau să rămînă pe lîngă popor, și cum că numai modul de a rămînea pe lîngă el e ceea ce bate la ochi dovedesc însăși exemplele ce d-sa le citează: limbămînt, tîmplămînt, însușiețiv, lepturariu ș.a., creațiuni ale bătrînului Pumnul... Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună. Dacă nu e bună, aceea încă stă, că, cronistice, e dreaptă și scuzată. După extremul latinității, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrînul Petru Maior, care scria construcțiuni latine în românește (extrem ce, pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios), după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, trebuia, neapărat, să vină contra lui extremul fonetismului absolut, a iubirii nemărginite a limbei numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori"*[1].

* * *

De la sfîrșitul secolului trecut pînă astăzi, opera lingvistică a lui Aron Pumnul nu s-a mai bucurat de nici o apreciere pozitivă. Rezervele firești și-au făcut locul în toate lucrările de istorie a literaturii române.

Opinia definitivă despre Aron Pumnul ca lingvist a exprimat-o, la începutul secolului nostru, Ovid Densusianu. *I-a rămas numele,* scrie el, *lîngă al altor filologi pentru părerile foarte ciudate pe care le-a susținut cu o statornicie în convingeri, egalînd pe a lui Laurian și Cipariu, deși, față de aceștia rămîne în urmă, prin prezentarea mai săracă în argumentări și nu prea bine sistematizată a ideilor lui. Studiile sale filologice se reduc, de altmintrelea, la puțin, dar arată că însul cunoștea și ce scrisese învățați străini ca Diez, Fuchs, Reynonard"*[2].

---

[1] M. Eminescu, *Scrieri politice și literare,* vol. I., Ed. I. Scurtu, 1905, 68. Vezi și Gh. Bulgăr, *„Eminescu despre problemele limbii române* *erare"*, 1963, p. 17.

[2] O. Densusianu, *Literatura română modernă,* vol. III, 1923, p. 17.

Combătîndu-i erorile lingvistice, N. Iorga îi recunoștea lui Pumnul meritul de a fi privit *„dulcea noastră limbă cu c adevărată și vrednică iubire"*[1].

Timp de șapte decenii nu s-a mai scris aproape nimic esențial despre activitatea lui Aron Pumnul[2]. S-au publicat, în schimb, cîteva scrisori ale lui, unele semnalate în studiul nostru, în care se relevă aspecte noi și caracteristice ale personalității și gîndirii lui.

În cadrul cerințelor epocii în care a trăit, cînd nu exista o direcție lingvistică și literară coordonată și cînd legătura între personalitățile culturale din provinciile românești se stabilea cu mare greutate, Aron Pumnul a căutat să îndrumeze limba și literatura română în spirit național, a cărui afirmare, chiar cu unele exagerări, era atunci deosebit de necesară. El n-a reușit să impună decît vremelnic și local, în Bucovina, direcția sa lingvistică arbitrară, dar a contribuit, în mod substanțial, la întreținerea cultului pentru limba și literatura română, la sporirea încrederii în potențialul lor creator, la întreținerea interesului pentru cultivarea lor neîncetată.

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. III 1909, p. 20—21.

[2] Ultimele studii demne de a fi menționate sînt ale lui C. Loghin *Aron Pumnul și Eminescu*, Gherla, 1943 și Em. Bucuța, *Pietre de vad* vol. III, 1943, p. 384—385.

GÎNDIREA LINGVISTICĂ A LUI ION HELIADE RĂDULESCU

Personalitate cu larg profil enciclopedic de om al Renaş-erii, profesor, întemeietor al presei româneşti, îndrumător l vieţii culturale din Ţara Românească în prima jumătate secolului al XIX-lea, poet, filozof, economist, istoric, ritic literar, traducător, tipograf, editor, ctitor de institu-ii culturale, printre care al Teatrului Naţional din Bucureşti, l Societăţii Filarmonice şi al Societăţii Academice Române, nilitant politic, Ion Heliade Rădulescu a avut un rol hotărî-or şi în dezvoltarea lingvisticii noastre, preocupările lui pri-itoare la limba română fiind constante în întreaga sa acti-itate. El a fost, pentru Ţara Românească şi Moldova, rimul lingvist de seamă, îndeplinind un rol de importanţa elui al Şcolii ardelene în Transilvania. Heliade a cunoscut, lupă cum singur mărturiseşte, operele reprezentanţilor acestei coli, pe care i-a admirat şi i-a urmat în concepţia de bază supra latinităţii limbii române.

Dar Heliade, pornind de la tezele Şcolii ardelene, deschide ingvisticii româneşti perspective mult mai largi, depăşind, hiar de la început, impasul etimologist-latinizant al aces-eia şi aducînd în discuţie probleme lingvistice fundamentale, u care s-a confruntat epoca sa şi apoi întreg secolul al XIX-lea.

Prin concepţia lui largă asupra rolului limbii în afirmarea ndividualităţii şi unităţii naţionale şi culturale şi prin pre-cuparea lui continuă de cultivare a limbii române, Heliade cupă, în lingvistica noastră, un loc mult mai important lecît i s-a recunoscut pînă acum.

Deoarece nu s-a publicat încă o monografie completă asupra ui Heliade ca lingvist, contribuţia lui la dezvoltarea acestei tiinţe la noi nu a putut fi apreciată în mod deplin. Ceea ce e ştie, în general, despre el, în această privinţă, este doar că elaborat o gramatică valoroasă a limbii române, că a avut contribuţie de seamă la introducerea alfabetului latin în

scrierea noastră și că, în ultima fază a activității lui, a căutat să italienizeze limba română.

În domeniul istoriei literare, interesul pentru ideile și activitatea lui Heliade a fost mult mai intens la toate generațiile. Istoricii noștri literari, N. Iorga, Ovid Densusianu, Gh. Bogdan-Duică, Gh. Adamescu, Petre V. Haneș, George Călinescu, i-au consacrat studii temeinice, iar în 1935, cînd se părea că se spusese totul despre Heliade, Dumitru Popovici publică lucrarea lui fundamentală pînă astăzi: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, completată, între 1939 și 1943, cu o valoroasă ediție critică a scrierilor literare și lingvistice ale acestuia[1]. Au rămas însă deschise cercetărilor numeroase domenii speciale, în care s-a manifestat prezența inspirată și tumultuoasă a lui Heliade.

Cîteva cercetări recente au început să adîncească aceste domenii. În anii din urmă, au apărut studii competente despre unele idei și lucrări lingvistice ale lui Heliade[2], despre limba scrierilor lui[3], despre filozofia lui social-politică[4],

---

[1] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, tom. I—II. Ed. D. Popovici, București, 1939—1943. Citatele din I. Heliade Rădulescu, luate din această ediție, se indică în text prin pagina respectivă.

[2] Ecaterina Teodorescu, *Gramatica lui I. Heliade Rădulescu*, în „Analele științifice ale Universității din Iași", Seria III. Științe sociale, I, 1955, nr. 1—2; L. Leonte, *Părerile despre limbă ale lui I. Heliade Rădulescu în prima perioadă a activității (pînă la 1840)*, ib. 1960, p. 168—185; N.A Ursu, *Modelul francez al gramaticii lui I. Heliade Rădulescu*, în „Limba română", X, 1961, nr. 4, p. 322—333.

[3] Al. Rosetti, *Limba scrierilor lui I. Heliade Rădulescu pînă la 1839*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, 1956, p. 57—66.

[4] Stanciu Stoian, *Teodor Diamant și socialismul utopic în Principatele dunărene*, în „Analele Universității București", Seria științe sociale, p. 192 — 196; George Munteanu, *Atitudini*, București, 1966, p. 90—142; Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 153 —218; *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 146, 147 și 228—231; P.P. Panaitescu, *Dante și Heliade Rădulescu*, în revista „Steaua", nr. 5, din 1965; Ioan Oană, *Prefață la volumul I* din Heliade Rădulescu, *Pagini alese*, București, 1961, p. 5—35; Gh. Zane, *Ion Heliade Rădulescu, întîiul președinte al Academiei Române*, în „Viața economică", IV, 1966, nr. 38, 2 sept., p. 5.

despre concepţia lui asupra istoriei universale[1]. Dar Heliade va constitui încă multă vreme unul dintre subiectele de atracţie ale cercetătorilor istoriei culturii noastre.

* * *

Cu privire la scrierile lingvistice ale lui Heliade, de care ne vom ocupa în capitolul de faţă, se impun cîteva constatări generale orientative:

1. scrierile lui Heliade cu conţinut predominant lingvistic, la care ne vom referi mai frecvent, sînt: *Gramatica românească* (1828), *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului românilor* (1832), corespondenţa cu Costache Negruzzi (1836), *Paralelism între limba română şi italiană* (1840), *Vocabular de vorbe străine în limba română* (1847) şi *Geniul limbilor în genere şi al celei române în parte* (1868);

2. în afară de scrierile lingvistice propriu-zise, Heliade a exprimat păreri despre limbă în numeroase studii literare, în articole din „Curierul românesc" şi „Curierul de ambe sexe", din „Muzeul naţional" şi „Gazeta Teatrului Naţional", în prefeţe şi în diferite note;

3. părerile despre limbă ale lui Heliade, nelipsite de inconsecvenţe şi contradicţii, oglindind influenţe diverse şi dinamica impetuoasă a gîndirii sale, pot fi aduse la o relativă unitate numai printr-un efort simplificator şi prin sacrificarea detaliilor;

4. în exprimarea gîndirii lui lingvistice, Heliade a folosit, pe lîngă expunerea sistematică din lucrările propriu-zise de lingvistică, forme literare diferite, ca cea a scrisorilor, a dialogului, în toate fiind prezente spiritul lui polemic, ironia, satira şi anecdota. Heliade a scris într-o epocă în care lupta pentru afirmarea limbii române era deosebit de ascuţită. De aceea scrisul lui în acest domeniu nu putea să aibă seninătatea pe care o întîlnim, cu treizeci de ani mai tîrziu, la Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Odobescu sau Titu Maiorescu, cînd problemele de bază ale limbii noastre literare ajunseseră la o relativă limpezire;

5. activitatea lingvistică a lui Heliade, ca şi cea literară, culturală şi politică, se împarte în două perioade: cea de dina-

[1] V. Cristian, *I. Heliade Rădulescu şi istoria universală*, în „Analele Universităţii din Iaşi", Seria III. Ştiinţe sociale, I, 1966, p. 63—84.

inte de 1840, avînd un caracter pozitiv, și cea de după această dată, cînd se manifestă mai intens italienismul său, negativă și compromisă. Dar numeroase idei fecunde și completări pozitive ale gîndirii sale lingvistice apar și în perioada italienizantă, fără legătură cu rătăcirile lui de atunci, iar, pe de altă parte, italienismul său nu începe cronologic în 1840, ci el se găsește, în germene, și în scrierile lui anterioare, chiar și în prefața *Gramaticii* de la 1828.

* * *

Principala preocupare lingvistică a lui Heliade, ca și a întregii generații de cărturari români din acea epocă, a fost, în permanență, îndreptată spre netezirea căilor de dezvoltare unitară a limbii române literare, pentru ca ea să devină un instrument cît mai adecvat al făuririi culturii noastre moderne.

Limba română se găsea atunci, mai ales în ceea ce privește vocabularul, sub influențele istorice din epoca feudală: slavonă, turcă și neogreacă în Țara Românească și Moldova, maghiară și germană în Transilvania, care nu-i ofereau posibilitățile proprii firii ei de exprimare a noțiunilor noi ale culturii. Lipseau atunci principalele instrumente de cultivare a limbii: gramatici și dicționare. Nu apăruseră încă scriitori mari care să constituie, prin scrisul lor, un îndreptar în dezvoltarea limbii noastre literare la nivelul cerințelor epocii.

Heliade definește astfel, în corespondența din 1836 cu Costache Negruzzi, acțiunea de cultivare a limbii pe care și-o impunea ca pe o misiune personală: *„A cultiva o limbă, va să zică a o curăți de tot ce nu o face să înainteze, de tot ce nu este al său și nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul și toată vorba la locul său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate să fie echivoc și a o face să exprime ceea ce gîndește cineva, iar nu alta“* (p. 225).

Conștient de importanța primordială a gramaticii în opera de cultivare a limbii naționale, Heliade publică, în 1828, la Sibiu, *Gramatica românească,* care este prima lui lucrare de lingvistică și cea dintîi gramatică descriptivă și normativă a limbii române, operă remarcabilă pentru acea vreme și care își păstrează, în parte, valoarea pînă astăzi. Ea a fost închinată „Societății literare“, înființată, la Brașov, în 1827, avînd ca unul dintre obiectivele ei *„îndreptarea limbii“*.

Deşi concepută ca manual şi folosită ca atare de elevii săi de la Sfîntul Sava şi înainte de publicare, în manuscris, *Gramatica* lui Heliade este, prin prefaţa ei, şi o operă de orientare lingvistică generală. Prefaţa cuprinde, în esenţă, întreaga lui concepţie lingvistică. Prin noutatea ideilor puse în circulaţie, această prefaţă este una din părţile operei lui Heliade care i-a creat şi consolidat ascendenţa spirituală asupra generaţiei sale.

Definiţia dată de Heliade gramaticii relevă concepţia practică asupra acestei discipline, ca fiind „*un meşteşug prin care învăţăm să cunoaştem o limbă, a o vorbi şi a o scrie întocmai după însuşirile şi firea ei*"[1]. Caracterul scolastic al acestei definiţii corespunde numai parţial concepţiei moderne, după care gramatica este studiul structurii limbii din punct de vedere descriptiv, normativ şi istoric. Dar Heliade a intuit rolul şi importanţa a ceea ce numim astăzi „structură gramaticală", pe care o numeşte „ţesătura", „urzeala", „tiparul", „sistema" limbii, subliniind caracterul ei definitoriu pentru specificul unei limbi, faţă de mobilitatea vocabularului: „*Puţinele vorbe slavoneşti nu schimbă,* scrie el, *nici natura românului, nici ţesătura limbii lui, al cărui mecanism este tot acela ca al surorilor ei italiana, franceza şi celelalte; formarea cazurilor, verburile auxiliare, conjugarea verburilor, timpii compuşi, infinitivele, participiile trecute, toate dovedesc aceeaşi urzeală cu a limbilor de mai sus. Cînd o dată avem un drum, o urzeală, o sistemă, poate vremea să schimbe toate vorbele cu altele străine şi, rămînînd tiparul românesc, limba în veci va fi românească sau de vom zice: « omul, celovecul sau antropul vorbeşte »*" (p. 204—205).

Ca model pentru împărţirea materiei şi pentru definirea categoriilor gramaticale, Heliade a luat manuale de gramatică a limbii franceze. După cercetările lingvistului ieşean N.A. Ursu, modelul mai îndeaproape folosit de Heliade a fost *Grammaire française*, de Charles-Constant Le Tellier, manual care s-a bucurat, în Franţa, de mare notorietate în epocă, avînd zeci de ediţii[2]. Materialul ilustrativ este luat de Heliade din vorbirea curentă şi, uneori, din literatura bisericească.

---

[1] I. Eliade, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 1.

[2] N. A. Ursu, *Modelul francez al Gramaticii lui I. Heliade Rădulescu*, în „Limba română", X, 1961, nr. 4, p. 322—333.

Un merit de seamă al *Gramaticii* lui Heliade este contribuţia ei la stabilirea terminologiei noastre gramaticale moderne. Modelul lui Heliade a fost şi în această privinţă terminologia franceză şi cea latină. *Gramatica* lui a încetăţenit la noi termenii: *substantiv, adjectiv, verb, adverb, prepoziţie* ş.a., pe care-i folosim astăzi. Pentru a-i face accesibili, Heliade dă, adeseori, între paranteze, traducerea românească a termenilor: *nominativ* (de numire), *genitiv* (de neam), *dativ* (de dare), *acuzativ* (de cauză), *vocativ* (de chemare), *pronume interogativ* (de întrebare), *verbe active* (de lucrare), *verbe pasive* (de patimă) ş.a. Sînt folosiţi însă şi unii termeni româneşti curenţi în epocă: *bărbătesc, femeiesc, singurit, înmulţit, glasnice* ş.a.

Importanţa *Gramaticii* lui Heliade este sporită prin orientarea nouă teoretică şi practică a ei în domeniul ortografiei. Heliade defineşte ortografia sau „dreapta scriere": *„meşteşugul de a scrie drept şi cu judecată zicerile oricărei limbi"*[1], subliniind legătura firească între ortografie, ortoepie şi gramatică. El a fost, prin *Gramatica* de la 1828, unul dintre reprezentanţii cei mai hotărîţi ai scrierii fonetice a limbii române. În *Gramatică* şi în „Curierul românesc", Heliade a redus alfabetul chirilic la 30 de slove, eliminînd dubletele grafice şi slovele care nu aveau corespondente în pronunţarea românească.

Fonetismul în ortografie era considerat, în acea epocă, de Heliade ca fiind însuşi rostul scrierii. Conştiinţa limpede despre scriere ca instrument practic de redare exactă şi simplă a gîndirii este ilustrată prin categorica lui precizare din prefaţa *Gramaticii*: *„pentru fieştecare sunet şi pentru fieştecare glas cîte un semn, adică cîte o slovă"* (p. 186). Combătînd etimologismul latinizant, el susţinea, în prefaţă, că scrierea limbii române trebuie să fie fonetică ca a limbii italiene, „buna ei sor". *„Pentru cel ce nu cunoaşte limba latinească*, adăuga Heliade, *este în zadar oricum vor fi scrise zicerile, căci mijlocul scrierii nu poate să-l facă să cunoască izvorul, cînd el niciodată n-a fost acolo. Aşa dară, pentru ce să nu scriem după cum pronunţăm, cînd scriem pentru cei care trăiesc, iar nu pentru cei morţi?"*. Romanii au scris, preciza

---

[1] I. Eliade, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 147—148.

el, după cum pronunţau şi au scris pentru contemporani, nu pentru cei din vremea lui Romulus şi Remus. *„Asemenea şi noi, nu scriem pentru strămoşii noştri pe care i-a adus marele Traian aici, ci pentru contemporanii noştri“* (p. 192.)

Între 1836 şi 1844, Heliade se afirmă printr-o intensă acţiune pentru introducerea literelor latine în scrierea noastră. El a creat aşa-numitul „alfabet civil“ sau „de tranziţie“, înlocuind, de la un număr la altul al „Curierului de ambe sexe“, slovele chirilice cu litere latine şi obişnuind astfel, treptat, pe cititori cu noile litere, iar în noiembrie 1844 publică primul număr din „Curierul de ambe sexe“, în întregime, cu litere latine. Heliade a considerat, ca şi reprezentanţii Şcolii Ardelene, literele latine ca singurele potrivite pentru scrierea românească, ele fiind *„ale străbunilor noştri“* şi, totodată, elemente de unificare a scrierii noastre în toate provinciile şi o legătură firească cu celelalte limbi romanice, care se scriu toate şi s-au scris totdeauna cu litere latine.

După 1840, Heliade părăseşte, treptat, scrierea fonetică, creînd un sistem ortografic personal, etimologist italienizant[1]. Această exagerare a lui nu a avut însă decît o semnificaţie subiectivă, rolul său hotărîtor în favoarea scrierii fonetice fiind îndeplinit cu eficacitate în perioada precedentă. Ecoul ortografiei sale italienizante a fost aproape nul, el rămînînd doar o curiozitate istorică. Dar chiar în perioada 1867—1869, cînd se dezbătea, în cadrul Societăţii Academice, problema ortografiei şi cînd Heliade practica scrierea italienizantă, el profesa şi principii care sînt actuale şi astăzi: *„Orice am hotărî noi,* spunea el atunci, *tot nu s-ar putea impune ca lege dacă nu vom consulta firea limbii noastre; limba să ne fie dascăl ca să ne impună nouă ortografia, iar nu noi ei“*[2].

* * *

O mare parte a activităţii lingvistice a lui Heliade a fost legată de problemele vocabularului limbii noastre. El a schiţat, încă în prefaţa *Gramaticii*, problemele principale care

[1] I. Heliade Rădulescu, *Principie de ortographie română*, ultima formă a exagerărilor lui ortografice.

[2] Analele Societăţii Academice Române“, I, 1869 (1870), p. 28.

se puneau, în epoca sa, în legătură cu vocabularul și care sînt, în esență, următoarele:

1. îmbogățirea vocabularului românesc, astfel ca el să fie capabil să exprime noțiunile științelor moderne în plină dezvoltare;

2. înlocuirea cuvintelor de altă origine decît latină prin echivalente latino-romanice;

3. adoptarea de termeni latino-romanici pentru noțiunile noi care nu au corespondente în vocabularul românesc, în ultima fază a activității sale el limitînd sfera împrumuturilor exclusiv la limba italiană.

În legătură cu îmbogățirea vocabularului, Heliade face, în corespondența din 1836 cu Costache Negruzzi, o precizare esențială asupra felului cum a procedat el însuși în această acțiune: *„Sistema mea a fost ca să aduc limba în stare, pe cît se poate, a exprima tot ce gîndește cineva, fie în materie fizică, fie morală, fie politică, fie religioasă. Am vrut să-mi fac vocabularul termenilor tehnici, și ca să pot să dau peste dînșii m-am apucat a traduce din științe; am început întîi de la gramatică; ... pe urmă am făcut sau am cules o geografie politică..., am tradus cursul de matematică al lui Francoeur, logica lui Condillac, cîteva lecții de literatură sau de poetică și retorică și celelalte"* (p. 214-215).

Din cele de mai sus rezultă că Heliade a intuit cu o mare perspicacitate atît cerințele complexe ale culturii românești din epoca lui, cît și posibilitățile de creare a mijloacelor lingvistice pentru împlinirea lor.

Mijloacele de îmbogățire a vocabularului românesc folosite de Heliade, în prima fază a activității sale, au fost multiple: derivare, compunere, selectare de termeni din dialecte și din graiurile noastre populare și, îndeosebi, împrumuturi latino-romanice. Din latină și din limbile romanice, spunea el în prefața *Gramaticii*, *„noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine"* (p. 198).

Heliade definește astfel caracterul latin al limbii române: *„materia ei este romană, adică a sa; forma ei este romană, adică a sa; averea ei maternă este mare și îndestulă, însă ea e lipsită, căci nu știu cine a făcut-o să crează că ce a rămas de la mama sa nu este al ei și se împopoțonează cu «cinste» străină, fără să*

aspire la «onoarea» maternă, și cei care îi apără drepturile și vor să o reîntrege în averile sale sînt considerați ca niște visători și înnoitori" (p. 323).

Mîndru de latinitatea limbii române, Heliade nu ajunge însă la exagerările latiniștilor. Latinismul său se reduce la stăruința depusă pentru introducerea alfabetului latin în scrierea noastră și la preferința, în prima fază a activității sale, pentru împrumuturi lexicale din latină. *„Limba noastră e romană ca și cea latină*, scrie Heliade, *însă sub alte faze... Declinarea ei în cazuri, cum și conjugarea verbelor în timpi, numere și moduri face o deosebită gramatică și, prin urmare, o deosebită limbă"* (p. 229).

Pentru relevarea caracterului latin al limbii române, Heliade face distincția, anticipatoare pentru acea vreme, între cuvintele din fondul principal, pe care le numește *„de întîia trebuință"*, și între restul vocabularului, arătînd că primele sînt aproape toate *„de origine și de familie romană"*. El arată, de asemenea, *„că mai toate zicerile ce le avem noi din latină le au și macedo-românii, unele mai stricate și altele mai bine păstrate"*. Heliade întocmește lungi liste de cuvinte românești din domeniile esențiale ale vieții materiale și spirituale moștenite din latină. Lingvistica noastră de mai tîrziu, mergînd, conștient sau nu, pe urmele lui Heliade, a extins aceste cercetări lexicale și, dîndu-le un caracter statistic, a ajuns la rezultatele întrevăzute de el.

Împrumuturile din latină și din limbile romanice trebuie făcute, arată Heliade, numai pe măsura necesităților. *„Trebuie*, scrie el, *să luăm numai ceea ce trebuie și de acolo de unde trebuie și cum trebuie"*, iar cuvintele împrumutate să ia aspectul românesc, *„să se înfățișeze în haine românești"* (p. 198), această condiție reclamînd-o unitatea limbii. *„Limba noastră*, adaugă Heliade, *și-a luat forma sa și drumul său atît în glăsuirea zicerilor cît și în mecanismul ei încă de la strămoșii noștri și orice împrumutare se va face este lege obștească la toate națiile ca zicerea străină să se conformeze după însușirea limbii"* (p. 210). De aceea, el condamnă forme latine neadaptate ca *punctum, centrum, colegium*, franceze ca *ocazion, calité*, italiene ca *ocasione, cvalità, libertà*, neogrecești ca *patriotismos, enthusiasmos, cliros* și numeroase altele de acest fel folosite în epocă. Heliade condamnă, de asemenea,

pe cei care erau împotriva împrumuturilor de neologisme necesare și creau cuvinte românești ca *cuvîntelnic* („dicționar"), *neîmpărțit* („atom"), *amiazăzesc* („meridian") ș.a.

Un aspect esențial al înnoirii vocabularului românesc era, după Heliade, eliminarea cuvintelor de alte origini decît latină și romanică, acțiune pe care el nu o considera greu de realizat. *„Cînd uitară românii limba Virgiliilor,* scria Heliade cu ironie, referindu-se la latina clasică, *n-or să uite adică limba țîrcovnicilor și a ciocoilor?"*. El avea deplină încredere în această acțiune care era și cea a redeșteptării conștiinței noastre naționale. *„Iar o să mai vază o dată posteritatea noastră pe români,* scrie Heliade, *revestiți cu «onoare», înconjurați de «glorie» și gustînd, în înțelepciune, fructele unei divine și bine înțelese «libertăți»"*, adăugînd: *„orcine pronunță vorba «libertate» simte că se deșteaptă în inima lui niște simțăminte regeneratoare ce n-a putut niciodată să le producă vorba «slobozenie»"* (p. 327).

Heliade nu cerea însă eliminarea tuturor cuvintelor de origine nelatină, căci unele au pătruns adînc în uzul limbii noastre. *„Fie și la noi,* scrie el, *vorbe străine, pe cît poate a le ierta istoria și arta, pe cît acestea să nu aducă paralizia limbii și a naționalității noastre"* (p. 327), iar în altă parte, el adaugă : *„Orice vom face, limba nu poate scăpa de tot de a nu avea semnele ce dovedesc revoluțiile istorice prin care a trecut ca să devie cultă, astfel vedem și franceza și, asemenea, vedem și italiana, spaniola și portugheza"* (p. 350).

Înlăturarea cuvintelor de alte origini decît latină și romanică nu era urmărită de Heliade din xenofobie, ci ea are o explicație istorică și psihologică. În „Curierul românesc" din 1843 (nr. 13), el scrie: *„vorbele străine de vorba noastră nu ne arată decît timpul barbariei și dobitociei în care ne-am aflat. De cîte ori pronunțăm niște asemenea vorbe străine de vorba noastră, nu arătăm lumii decît ca și cum am fi înfierați și că bătrîna robie a neștiinței ne-a pus pecetea ca să fim în veci ai ei"*.

Pentru a completa expunerea ideilor lui Heliade în materie de vocabular se impune să relevăm felul cum vedea el problema elaborării dicționarului limbii române, preocupare stăruitoare pentru mulți cărturari din acea vreme. Heliade credea că este necesară elaborarea, în primul rînd, de dicționare bilingve, prin care să se încetățenească termi-

nologia științifică necesară în toate disciplinele, așa cum a încercat-o el pentru gramatică, geografie, matematică, fizică, logică, filozofie, literatură, și numai apoi să se facă inventarul general al cuvintelor. Elaborarea dicționarului limbii române a văzut-o posibilă în felul cum ea s-a realizat și se realizează astăzi, ca opera unei academii, a cărei înființare a propus-o și care, spre sfîrșitul vieții lui, a și luat ființă. Dintre dicționarele limbii române apărute pînă atunci, el menționează elogios pe cel de la Cluj, din 1822, al episcopului Ioan Bob și, îndeosebi, *Lexiconul de la Buda*, din 1825.

* * *

În acțiunea de cultivare a limbii, Heliade nu s-a limitat la precizarea regulilor ei gramaticale și ortografice și la îmbogățirea vocabularului. El a fost mereu preocupat și de împrospătarea generală a frazei, de o exprimare modernă, de ridicarea nivelului estetic al limbii. Acest rezultat putea fi atins numai în procesul funcționării intense a limbii, în frămîntarea ei vie sub pana scriitorilor. Heliade a acordat un rol deosebit, în acest proces, traducerii în limba română a marilor autori din literatura universală, preconizînd o serie de asemenea traduceri și realizînd el însuși unele dintre acestea, acțiune care se încadra într-o concepție mai largă de apropiere de cultura națiunilor înaintate, de realizare a universalității spirituale, specifică tendințelor iluministe de care era stăpînită ideologia lui. În ceea ce privește aspectul lingvistic al acestei acțiuni, el face următoarea precizare în corespondența cu Costache Negruzzi: *„După ce dară mi-am format limba științelor sau a duhului, mi-am pus înainte a traduce ceva din autorii cei mai vestiți noi; mi-am ales, după a mea aplecare, pe de Lamartine și Byron; am vrut să văz pe cît se mlădia limba și cît este de destoinică să exprime acele idei așa de frumoase, înalte și pline de patimă. Limba am aflat-o destoinică, căci ea mi-a fost învățătorul și ea singură m-a povățuit cum trebuie să o mîiu“* (p. 216).

Cu alte cuvinte, pe lîngă fapta culturală importantă pe care o săvîrșea prin traducerea operelor unor contemporani celebri, Heliade urmărea, în același timp, și ridicarea nivelului calitativ al limbii române, pentru ca ea să ajungă la eleganța și bogăția limbilor națiunilor culte din Occident. *„Traducerile cele bune,* scrie el, *înfrumusețează și înnobilează*

limba; prin ele intră în limbă toate frasurile și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți și, îmbrățișîndu-le, le face ale sale" (p. 202).

Heliade prețuia, în mod deosebit, puterea de expresivitate a limbii noastre, afirmînd chiar că ea este *„mai înlesnitoare în poezie decît cea franceză"* (p. 217). Astfel, arată el, româna are două cuvinte distincte: : *recunoaștere* și *recunoștință*, pe cînd franceza are, pentru aceste două noțiuni, un singur cuvînt: *reconnaissance*. De asemenea, pentru noțiunile *nobilime* și *nobleță*, franceza nu dispune decît de cuvîntul *noblesse*, ceea ce nu este în avantajul ei, față de română, pentru exprimarea celor două noțiuni. *„Privească toate acestea și altele mai multe,* scrie Heliade, *și spuie dacă această limbă* [limba română] *nu este o limbă a înțelegerii; spuie-mi dacă în cîte a fost ea întrebuințată n-a fost destoinică a împlini aceea pentru care sînt prinosite limbile, adecă a se înțelege oamenii și de față și lipsind; și ea este destoinică a-i face a se înțelege bine. Ea, pînă acum, a fost întrebuințată numai a exprima și a înfățișa ideile cele de toți cunoscute și de întîia trebuință. Vie filozofii, vie matematicii, vie naturaliștii, vie tot felul de învățați, întrebuințeze-o și să vază dacă nu e în stare a-i face înțeleși"* (p. 218).

Heliade a introdus în lingvistica noastră primele noțiuni științifice de stilistică literară și lingvistică. El cerea ca în scriere și exprimare să fie folosit *„dreptul cuvînt"*, *„armonia și energia"*.Exprimarea trebuie să placă urechii, să fie alcătuită din *„ziceri scurte, lesne de pronunțat și cu îmbelșugare în fiecare rînd"* (p. 214). El a observat preferința limbii române pentru cuvintele mai scurte, recomandînd eliminarea terminațiilor „leneșe", cum le numea el, datorite unor influențe străine. Forme ca *recomăndălui*, folosită pe atunci în Transilvania, sau *recomandarisi*, care se folosea în Principate, sînt condamnate de Heliade ca stricînd, prin polisilabismul lor, armonia limbii. De asemenea, în locul formelor de plural ca *mormînturi*, *așezămînturi* sau *jurămînturi*, el preferă și recomandă formele scurte *morminte, așezăminte, jurăminte*. În locul formelor *moralicesc, politicesc, patrioticesc, diplomaticesc*, uzuale atunci, el recomandă formele *moral, politic, patriotic, diplomatic*, pe care le folosim astăzi.

Un factor pe care Heliade, sub influența concepției raționaliste a iluminismului, l-a ridicat la rangul de principiu îndrumător și determinant în opera de ridicare a nivelului calitativ al limbii este „artistul de geniu", considerat de el ca legiuitor în limbă prin capodoperele pe care le creează și care servesc ca model generațiilor viitoare. Heliade face deosebire între limba folosită de popor, pe care o consideră material de construcție, și limba savantului și a artistului, rezultat al inspirației și al reflecției. „*Limba învățatului, firește, trebuie să fie mai puternică și mai strînsă decît a norodului, și aceea ce iese pe hîrtie dintr-un cap gînditor, într-o cameră singuratecă, va fi mai meșteșugită și mai simetrică și mai cugetativă și mai armonioasă și mai puternică... Alte drepturi și puteri are asupra limbii norodul și altele literatorul... Toți însă, la un loc, sînt de trebuință în zidirea acestui edificiu*" (p. 98), care este limba literară.

Concepția lui Heliade nu izolează pe artistul creator de popor și nu ignoră efortul colectiv în făurirea limbii literare, dar îi acordă primului un rol proeminent de anticipator și creator al limbii pe care masele îl urmează. Această concepție a rolului predominant al artistului creator de limbă va reveni, la începutul secolului nostru, mai ales prin operele lui Benedetto Croce și Karl Vossler.

* * *

Opera de înnoire și de dezvoltare a limbii române a avut, pentru Heliade, ca țintă supremă, asigurarea unității ei. Această aspirație spre o limbă unitară era o expresie a tendinței generale spre unitatea națională care începuse să se manifeste intens în spiritul generației lui Heliade și pentru care limba și naționalitatea erau legate în mod indisolubil. „*Cine voiește să aducă pe români pe calea civilizației și a mîntuirii*, scrie el, *trebuie să le formeze și să le desăvîrșească limba*"[1].

Subliniind caracterul unitar al limbii române prin structura ei gramaticală, Heliade a fost conștient și de existența deosebirilor de pronunție, de folosirea unor cuvinte dife-

[1] I. Heliade Rădulescu, *Scrieri politice, economice și lingvistice*. Ediție îngrijită de G. Baiculescu, p. 112.

rite de la provincie la provincie, ca și de particularități diferite în construcția frazei. „*Se poate*, scrie el, *ca într-o parte de loc să se schimbe sau pronunția literelor sau cîtiva din tipii gramaticii, sau, slujindu-se cu aceeași materie și formă, să facă deosebite frasuri, — atunci acele deosebiri în pronunție, în materie, în forme și în fraze se numește dialect*" (p. 229).

Heliade știa de trei dialecte ale limbii române: cel din Dacia, cel din Macedonia și cel „din Elveția". Vorbitorii acestuia din urmă sînt numiți de el „romandi". Este o evidentă confuzie cu retoromana.

Despre dialectul aromân, cum îi spunem astăzi, pe care îl analizează cu o surprinzătoare competență, Heliade scrie că acesta a păstrat din latină cuvintele de „întîia trebuință", ca și noi, dar, sub influența grecească și turcească, a adoptat din aceste limbi, pe lîngă unele particularități de pronunție, termeni de meșteșuguri, de administrație, așa cum dialectul din Dacia, sau dacoromân, a suferit, în aceste domenii, influența vocabularului slavon, neogrec, maghiar și german.

Heliade relevă faptul că dialectul dacoromân, deși vorbit în provincii diferite care se aflau sub stăpîniri străine deosebite, și-a păstrat unitatea, datorită faptului că între aceste provincii au existat totdeauna strînse comunicații, dar mai ales datorită faptului că el dispune de o literatură scrisă, care i-a asigurat și superioritatea față de celelalte dialecte. Această unitate se observă, remarcă Heliade, îndeosebi, în scrierile și tipăriturile religioase. „*Cei ce au scris în limba noastră*, arată el, *fiecare a scris după cum se obișnuia vorba la locul său. Cei bisericești însă s-au învoit între sine și scriitorii bisericești munteni, moldoveni și ungureni pociu zice că au avut tot o limbă sau dialect*" (p. 238). „*Singurul mijloc*, adaugă Heliade, *ca să ne unim la scris și să ne facem o limbă generală este să urmăm limbii cei bisericești și pe tipii ei să facem și limba filozofului, matematicului, politicului... Dicționarul nostru este acolo pentru vorbele cele vechi; n-are cineva decît să le puie în rîndul alfabetic*" (p. 220). Heliade își dădea însă seama că unitatea limbii române nu se poate menține la nivelul celei din literatura religioasă, deoarece ea se găsește în plină dezvoltare modernă, diversificată în numeroase stiluri noi, și că procesul de unificare nu se realizează de la sine. El propunea intervenția conștientă a oamenilor

le litere care să stabilească un acord între ei pentru făurirea ınităţii limbii literare. Acest acord trebuie să fie asemănător celui realizat, în trecut, de scriitori bisericești. *„Pentru :e oare*, se întreabă Heliade, *și scriitorii profani să nu se nvoească între sine? Această învoire nu se poate face însă pînă cînd nu vom începe a cunoaște ce este bun, să păstrăm, :e este rău, să lepădăm, și să primim ceea ce au alți frați ai ıoștri mai bun"* (p. 238).

Ţinînd seama de concepţia de ansamblu a lui Heliade, :xpusă pînă acum, baza unificării limbii literare preconi:ate de el urma să fie formată din elemente ale limbii lite·aturii bisericești, din elemente dialectale și regionale seectate și din neologisme latino-romanice adaptate speciicului limbii române, toate supuse exigenţelor estetice :nunţate.

Într-o limbă literară astfel întocmită printr-o selectare :onștientă a elementelor celor mai potrivite, nici o pro‑/incie nu are dreptul, după Heliade, să pretindă întîietatea, leoarece fiecare își are particularităţile ei moștenite sau mprumutate, din care urmează să se aleagă ceea ce este nai bun în fiecare, iar ceea ce se alege să fie general acceptat. ,*Cine este român adevărat*, scrie el, *și dorește unirea românilor ntru aceeași limbă sau dialect scris, curăţit și curat, la unul :a acesta nu încape egoism. El alege din deosebitele noroade omânești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit și face) limbă corectă și perfectă, adăugînd ce îi lipsește din dicţionarul latin, adică din acea limbă în care s-au scris atîtea vestite)pere și prin care s-au gîndit atîtea capete ilustre și atîtea geniuri rare, și prin urmare este și mai clasică, și mai bogată n idei, și mai îmbelșugată ca ziceri, și prin urmare și mai :hibzuită de a se pune fiecare zicere la locul ei"* (p. 242). Pre:utindeni, remarcă Heliade, limba literară este *„un dialect leosebit al literaţilor, adică o alegere și culegere a tot ce este nai frumos și mai clasic în deosebitele dialecte ale unei naţii"* p. 238).

Caracterul conștient al formării selective a limbii literare)rin acordul unanim al literaţilor este o manifestare a con:epţiei raţionaliste și iluministe a lui Heliade. În fapt, limba omână literară a ajuns la unitatea ei nu atît printr-o tenlință conștientă și programatică, prezentă și ea, desigur,

într-o anumită măsură, în acest proces istoric, ci pe calea fi rească a dezvoltării culturii și literaturii noastre moderne la care au luat parte forțele spirituale din toate provinciil românești.

* * *

În afară de problemele care privesc direct limba română Heliade a avut și preocupări de lingvistică generală, el fiin primul teoretician de seamă din istoria lingvisticii române Heliade a abordat fie în treacăt, fie mai adîncit importante probleme de lingvistică teoretică, printre care: definiți limbii, originea limbajului și geniul specific al limbilor, dezvol tarea limbilor în legătură cu baza materială a vieții sociale baza de articulație ca substrat al fenomenelor fonetice relațiile dintre limbă și dialect, dintre limbă și naționalitate fondul principal de cuvinte și structura gramaticală c elemente de bază ale limbii, rolul scriitorilor, al „artiștilo de geniu", după expresia lui, și rolul traducerilor în dezvol tarea limbilor, rolul limbii literare unitare în realizare unității naționale și în dezvoltarea culturii naționale

Heliade definește limba ca *„mijlocul prin care un noro își arată prin sunete sau glasuri ideile și cugetările sale"* (p. 228), iar specificul unei limbi, sau „geniul" ei este definit *„acea putere ce a existat latentă de la începutul ei* (al limbii) *și s-a dezvoltat în mai multe generații spre cultura și perfec ționarea ei"* (p. 380).

După Heliade, limbajul a pornit de la gesturi, avînd apoi c primă treaptă de dezvoltare imitația onomatopeică. Princi palele lui căi de dezvoltare au fost: convenția între oameni deducția sau derivarea și împrumuturile.

Această problemă expusă de Heliade în *Geniul limbilo* este, desigur, mult mai complexă și mai controversată, da este de remarcat faptul că el adoptă, în explicarea evoluție limbajului, punctul de vedere istoric.

Același punct de vedere domină și în teoria legăturii dintr dezvoltarea limbii și a societății. El arăta că limba se dezvolt și se diversifică în legătură cu profesiunile și cu comerțul, ia bogăția sau sărăcia exprimării cuiva este direct legată de cunoș tințele și experiența pe care le posedă. *Noi, pînă astăzi* scrie Heliade, referindu-se la nivelul de dezvoltare al lim

bii române, *atîtea ziceri și numiri avem în limba noastră, după cîte meșteșuguri sau științe ne erau cunoscute și cu cît se vor înmulți cunoștințele noastre cu atît și limba se va îmbogăți... Iar cînd românii se vor împrieteni cu științele și meșteșugurile trebuie să le cunoască cu numele lor cele adevărate*" (p. 207).

Dezvoltarea limbii are deci, după Heliade, o explicație concret istorică. El adoptă însă și explicația rolului „artistului de geniu", creator al limbii naționale, care este completată prin factorii obiectivi pe care i-am menționat mai sus.

Heliade nu tratează sistematic problemele de teorie a limbii, dar chiar schițarea fragmentară și explicarea lor, uneori naiv istorică, este demnă de interes, deoarece el are, pe lîngă vederi raționaliste, specifice secolului al XVIII-lea, și începutului secolului al XIX-lea, și puncte de vedere care se acordă cu spiritul științific modern.

Comentatorii lui Heliade, îndeosebi D. Popovici, i-au stabilit filiația ideologiei literare și lingvistice, atribuind paternitatea unora dintre idei lui Vico, Condillac, Bain, Vardalah, Aimé Martin și alții. Fără a contesta influența acestora, evidențiată în caracterul eclectic al gîndirii lui lingvistice, nu se poate nega originalitatea lui Heliade, care, înzestrat cu o excepțională receptivitate intelectuală, a asimilat aceste teorii, le-a adaptat, în bună parte, creator necesităților limbii și culturii noastre. El n-a făcut un act de preluare imitativă, ci a răspuns unor cerințe specifice limbii și culturii noastre din epoca sa.

* * *

Dezvoltarea limbii și a lingvisticii române n-a urmat, desigur, în întregime, drumurile preconizate de Heliade. Dar numeroase idei și sugestii ale lui au fost deschizătoare de drumuri și reluate de lingviștii și oamenii noștri de cultură de mai tîrziu, ele fiind impuse de realitățile lingvistice și culturale înseși. Astfel, problema gramaticii, a ortografiei, a traducerilor, a neologismelor, a dezvoltării și unității limbii noastre literare au revenit, în preocupările lingviștilor și scriitorilor români, în întreg secolul al XIX-lea și ele continuă să fie actuale și astăzi.

Heliade este printre primii noştri lingvişti care se referă la graiurile regionale dacoromâne şi la dialectul aromân, pe care l-a cunoscut, probabil, din unele referinţe ale lui Petru Maior şi mai ales din *Gramatica* lui Boiagi, apărută la Viena, în 1813. El face, pentru întîia oară, remarca justă că acest dialect păstrează mai autentic elementul latin popular din cauza izolării lui de restul limbii române şi de întreaga romanitate. Aceeaşi constatare o face Heliade, după Petru Maior, despre limba română în general, în raport cu celelalte limbi romanice, anticipînd o constatare pe care a făcut-o romanistica modernă cu cîteva decenii mai tîrziu.

În ceea ce priveşte italienismul lui Heliade, el este considerat, în mod unanim, ca o rătăcire din punct de vedere lingvistic. Teza lui, după care limba română ar fi doar un dialect al celei italiene şi că singura deosebire mai de seamă dintre ele ar consta în faptul că italiana a putut să dezvolte de timpuriu o literatură scrisă, pe cînd româna a fost împiedicată să o facă din cauza vitregiei împrejurărilor istorice, este simplistă şi în contradicţie cu însăşi teoria lui Heliade despre „geniul specific al limbilor".

Dar, abstracţie făcînd de exagerarea apropierii forţate a românei de italiană, meritul lui Heliade de a fi subliniat, la începutul culturii noastre moderne, necesitatea apropierii de o limbă romanică mai evoluată de la care să putem împrumuta termenii neologici de care aveam nevoie rămâne pozitiv. Heliade s-a străduit, fără încetare, să scoată cultura şi limba română din izolarea la care le condamnase vitregia istoriei şi să le apropie de unul din izvoarele fecunde ale civilizaţiei moderne romanice.

Insuccesul lui Heliade în direcţia italienizantă a constat, pe de o parte, în nesocotirea legilor obiective ale dezvoltării specifice a limbii române, pe care le-a remarcat şi cultivat el însuşi în prima fază a activităţii sale, iar pe de altă parte, în orientarea spre Italia, într-un moment istoric în care sentimentele adînci ale opiniei noastre publice erau îndreptate spre Franţa, cu marele ei prestigiu politic şi cultural în întreaga lume. Românii îşi legaseră năzuinţele naţionale de Franţa, deoarece Italia, divizată atunci politiceşte şi, în parte, şi ea sub stăpînire străină, nu ne putea ajuta la împli-

nirea aspirațiilor noastre de eliberare. Limba franceză, care se bucura de mare autoritate ca izvor de terminologie nouă și ca eleganță artistică față de toate limbile europene, avea atunci, la noi, o mare răspîndire, fapt care se constată din toate scrierile și din dicționarele epocii, cel al lui Poenaru, al lui Vaillant, Negulici, Stamati ș.a., care abundă în neologisme franceze.

Dar orientarea pozitivă și creatoare, pe care Heliade n-a mai putut-o imprima culturii noastre după 1840, au realizat-o scriitorii „Daciei literare", „Propășirii" și „României literare": accentuarea elementului popular, la care s-a adăugat apropierea fecundă de cultura și limba franceză, în care limba și cultura noastră și-au găsit bogate elemente de reînnoire și modernizare.

Numeroasele idei pozitive ale lui Heliade despre dezvoltarea limbii române, scrisul său bogat, traducerile făcute de el în diverse domenii, grija și munca lui permanentă pentru modernizarea terminologiei noastre gramaticale, științifice, filozofice și politice, curentul popular promovat de revistele menționate și influența culturii și limbii franceze au fost tendințe care s-au completat pentru crearea bazelor solide ale dezvoltării limbii române literare moderne și ale lingvisticii noastre.

* * *

Dacă facem bilanțul a ceea ce a rămas viu și a ceea ce este depășit în gîndirea și activitatea lingvistică a lui Heliade, cîntarul dreptății înclină pozitiv în favoarea lui.

Exceptînd eroarea italienizantă, opera lingvistică pozitivă a lui Heliade, ca și cea culturală și artistică, s-a bucurat, pe drept cuvînt, de prețuirea și admirația, aproape fără rezerve, a contemporanilor. Aceasta se explică prin faptul că Heliade a dinamizat întreaga lui epocă în jurul idealurilor majore ale culturii noastre de atunci, ele cuprinzînd, într-un tot indivizibil, dezvoltarea limbii, a literaturii, a presei, a învățămîntului, a teatrului, a științei, pentru afirmarea individualității noastre naționale.

În 1836, Costache Negruzzi îi scria lui Heliade plin de admirație pentru meritele lui în cultivarea limbii române: *„Ai deschis drumul regenerației sale prin «Gramatica» D-tale"*,

adăugînd: *„ai învins, ai dezbărat biata limbă de împestrițuri, ai spălat-o de rugină, i-ai dat o haină potrivită cu a mamei și a surorilor ei și ai făcut-o vrednică a figura printre celelalte"*[1], iar Vasile Alecsandri scria, în 1867, despre Heliade că *„este, în privința cunoașterii limbii noastre, cel mai competent dintre noi toți care ne ocupăm de literatură"*[2].

În 1881, cînd a fost dezvelită statuia lui Heliade din fața Universității din București, Mihai Eminescu sublinia astfel meritele acestuia: *„El scria cum se vorbește: viul grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenționale de scriere ale Evului Mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mînuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere, Heliade a fost cel dintîi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm astăzi... Dacă mai tîrziu, el, omul practic al bunului simț și al experienței, a început a croi sisteme apriori de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a ținut de începuturile sale cele bune și a lăsat de o parte erorile"* [3].

La împlinirea, în 1902, a unui secol de la nașterea lui Heliade, Bogdan Petriceicu Hasdeu afirma în cadrul solemnității de la Academia Română: *„Sînt și rămîn heliadist"*[4]. În vasta operă a lui Hasdeu sînt, de fapt, prezente, ca în ale majorității scriitorilor și oamenilor noștri de cultură din secolul al XIX-lea, numeroase idei pe care le pusese în circulație la noi, mai întîi, Heliade.

* * *

Pe lîngă principii și direcții fecunde pe care le-a inițiat în lingvistica noastră, Ion Heliade Rădulescu a lăsat generațiilor următoare un mesaj patetic de dragoste și încredere în limba română și în potențialul ei creator, pe care l-a considerat chiar superior celorlalte limbi romanice, dar pe care, din cauza împrejurărilor, ea nu-l putuse încă dezvolta ca acestea. *„Dee-i ei veacurile Danți, Tasi, Metastazi, Alfieri,* scrie Heliade, *și vor vedea vacurile ce vor face dintr-însa. Scoată cineva din franceză, italiană și spaniolă termenii științelor și artelor ce au luat de la limba grecească, scoată și vorbele*

---

[1] În „Muzeul Național" din 1836.
[2] În „Convorbiri literare", XXXIX (1906), p. 1098—1099.
[3] În ziarul „Timpul" din 21 noiembrie 1881.
[4] Analele Academiei Române, (1902), p. 83.

ce au luat de la alte ginte și va vedea de pot să rămîe cu capitalul și destoinicia ce are limba poporului român" (p. 249-250).

Heliade a îndemnat tineretul vremii sale să folosească cît mai intens marile posibilități de exprimare ale limbii române, afirmîndu-și talentul lor cu îndrăzneală și hărnicie în cît mai variate scrieri: *„Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională; ocupați-vă a o studia, a o cultiva și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epocile și toate popoarele. Limba singură unește, întărește și definește națiunea. Ocupați-vă de dînsa mai înainte de toate și nu veți face prin aceasta decît cea mai fundamentală politică: veți pune fundamentele naționalității*" (p. 46).

NICOLAE IORGA ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE

Personalitatea lui Nicolae Iorga și-a manifestat prezența covîrșitoare, timp de o jumătate de secol, în toate domeniile majore ale culturii umaniste românești: istorie națională și universală, critică și istorie literară, istoria artei, creație literară, memorialistică, ziaristică, învățămînt, la care se adaugă rolul său de îndrumător și animator al opiniei publice în toate marile acțiuni cu caracter național din timpul vieții sale.

Activitatea lui, de o complexitate cu totul excepțională și de o permanentă efervescență, este unică în cultura noastră și foarte rar întîlnită chiar în culturile cu cele mai mari tradiții. Bibliografia lucrărilor sale se ridica, în 1934, la 13 682 de titluri [1], sporite pînă în 1940 cu cel puțin alte cîteva sute, a căror valorificare critică va avea nevoie de munca, de ani de zile, a unui mare număr de cercetători.

Manifestările recente [2], prilejuite de comemorarea a 25 de ani de la tragicul său sfîrșit, au reușit să schițeze doar o parte a multiplelor aspecte ale creației sale.

* * *

Un domeniu bogat al activității lui N. Iorga, care n-a fost evocat cu prilejul manifestărilor menționate, este cel al studiului și cultivării limbii române.

Scrutător adînc și multilateral al istoriei și culturii românești, N. Iorga s-a preocupat cu pasiune de limba română, avînd un adevărat cult pentru ea, care se încadrează integral

---

[1] Vezi Barbu Teodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga (1890—1934)*, București, 1934; idem, *Bibliografia articolelor politice, sociale și economice ale lui N. Iorga (1890—1934)*, București, 1937.

[2] Vezi „Gazeta literară", nr. 48 (25 noiembrie 1965); „Tribuna", nr. 47 (25 noiembrie 1965); „Contemporanul", nr. 48 (26 noiembrie 1965); „Luceafărul", nr. 28 (27 noiembrie 1965); „Viața românească", nr. 12 (decembrie 1965); „Steaua", nr. 12 (decembrie 1965).

în tradiția noastră culturală. Ca și Dimitrie Cantemir, ca reprezentanții Școlii ardelene, ca Heliade Rădulescu, Al. Odobescu, B.P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu și toți marii noștri oameni de cultură din trecut, N. Iorga a considerat problemele limbii române ca avînd, pe lîngă caracterul științific propriu-zis, un deosebit interes cultural și național, limba fiind elementul determinant al afirmării individualității și unității noastre naționale. Această concepție, organică la N. Iorga, explică accentul vibrant al tuturor aprecierilor și manifestărilor lui în legătură cu limba română. Dar considerațiile lui asupra limbii nu se opresc la aprecieri generale, ci sînt strîns legate de cercetarea problemelor concrete ale istoriei și culturii românești. El poseda toate elementele necesare cunoașterii științifice a problemelor privind limba în general și limba română în special. La Universitatea din Iași, unde a studiat mai întîi, N. Iorga a urmat cursurile de limbi și literaturi clasice, cele de limbi și literaturi romanice, însușindu-și de pe atunci și limbile germană și engleză, iar mai tîrziu principalele limbi slave, precum și neogreaca, turca, maghiara, suedeza, daneza și olandeza. Se poate spune că nu există limbă europeană de cultură pe care el să nu o fi vorbit cu o uimitoare ușurință. Însușirea lor l-a ajutat la cunoașterea, ca nimeni altul, a istoriei și culturii popoarelor care vorbesc aceste limbi atît de deosebite. De asemenea, N. Iorga a urmărit îndeaproape munca lingviștilor români și lucrările lingviștilor străini referitoare la limba română, ale căror rezultate le semnalează în studiile și în revistele sale, cu adnotări critice de o mare putere de pătrundere.

Expunerea noastră nu intenționează să analizeze toate considerațiile lui N. Iorga asupra limbii române, ci numai cele privind următoarele probleme de bază: 1. rolul limbii în viața și cultura națională; 2. formarea limbii române și latinitatea ei; 3. dezvoltarea limbii române literare; 4. grija lui permanentă pentru cultivarea limbii române.

* * *

Considerațiile generale ale lui N. Iorga asupra limbii reflectă concepția istorică a lui Lamprecht, al cărui elev a fost, și concepția etnopsihologică a lui Wundt, căruia i-a fost, de asemenea, elev. *„Limba cuprinde,* scrie N. Iorga

într-o formă întrebuințată de toți, întreaga viață, timp de secole întregi, timp de mii de ani uneori, a poporului"[1]. *„Limba pe care o vorbim acum nu este numai limba românească de astăzi, nu este ceva fixat acuma de gramatici, pe care oamenii să o întrebuințeze după normele ce se află în aceste gramatici; ea este ființa vie care ne vine din timpurile cele mai depărtate ale trecutului nostru, ea este cea mai scumpă moștenire a strămoșilor, care au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletesc*"[2].

Arătînd importanța limbii pentru literatură și legătura strînsă dintre limbă și gîndire, N. Iorga precizează: *„Literatura, cugetarea unui popor se formează în foarte mare parte, în mult mai mare parte decît ne închipuim de obicei, din limbă. Ce sînt ideile dezbrăcate cu desăvîrșire de învelișul lor material, ce sînt ideile dezbrăcate de strălucirea graiului, ce sînt pentru simțirea omenirii ideile pure? Este o așa de strînsă legătură între idee și între cuvînt, încît ele nu pot fi despărțite și, prin urmare, sufletul unui popor într-o anumită epocă și literatura unui popor în acea epocă, toate manifestările lui de ordine ideală din acel timp pornesc din asemenea transmisiuni sufletești cuprinse în limba poporului*"[3].

Într-o epocă, nu prea îndepărtată, remarcă N. Iorga, era considerat om cult cel care vorbea și scria latinește sau grecește, deosebindu-se de popor, care vorbea limba lui națională. Dar treptat, mai ales după revoluția franceză, popoarele, ajungînd la conștiința de sine, au impus drepturile limbilor naționale ca limbi literare, împotriva aristocrației cosmopolite. Ca exemplu de limbă literară bazată pe limba poporului, N. Iorga remarca, în 1906, limba rusă, cu una din cele mai frumoase literaturi, de cînd s-a eliberat de spiritul nobilimii franțuzite, *„frumoasă*, scria el, *pentru că se îndreaptă către mulțime, frumoasă pentru că se îndreaptă către totalitatea acelora care formează națiunea rusească, o literatură care este în stare astăzi să lupte pentru a înlătura unele din relele seculare și să pună temelia unei noi societăți rusești, societate de libertate, de drepturi și de lumină*"[4]. Dacă

---

[1] Idem, *Lupta pentru limba românească*. București, 1906. p. 16—17.
[2] Idem, *ibid.*, p. 17.
[3] Idem, *ibid.*, p. 18.
[4] Idem, *ibid.*, p. 14—15.

în secolul al XVIII-lea, arată N. Iorga, Ecaterina a II-a scria numai în franceză și nu credea într-o literatură rusă pentru popor, în cele din urmă *„a rămas*, scrie el, *învingător acest popor rusesc, care a dat una din cele mai omenești și mai reparatoare pentru suflet din cîte literaturi s-au scris vreodată în lume"* [1].

Sprijinit pe vastele lui cunoștințe asupra istoriei diferitelor popoare, N. Iorga relevă rolul hotărîtor al limbii în dezvoltarea culturii acestora. El arată că Suedia și-a putut dezvolta o cultură națională numai din secolul al XIX-lea, de cînd s-a eliberat de sub dominația limbii franceze. În 1815, Belgia s-a unit cu Olanda, unire bazată pe interese economice comune, dar cele două popoare n-au putut trăi împreună, fiindcă aveau limbi diferite și înțelegeau fiecare să se folosească de ele. În Belgia, remarca N. Iorga, se duce o luptă permanentă între limbile și culturile valonă și flamandă, care caută să se domine una pe alta, antagonism care se continuă și astăzi prin ceea ce se numește *„criza limbilor"* din această țară.

Conștiința vie a acestor adevăruri istorice l-a îndemnat pe N. Iorga să ia atitudine militantă, hotărîtă, față de starea de înstrăinare care se crease în clasa noastră dominantă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În tendința de asimilare cît mai rapidă a culturii apusene, mai ales a celei franceze, în care el recunoaște o treaptă înaltă a realizării conștiinței umane, N. Iorga constata la noi, în epoca respectivă, două direcții opuse: una a celor care, întorși de la școlile franceze, căutau să pregătească viitorul modern al României prin dezvoltarea unei culturi naționale românești și alta, a celor care, cu o slabă pregătire și orbiți de cultura înaintată a Franței, nu i-au putut opune nici o rezistență, devenind imitatorii ei servili. Aceștia din urmă manifestau atitudini de desconsiderare pentru limba și cultura românească, nemaisocotindu-se români decît prin nume și mai ales prin carieră. În primii ani ai secolului nostru, acest proces se accentuase atît de mult, încît limba franceză era folosită ostentativ în societatea așa-zisă „înaltă", și chiar

[1] Idem, *ibid.*, p. 15.

în viața publică. Se țineau conferințe în limba franceză despre subiecte românești de către conferențiari care știau bine românește, se dădeau spectacole la Teatrul Național, zise „de binefacere", în limba franceză, apăreau ziare în franceză, nu pentru a informa străinătatea despre noi, ci pentru acei români care *„nu pot să-și spurce ochii citind românește"* [1]. El arăta că chiar unele ședințe de consilii de miniștri se țineau în franceză și că unele dezbateri judiciare, la anumite instanțe, se țineau, de asemenea, în franceză, cînd nu se țineau în grecește [2]. Împotriva acestor manifestări de înstrăinare, de snobism și de dispreț pentru limba și cultura națională, N. Iorga a mobilizat publicul românesc la luptă deschisă. În zilele de 13 și 15 martie 1906, reprezentațiile în limba franceză de la Teatrul Național, precum și conferințele publice în franceză, au fost oprite de marile mase de cetățeni adunate la chemarea lui N. Iorga, între mulțime și forța publică angajîndu-se o luptă violentă, cu numeroși răniți [3].

Acțiunea lui N. Iorga din 1906 a avut deplin succes. Ea nu era pornită din lipsă de prețuire a culturii și limbii franceze, ci din nevoia de a condamna o pătură de înstrăinați și de a apăra, împotriva ei, drepturile firești ale limbii române. Această luptă a avut un larg ecou *„în cealaltă clasă, care nu cuprinde,* scria N. Iorga, *numai cîteva mii de familii, ci milioanele de locuitori ai țării, dintre cei mai harnici, cei mai răbdători și plini de merite, cîștigate cu sudoare și sînge"* [4]. *„O cultură,* adăuga el, *care nu dezvoltă o limbă capabilă să exprime noțiunile civilizației, nu se poate ea însăși dezvolta, rămînînd tributară unei culturi străine a cărei limbă o folosește"* [5].

* * *

În vastele lui studii de istorie și de istorie a literaturii, N. Iorga a acordat problemelor limbii române un loc mai larg decît toți ceilalți istorici și istorici literari ai noștri. Acest fapt este deplin explicabil în lumina concepției lui

---

[1] Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 90.
[2] Idem, *ibid.*, p. 91.
[3] Vezi M. Sadoveanu, la N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 89.
[4] Idem, *ibid.*, p. 89.
[5] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București 1929, p. 11.

despre complexitatea fenomenelor sociale și istorice și despre conexiunea lor organică, în cadrul cărora limba ocupă un loc esențial, ca mijloc de înțelegere și de cultură și ca mărturie a trecutului, mai ales pentru epocile din care nu ne-au rămas documente scrise.

Dintre numeroasele opere de sinteză ale lui N. Iorga ne vom referi îndeosebi la două, dintre cele mai vaste ale lui, care ilustrează deplin marea importanță pe care a acordat-o el problemelor limbii noastre. Prima este *Istoria literaturii românești*, în 8 volume, apărute între 1901 și 1934, în diferite ediții revizuite. Această lucrare monumentală a rămas nedepășită pînă astăzi, după aproape 70 de ani de la primele ei volume, îndeosebi partea care cuprinde istoria literaturii noastre din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea. N. Iorga tratează problemele literare în strînsă legătură cu dezvoltarea limbii și cu întreaga mișcare socială și culturală a timpului, fiind primul nostru istoric literar care face legătura și sinteza firească între literatură, limbă, cultură și istorie. În *Introducerea sintetică la istoria literaturii române*, apărută în 1929, N. Iorga fixează în mod limpede rolul și importanța problemelor de limbă într-o istorie a literaturii: *„Cel dintîi capitol dintr-o istorie a literaturii românești*, scria el, *este cel al instrumentului însuși de exprimare, care este limba literară"* [1]. A doua lucrare la care ne referim este *Istoria românilor*, ultima mare sinteză a lui N. Iorga asupra istoriei noastre, în 10 volume, apărute între 1936 și 1939.

În ambele lucrări, N. Iorga se ocupă pe larg, pentru fiecare epocă, de rolul important al limbii în formarea individualității poporului român și a culturii noastre naționale. Pentru perioada veche, el acordă un spațiu întins problemei formării limbii române și latinității ei. Tezele susținute de el în aceste probleme de bază sînt cele consacrate în lingvistica contemporană, fie în sensul că reprezintă rezultatul cercetărilor altora, dar confirmate de propriile lui cercetări, fie că sînt concluzii și sugestii proprii care au fost confirmate prin cercetările altora, devenind astăzi bunuri științifice consacrate[2].

---

[1] Vezi N. Iorga. *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, p. 14.
[2] Vezi *Istoria României*, Edit. Acad., București, 1960, vol. I, p. 775—808.

Printre ideile pe care le dezvoltă în mod dosebit N. Iorga, bazîndu-se mai ales pe cercetările arheologice ale lui V. Pârvan, este aceea că romanizarea Daciei a fost un proces început înainte de cucerirea ei oficială, prin penetrația lentă, în nordul Dunării, de elemente romane, ca negustori, meseriași, păstori și agricultori. El a emis ipoteza, verificată ulterior de cercetările arheologice, că Decebal și anturajul său știau latinește.

Malul drept și malul sting al Dunării, arată N. Iorga, reprezentau aceeași lume romană la începutul erei noastre, ca urmare și a faptului că în aceste teritorii de graniță fuseseră aduși numeroși coloni din Italia și din restul imperiului, pentru a întări cordonul militar de apărare. Cucerirea militară romană a Daciei n-a venit deci într-un teritoriu cu desăvîrșire străin, ci ea a fost urmarea unui proces îndelungat de penetrație pașnică, în mici grupe, de populație romană. *„E de toată evidența*, scrie el, *că actul militar al cuceririi Daciei, crearea acestui lagăr ca un cui înfipt între barbarii germani din apus și cei sarmați din răsărit, a deschis larg, unde fusese numai posibilitatea strecurărilor individuale sau în mici grupe, o poartă pentru intrarea în masă, la un mai bun cîștig pe ogoare, în orașe, în mine, a unei romanități închegate, cu o limbă care se anunțase într-un fel pe coasta Adriaticei și care începe să se îngîne pe malurile Dunării și Pontului încă din vremea lui Ovidiu. Un lucru e sigur: că numai oamenii inscripțiilor din Dacia au putut crea un popor și mai ales unul de o așa de solidă făptură ca cel românesc“* [1] și că acești oameni, veniți în Dacia, n-au fost o adunătură eteroclită care să fi adus cu sine un haos lingvistic din toate provinciile imperiului, ci o populație cu o limbă latină unitară.

O altă idee originală a lui N. Iorga în legătură cu formarea limbii române e că Dacia romană a fost mai puțin turburată ca teritoriile din sudul Dunării, fiind mai izolată și mai independentă decît acestea. La formarea limbii române a contribuit chiar părăsirea ei de oficialitățile romane, căci, susține el, *„un grai romanic unitar, opus limbii artificiale*

---

[1] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, București, 1936, p. 263.

a statului, nu se putea forma decît prin ruperea raportului oficial cu acesta" [1].

N. Iorga descrie, cu o remarcabilă putere de pătrundere și de sinteză, structura gramaticală și fondul principal de cuvinte, esențial latine, pe care *„sigilul Romei"* le-a imprimat limbii noastre, împreună, adaugă el, cu o înaltă cultură orășenească și rurală romană [2]. Timpul de formare a limbii române este fixat de N. Iorga între secolele al V-lea și al VII-lea ale erei noastre, ceea ce este acceptat astăzi, pentru toate limbile romanice, de toți romaniștii. Influența slavă asupra limbii, culturii și istoriei noastre este analizată cu competența specifică spiritului său universal și în concordanță cu faptele obiective.

* * *

Atît în *Istoria literaturii românești*, cît și în *Istoria românilor*, N. Iorga se ocupă pe larg de începuturile scrisului nostru și de formarea și dezvoltarea limbii noastre literare, probleme complexe și multă vreme controversate, în care el a exprimat păreri precise, nedezmințite pînă astăzi.

N. Iorga a fost cel dintîi care a susținut că o limbă română literară a existat înainte de apariția primelor noastre texte cunoscute: cea a poeziei, a poveștilor și a cîntecului popular laic și religios, creație colectivă a poporului. De aceea, *Istoria literaturii românești* a lui N. Iorga începe cu literatura populară, concepție care a fost adoptată și în volumul I, apărut în 1965, al *Istoriei literaturii române*, elaborată de Academia Republicii Socialiste România.

Relevînd urmele de limbă română scrisă din documentele slavone anterioare secolului al XVI-lea, N. Iorga precizează: *„nu lipsește ici-colo și cîte o glosă. Dar româneasca, dacă nu în vocabular, măcar în sintaxă — și aceasta nu e partea cea mai puțin importantă a unei limbi — o avem și pentru această lungă epocă de slavonism în aparență pur"* [3]. El susține că tradiția scrisului românesc e mai veche decît sfîrșitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, întemeindu-se și pe faptul că primul nostru

---

[1] Idem, *ibid.*, n. 112.
[2] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, p. 143.
[3] Idem, *ibid.*, vol. IV, p. 437—438.

document care a putut să fie datat cu precizie, *Scrisoarea lui Neacşu* din Cîmpulung (1521), e *„scrisă într-o românească perfectă. Se miră, deci, cineva, de ce formă sigură şi mlădioasă, de ce «ortografie reflexivă», «învăţată», se întrebuinţează pe acest petec de hîrtie scris cu atîta pricepere de caligrafie?*" [1].

În ceea ce priveşte traducerea din slavonă a primelor cărţi religioase în limba română: *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voroneţeană* şi *Psaltirea Hurmuzachi*, N. Iorga este cel dintîi dintre istoricii şi istoricii literari români care a susţinut, cu o bogată documentare, că ele se datoresc influenţei husite, părere acceptată şi întărită ulterior cu argumente lingvistice de I. A. Candrea, Sextil Puşcariu şi N. Cartojan, alţi istorici literari şi lingvişti susţinînd fie influenţa luterană, fie cea catolică, fie raţiuni de ordin exclusiv intern[2].

După el, husitismul s-a răspîndit, cu rapiditate, din Boemia, în Polonia şi Ungaria, unde una din urmările importante pe care le-a avut a fost începutul traducerii cărţilor religioase în limbile acestor ţări. Din Ungaria şi Polonia, el a pătruns în Maramureş, Transilvania de Nord şi Moldova. Traducerea Bibliei în limba maghiară a fost terminată, la 1430, în Moldova, de predicatori husiţi, fugiţi din Ungaria de inchiziţie. O copie a acesteia, făcută la Trotuş în 1466, se păstrează şi astăzi[3]. Pe vremea lui Alexandru cel Bun, s-a iscat chiar un conflict „diplomatic" cu Polonia, pe motivul că în Moldova erau toleraţi ereticii husiţi.

Traducerile româneşti amintite, toate în grai rotacizant, caracteristic Maramureşului acelei vremi, au fost făcute, după N. Iorga, la Mănăstirea Peri, stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol, deci foarte departe de o supraveghere ierarhică directă. Mănăstirea Peri din nordul Maramureşului se afla tocmai la limita influenţei slavone, unde aceasta se întîlnea cu influenţele care veneau din Apus, iar îndepărtata Patriarhie din Constantinopol, care era de limbă greacă, nu avea un interes deosebit să apere slavona, neînţeleasă de credincioşi, în detrimentul limbilor naţionale.

---

[1] Idem, *ibid.*, p. 435—436.

[2] Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 167.

[3] Vezi *Istoria României*, Edit. Acad., Bucureşti, 1960, vol. II, p. 702.

Dar traducerea primelor cărţi bisericeşti în limba română n-a pornit, conchide N. Iorga, din iniţiativa exclusivă a husiţilor, ci, *„fie şi cu ajutorul străinilor şi sub scutul lor, din setea de înţelegere a neamului"* [1]. Această concluzie a lui N. Iorga este, desigur, deplin îndreptăţită, fiindcă nu poate fi concepută crearea unei tradiţii literare care să nu aibă la bază, oricît de mare ar fi influenţa externă, şi un puternic imbold propriu [2].

N. Iorga analizează, cu o competenţă pe care poate să o admire orice lingvist, caracteristicile fonetice, gramaticale şi lexicale ale primelor traduceri româneşti, precizînd că limba lor are caracteristici tipice începutului: aspră, fără simţul dezvoltat al stilului şi amestecată, uneori, cu termeni slavoni şi greceşti, pe care traducătorul, om fără o pregătire deosebită, nu i-a înţeles.

Dintre traducerile religioase din secolul al XVII-lea, el se opreşte îndeosebi asupra Bibliei tradusă de spătarul Nicolae Milescu (1670) şi a Bibliei de la Bucureşti (1688), pe care le apreciază ca opere de unitate naţională şi culturală, limba lor avînd, ca şi cea a operelor cronicarilor, specificul viu popular.

N. Iorga consideră, în mod just, că limba română literară nu s-a format pe o singură cale, că ea este o creaţie colectivă, o sinteză continuă între oralitatea populară şi cuvîntul scris. *„Această limbă s-a făcut pe cîmpiile de luptă, în sfaturile domneşti, în toată viaţa noastră naţională, necontenit mişcată. Şi nu poate să existe un instrument de literatură, nu poate să existe literatură decît aceea care este ieşită din întregimea vieţii naţionale"* [3].

Pentru epoca modernă, N. Iorga acordă o importanţă excepţională rolului regenerator cultural al Şcolii ardelene, care constituie, în adevăr, o piatră de hotar în dezvoltarea culturii noastre, dînd cugetării şi simţirii româneşti un conţinut nou din care ele se inspiră pînă astăzi: *„Curentul acesta dă poporului român prin studierea îndepărtatelor şi strălu-*

---

[1] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 126.

[2] Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi a lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 167; vezi şi P.P. Panaitescu *Biruinţa scrisului în limba română*, Edit. Acad., Bucureşti, 1965.

[3] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti, Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 28.

citelor sale origini, prin povestirea trecutului de biruință, c mîndrie națională pe care n-o mai putea dobîndi pe cîmpi de luptă. El stabilește ideea unității și romanității neamului idee care a luminat, înălțînd și luminînd, pe cei înfundați în înjosire și durere"[1].

În volumul al doilea al *Istoriei literaturii românești din secolul al XVIII-lea*, N. Iorga consacră un capitol cuprinzător studiilor asupra limbii în Principate și în Transilvania El este cel dintîi istoric literar al nostru care stabilește amănunțit biografia și meritele primilor noștri gramatici: călugărul Macarie, Dimitrie Eustatievici-Brașoveanul, Samoi Micu, Gheorghe Șincai, Ienăchiță Văcărescu, Radu Tempea Ioan Piuariu-Molnar, Samoil Körösi-Crișan, ale lexicografilor Școlii ardelene: Ioan Budai-Deleanu, Paul Iorgovici ale autorilor *Dicționarului de la Buda*: Petru Maior, I. Corneli V. Coloși, I. Teodori și Al. Teodorovici, a căror operă (numește „*un mare monument lingvistic*".

Caracterizările pe care le face reprezentanților Școli ardelene sînt sugestive și pline de adevăr. Pe Samoil Mic îl numește „*patriarhul cugetării românești din Ardeal*"[2], p Paul Iorgovici îl definește: „*o existență agitată, rătăcitoare plină de elemente dramatice*"[3], iar în I. Budai-Deleanu, c lexicograf și gramatic, vede „*o inteligență de primă ordine un spirit care unește lărgimea vederilor cu seriozitatea răbdă toare a execuției*"[4], adăugînd că „*de la Micu și Șincai, nimen dintre români, nimeni nu exprimase mai multe idei noi asupr limbii românești decît acest funcționar judecătoresc. Și n numai că erau multe idei noi, dar erau idei drepte, idei fecunde pe care nu le putem prețui azi îndeajuns, pentru că ceea c era atunci o îndrumare, o prevestire, e acum un punct cîștiga pentru știință*"[5]. Pe Petru Maior îl prețuiește atît de mult încît volumul al doilea din *Istoria literaturii românești î secolul al XVIII-lea* este subintitulat *Epoca lui Petru Maior*

---

1 Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești* (sec. al XVIII-lea) București, 1901, vol. I, p. 11.

2 Idem, *ibid.*, vol. II, p. 305.

3 Idem, *ibid.*, p. 293.

4 Idem, *ibid.*, p. 302.

5 Idem, *ibid.*, p. 303. Aprecierea făcută de N. Iorga acum mai bin de 60 de ani a fost deplin confirmată de studiul lui Ion Gheție: *Oper lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Ed. Academiei, 1966.

Vibrația sufletească și sentimentele de admirație, recunoștință și respect cu care N. Iorga scrie despre Școala ardeleană, unite cu precizia științifică cu care prezintă istoria și influența ei în dezvoltarea conștiinței naționale și a culturii noastre moderne, fac din această lucrare una din cele mai reprezentative ale scrisului său atît de bogat. El scuză rătăcirile ei etimologiste, deoarece scopul urmărit de ea a fost patriotic, iar acest scop era atunci predominant față de scrupulele pur științifice. Într-un timp cînd nu aveam un stat național, cînd *„orice frunte românească era aplecată spre pămînt de stăpîniri străine, cînd sufletul românesc nu vorbise încă în nepieritoare forme literare, era neapărată nevoie de exagerare ca puritate a acestui singur element de legătură a tuturor românilor, de reabilitarea morală a lor, care era limba. În ea s-a văzut curcubeul vremurilor mai bune, în numele ei s-au dat luptele de redeșteptare, în acel semn am învins"*[1]. Dar rătăcirile teoretice, remarcă N. Iorga, au rămas inofensive pentru limbă, deoarece aceasta și-a urmat cursul ei firesc în gura poporului, care nu se conduce, în felul lui de a vorbi, după teoriile construite de savanți.

* * *

În *Istoria literaturii românești din secolul al XIX-lea* și în *Istoria literaturii românești contemporane*, problemele de conținut literar și de filiație a curentelor și scriitorilor, atît de complexe prin ele însele, devin predominante pentru N. Iorga față de cele de limbă, deoarece dezvoltarea acesteia își statornicise forma literară, iar cultivarea ei devenise o preocupare a lingviștilor și a tuturor scriitorilor români[2].

Considerațiile lui asupra limbii continuă însă să fie frecvente. Astfel, în 1906, cînd ducea lupta pentru limba română pe care am evocat-o la începutul acestei expuneri, el remarca cu mîndrie evoluția ei calitativă, arătînd că *„astăzi în limba românească se poate exprima cugetarea cea mai fină, se poate exprima simțirea cea mai gingașă, se poate exprima cea mai mare înălțime a cugetării"* și că ea *„este tot așa*

---

[1] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești* (sec. al XVIII-lea), vol. I, p. 320—321.

[2] Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, p. 5—31.

de măiestrită cînd se află în mîna măestrului cum sînt acelea pe care le întrebuințează scriitorii cei mai mari ai apusului civilizat" [1].

În ultima sa lucrare, intitulată sugestiv *Sfaturi pe întuneric*, în două volume, apărute, unul în 1938, altul în 1940, N. Iorga aduce același omagiu de admirație limbii române contemporane, care „*s-a dovedit*, scrie el, *în stare, cu adăugirile cele firești, să îmbrace orice idei, cît de înalte, și orice sentimente, cît de fine, fiind, sub foarte multe raporturi și mai ales sub acela al varietății și al unei armonii de o esență cu desăvîrșire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s-a exercitat înrîurirea atîtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul și din apusul Europei*" [2].

Lui N. Iorga i s-a imputat adesea tradiționalismul și lipsa de receptivitate pentru literatura nouă și pentru limba ei. În această privință se impune însă o distincție între tematica creației literare noi și mijloacele ei de exprimare. Tematica literaturii promovată de N. Iorga a fost și a rămas semănătoristă, izvorîtă din atașamentul său față de țăranul român și din convingerea că astfel poate contribui la îndreptarea situației acestuia. În ceea ce privește limba literară, tradiționalismul lui este însă nu numai explicabil, ci și justificat. Dar ca o dovadă că N. Iorga nu era totuși nereceptiv la fenomenul nou în literatură, menționăm faptul revelator că el a fost primul critic literar care a salutat, cu însuflețire, apariția în literatură a lui Lucian Blaga, cînd acesta și-a publicat primul său volum, *Poemele luminii*. Iată aprecierile, puțin cunoscute, scrise de N. Iorga, în 1919, într-un articol intitulat *Rînduri pentru un tînăr*: „*Din Ardeal ne vin foarte frumoase versuri ale d-lui Lucian Blaga. D-sa crede că ne dă Poemele luminii. E în datina celei mai noui școli să caute cuvinte mari și neobișnuite, dar, mai la urma urmei, cum nu fac bine cînd nu e putere, cînd puterea este ele nu fac rău.*

Nu sînt poeme și nu lumina e ce stăpînește. Sînt bucăți de suflet, prinse sincer în fiecare clipă și redate cu o superioară muzicalitate în versuri care, frînte, cum sînt, se mlădie împreună cu mișcările sufletești înseși. Această formă elastică

---

[1] Vezi N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, p. 126.
[2] Vezi *Id.*, *Sfaturi pe întuneric*, București, 1940, vol. II, p. 187.

permite a se reda și cele mai delicate nuanțe ale cugetării și cele mai fine acte ale simțirii.

E aici un tînăr care întinde brațe de energie către tainele lumii. Tainele nu se prind niciodată, căci avem un singur chip de a le prinde: să le trăim. Dar avîntul acestor brațe, drept și nobil întinse, trebuie prețuit și el ca și distincția, de o așa de naturală grație, a formei" [1].

Este adevărat că, în afară de salutul de bun venit adresat lui Lucian Blaga, N. Iorga n-a mai întins mîna altor scriitori din curentele noi, a căror ascensiune n-a mai urmărit-o, literatura noastră orientîndu-se spre alte teme decît cele pe care le indicase el.

N. Iorga cerea ca limba creației literare, indiferent de tematica ei, să aibă calități de decență și de limpezime. El s-a ridicat, cu vehemență, îndeosebi împotriva trivialității în exprimare, prin care o anumită literatură încerca să se impună după primul război mondial. Limba literaturii pe care o apăra N. Iorga era cea a tradiției create de literatura noastră bisericească, de cronicari și de marii noștri clasici: V. Alecsandri, M. Eminescu, Ion Creangă, Ioan Slavici, G. Coșbuc, M. Sadoveanu, iar această atitudine a lui nu poate ridica obiecții. *„Literatura într-o anumită limbă,* scria el, *cuprinde, în ceea ce este limba însăși, anumite porunci de la care nu se poate îndepărta nimeni. Limba aceasta poate înălța sau coborî pe cineva. Ea îi poate impune o natură sau îl poate dezbăra de natura pe care a avut-o pînă atunci. În această privință nimic nu este mai caracteristic decît comparația oamenilor care au scris în mai multe limbi"* [2].

Scriitorii bilingvi, arată el, deși posedă perfect cele două limbi, au totuși deosebiri de intensitate, de nivel poetic, după cum scriu într-o limbă sau în alta. Astfel, reprezentanții Școlii ardelene au scris în românește și în latină. Cînd scriu în latină, folosind lungile perioade ale acesteia, sînt superiori ca formă felului cum scriu românește, dar sub raportul avîntului, al inspirației, ei sînt cu mult inferiori. Elena Văcărescu a scris admirabile versuri în franceză, dar cînd a încercat să scrie în românește, fără contact cu tradi-

---

[1] Vezi „Neamul românesc", XIV, din 20 aprilie 1919.
[2] Vezi N. Iorga, *Există o tradiție literară românească,* București, 1937 p. 3.

ţia şi fără necontenita comunicare cu mediul românesc, n-a putut da o creaţie care să se ridice la nivelul adevăratei poezii. *„Încă o dată*, subliniază N. Iorga, *limba însăşi este o învăţătură, limba însăşi este un îndreptar, limba însăşi este o platoşă care apără şi care închide“* [1].

* * *

N. Iorga şi-a exprimat, în permanenţă, admiraţia pentru limba română, a cărei descendenţă latină îi conferă calităţi structurale şi de expresie, la care se adaugă experienţa istorică a poporului nostru, reflectată în bogăţia semantică a cuvintelor moştenită din latină.

În *Sfaturi pe întuneric*, N. Iorga cercetează, în lumina istoriei, psihologiei şi moralei poporului nostru, semnificaţiile specifice ale unei serii de cuvinte latine dintre cele mai curente ale limbii noastre.

Vorbind despre cuvîntul „frumos“, moştenit din latină, el arată că filozofia deosebeşte acest cuvînt de noţiunea de „morală“, dar poporul român le pune împreună, căci, după înţelepciunea lui, „frumuseţea“ se leagă, în mod necesar, de „moralitate“.

Noţiunea de „bine“, din lat. *bene*, *„este una din regulile nestrămutate ale vieţii noastre“* [2].

Cuvintele „minte“ şi „cuminte“, păstrate numai în limba română din tezaurul latin, au nu numai sensul de „gîndire“, „cugetare“, ci şi de „echilibru“ şi de „înţelepciune“. Expresiile „a lua aminte“, „a ţine minte“ nu se întîlnesc în nici o altă limbă romanică, scrie el cu mîndrie. Cuvîntul „cuget“ îl avem, de asemenea, numai noi din moştenirea latină, iar „mustrarea de cuget“este mult mai sugestivă decît „mustrarea de conştiinţă“. Cuvintele „drept“ şi „nedrept“, pe lîngă sensul lor originar latin, păstrat şi în celelalte limbi romanice, au în româneşte o înaltă semnificaţie morală: „a fi drept“ înseamnă „a fi sincer“, „a fi cinstit“. *„Omul «drept»*, spune N. Iorga, *se va închina totdeauna «dreptului» şi va cere oricînd «să i se facă dreptate», fiindcă este obişnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său prin aceea că, în orice împrejurare, înaintea oricui şi cu orice*

[1] Idem, *ibid.*, p. 4.
[2] Vezi N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, Bucureşti, 1940, vol. II, p. 123—124.

risc, el «spune drept»" [1]. Poporul român face o esenţială distincţie între „înţelegere" şi „înţelepciune" : „înţelegerea" este „receptivitate" pentru o idee, un interes sau o situaţie, iar „înţelepciunea" este „alegerea echilibrată între mai multe lucruri, mai multe situaţii". Noi l-am pierdut pe latinul „sapientia", dar tot înţelesul lui a trecut în „înţelepciune". Un „om priceput", un „om de înţeles", un „om înţelept" e cel care ştie să comunice, „prin vorbe înţelepte", tezaurul de „înţelepciune" pe care l-a adunat în viaţă. „*Iată icoana,* scrie N. Iorga *a românului de veche obîrşie, de veche permanenţă echilibrată*" [2].

Mai menţionăm un singur cuvînt al cărui înţeles îl analizează N. Iorga, şi anume cuvîntul „ţară", pe care el îl consideră „*între cuvintele de care se leagă mai multă gîndire şi simţire românească*" [3]. Noi am pierdut sensul latin, de „pămînt", al lui „terra". În româneşte cuvîntul „ţară" este legat de om, de un grup de oameni, de neam. Astfel, „Ţara Românească" este ţara românilor, iar „Ţara Oltului", „Ţara Bîrsei" presupune pe olteni şi pe bîrseni; ele nu sînt simple numiri geografice. „*Ţară înseamnează pămînt românesc, liber în toată întinderea lui şi cu tot sacrul drept care se cuprinde în el*" [4].

Prin analizele sale semantice, cu un caracter mai larg şi deosebit de cel al curentului lingvistic cunoscut sub numele de „cuvinte şi lucruri", N. Iorga a urmărit să scoată la iveală originalitatea şi bogăţia sensurilor unor cuvinte româneşti moştenite din latină care ridică valoarea expresivă a limbii noastre faţă de celelalte limbi romanice. Analizele semantice ale lui N. Iorga din *Sfaturi pe întuneric* îşi vor menţine, pentru multă vreme, interesul, atît pentru lingvişti, cît şi pentru orice om de cultură.

Admiraţia pentru limba română, N. Iorga a revărsat-o, cu toată marea lui pasiune, şi asupra păstrătorului ei cel mai credincios, ţăranul român, de care l-a legat, toată viaţa, democratismul lui organic, pentru că „*ţăranul n-a*

---

[1] Idem, *ibid.*, p. 159.
[2] Idem, *ibid.*, p. 163.
[3] Idem, *ibid.*, p. 191.
[4] Idem, *ibid.*, p. 193.

slavizat, n-a grecizat, n-a latinizat și n-a italienizat vocabularul românesc" [1].

Preferințele, vădit manifestate, ale lui N. Iorga pentru *„limba veche și înțeleaptă"* n-au însemnat totuși adversitate principială față de neologisme. El le-a folosit însă cu măsură, în comparație cu mulți dintre contemporanii săi, reușind ca, prin nuanțele cuvintelor românești consacrate literar, să exprime o gîndire erudită și bogată în idei, sugestii, aluzii, ironii, care făceau farmecul unic, neîntrecut al stilului său, vorbit și scris.

* * *

Lucrările lui N. Iorga cuprind mult mai numeroase probleme privind limba și lingvistica română decît cele evocate în rîndurile de mai sus. În expunerea noastră am redat numai o parte din cele pe care le-am crezut esențiale. Cu titlu documentar, vom mai aminti, pe scurt, alte două manifestări în acest domeniu, caracteristice pentru personalitatea lui de savant umanist.

Într-un scurt studiu, în limba franceză, publicat în 1936, sub titlul *Valoarea vocabularului*, analizînd etapele istorice ale împrumuturilor lexicale în limba română, el face, înaintea lingviștilor români contemporani, o clară distincție între ceea ce a numit *„structura intimă a limbii, prima formație organică care constă în fonetică, morfologie și sintaxă"* [2], și între cuvintele străine adoptate pentru nevoi curente și adesea trecătoare. N. Iorga ia, în acest studiu, atitudine împotriva teoriei lingvistului danez Kristian Sandfeld, după care limbile albaneză, bulgară, română și neogreacă ar forma, prin cele cîteva corespondențe gramaticale și de vocabular, o unitate, comparabilă cu cea a limbilor romanice, germanice sau slave, unitate care s-ar datora îndeosebi influenței limbii neogrecești. *„Cu toate fenomenele comune tuturor națiunilor din sud-estul Europei, în structura lor intimă,* conchide N. Iorga, *romána a rămas română și greaca greacă"* [3].

---

[1] Idem, *ibid.*

[2] Vezi N. Iorga, *Ce que vaut le vocabulaire.* Extrait de *Mélanges P.M. Haskoveć*, Praga, 1936, p. 301.

[3] Idem, *ibid.*, p. 304.

N. Iorga a întreprins cercetări concrete și în domeniul antroponimiei și toponimiei. Într-un studiu, intitulat *Numele de botez la români*[1], apărut în 1934, el grupează aceste nume în categorii caracteristice după perioada istorică în care au apărut, vădind simpatie pentru numele populare și ironizînd snobismul așa-zisei „societăți înalte", care începuse a adopta nume străine ca: Jean, Georges, Oscar, Nicky, Vicky, Nelly etc., ca și snobismul aceleiași clase, care nu avea cultură românească, fiindcă nu citea românește, pentru numele istorice: Stanca, Oltea, Dan, Dragoș, Vlad etc. Deși numai de cîteva pagini, lucrarea lui N. Iorga constituie o contribuție pozitivă la studiul onomasticii românești, prin bogatele ei referințe, informații și sugestii, dar unele afirmații, ca cele referitoare la păstrarea unor presupuse nume de origine daco-geto-tracă sau la cele considerate de el ca lipsite de înțeles, n-au rămas fără obiecții din partea cercetătorilor mai noi[2].

În domeniul toponimiei, pe care N. Iorga a considerat-o *„o comoară ignorată"*, ne-a lăsat un singur studiu, de proporții, de asemenea, reduse, în care explică, în lumina documentelor istorice, toponime din fostul județ Teleorman, fragment dintr-o operă mai mare, plănuită dar nerealizată, intitulată *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*[3].

* * *

Preocupările lingvistice ale lui N. Iorga n-au fost nici întîmplătoare și nu sînt nici izolate în opera lui atît de multilaterală. Ele se explică prin excepționala lui receptivitate la toate fenomenele de cultură și prin nevoia de a cunoaște structura și dezvoltarea limbii române, pentru rolul important pe care ea îl are în istoria și în cultura noastră. N. Iorga a urmărit, cu stăruință, toate studiile privitoare la limba română. Pe lingviști i-a prețuit însă mai ales atunci cînd reușeau să depășească tehnicismul specialității și să se ridice la generalizări legate de fenomenele culturale și istorice.

---

[1] București, 1934.
[2] Vezi N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, Edit. Acad., București, 1963, p. XI.
[3] București, Academia Română, 1941.

În *Oameni care au fost*, operă care constituie un document reprezentativ al marii lui arte portretistice, sînt evocați puțini lingviști, și anume numai aceia pe care el i-a considerat și oameni de mare cultură: Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, A. T. Laurian, Ioan Bogdan, Ovid Densusianu, Vasile Bogrea, iar dintre străini: A. Meillet, Ferdinand Brunot, Gustav Weigand. Cei care s-au limitat la stricta specialitate, văzînd în limbă un simplu obiect de studiu, n-au fost cruțați de ironia lui irezistibilă. *„Filologii*, scria el în 1936, *sînt de mai multe feluri, și cei mai mulți, străini din principiu de istorie, n-au, din neputință mai mult decît din deciziune, nici o relație cu literatura. Lingviști, fonetiști, etimologiști, cercetători de rădăcini și de sufixe pot să aibă un loc onorabil în marginile restrînse ale unei ocupații exclusive. La ei se adresează cine are nevoie de anumite lămuriri, dar ei nu intră în cercul de atenție al opiniei publice"* [1].

Dintre lingviștii români contemporani, cel mai prețuit de N. Iorga a fost Sextil Pușcariu. *„El este*, scria N. Iorga, în 1936, *de la început un scriitor, prin opera lui de tinerețe întreruptă de o muncă grea* [la dicționarul Academiei], *dar este așa și printr-o dispoziție de temperament, care se simte în orice iese și azi din condeiul său. De aici îi vine și această frumoasă prezentare a rezultatelor sale și pătrunderea sufletului omenesc, care l-a dus la atîtea rezultate noi, dar înainte de toate, nu l-a despărțit de viața morală a nației sale. De aici, prin conferințe și alte manifestări, evadarea deasă dintre zidurile specialității sale. De aici și o căldură de temperament, care poate duce și la greșeli și nedreptăți*, [căldură] *pe care o au totdeauna cei care, peste orice, au fost și au rămas niște literați"* [2].

N. Iorga nu și-a recunoscut, în lingvistică, decît *„o oarecare competență de diletant"* [3], apreciere pe care o dezmint nenumăratele dovezi din vasta lui operă, care demonstrează orientarea lui sigură în problemele atît de complexe ale limbii române. Contribuția lui substanțială în acest domeniu constituie încă un aspect revelator al uimitoarei lui universalități creatoare.

---

[1] Vezi N. Iorga, *Un interpret al graiului*, în „Cuget clar", I, 1936, p. 481.
[2] Idem, *ibid.*, p. 481.
[3] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*, p. 10.

CONTRIBUŢIA LUI TUDOR VIANU ÎN DOMENIUL STILISTICII ŞI AL ISTORIEI LIMBII LITERARE

Tudor Vianu, mort în plină maturitate creatoare, în luna mai 1964, a fost, între intelectualii români ai generaţiei sale, una dintre personalităţile cele mai reprezentative, avînd un vast orizont în cultura naţională şi universală. El a îmbogăţit cultura noastră cu lucrări de estetică, filozofie a culturii, critică literară, stilistică, istorie a limbii literare, istorie a literaturii române şi universale, memorialistică şi creaţie literară, căutînd, în permanenţă, realizarea sintezei între spiritul naţional şi valorile majore ale umanismului contemporan.

Timp de peste 40 de ani, Tudor Vianu s-a situat în centrul actualităţii culturale din ţara noastră, ca animator şi îndrumător al intelectualităţii tinere în cunoaşterea şi cultivarea valorilor superioare ale culturii româneşti şi universale[1]. Numeroasele lui lucrări, fruct al unei munci stăruitoare şi rodnice, au deschis largi perspective în problemele de bază ale domeniilor cercetate.

* * *

În rîndurile de faţă vom expune contribuţia lui Tudor Vianu în domeniul stilisticii şi al istoriei limbii române literare, ea avînd o importanţă directă pentru lingvistică.

Preocupările lui pentru stilistică şi istoria limbii noastre literare au fost un corolar firesc al celor de estetică şi de cri-

---

[1] Semnalăm cîteva dintre articolele apărute cu prilejul morţii lui Tudor Vianu: Vezi „Gazeta literară", nr. 22, din 28 mai 1964; „Contemporanul", nr. 22, din 29 mai 1964; I.D. Bălan, *Tudor Vianu*, în „Luceafărul", nr. 13, din 20 iunie 1964; Radu Popescu, *Tudor Vianu*, în „Viaţa românească", nr. 6 (1964); Horia Bratu, *Opera lui Tudor Vianu*, ib. nr. 11 (1964); M. Nasta, *Tudor Vianu*, în „Revue roumaine de linguistique", IX, 1964, p. 78—80.

tică literară, arta cuvîntului fiind mijlocul esențial al creației literare.

Tudor Vianu a adus, în studiul stilisticii limbii române literare, exigență și precizie științifică.

Lucrarea lui cea mai de seamă în acest domeniu este *Arta prozatorilor români*, apărută în 1941, în care analizează dezvoltarea prozei noastre moderne și contemporane în valorile ei stilistice și în procedeele ei de artă, ceea ce nu făcuse, înaintea lui, nici un critic literar sau lingvist român, cu excepția încercării nedefinitivate a lui O. Densusianu, într-un curs universitar rămas netipărit, intitulat *Evoluția estetică a limbii române*[1].

Istoriile literaturii române moderne și contemporane de pînă atunci, a lui N. Iorga, G. Bogdan-Duică, O. Densusianu, G. Călinescu, fără a mai vorbi de cele ale literaturii vechi, au privit dezvoltarea literaturii noastre mai ales din punctul de vedere al conținutului de idei și al tematicii literare.

Studierea din punct de vedere stilistic a limbii române literare devenise o necesitate, deoarece ea s-a îmbogățit, mai ales de un secol încoace, cu valori de expresie la nivelul celor mai înaintate limbi de cultură.

Analizînd stilistica prozei noastre moderne și contemporane, lucrarea lui Tudor Vianu a marcat începutul unei etape noi și superioare în studiul limbii române. În lingvistica și în critica literară europeană, această etapă începuse în primii ani ai secolului al XX-lea prin Benedetto Croce și Karl Vossler, ea făcînd apoi pași hotărîtori prin Charles Bally și Leo Spitzer. Istoria și critica noastră literară erau dominate atunci de istorism, iar lingvistica era încă puternic stăpînită de pozitivismul neogramatic, care se limita la studierea faptelor de limbă ca fenomene obiective de fonetică, gramatică și lexic, fără a aprecia valoarea lor expresivă, colorată afectiv. Pentru neogramatici, funcțiunea emotivă și poetică a limbii era neglijabilă, ea nefăcînd parte din preocupările lor.

Stilistica are ca obiect studierea mijloacelor de expresie ale limbii, din punctul de vedere al conținutului lor afectiv.

---

[1] Vezi D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, Ed. științifică, 1959, p. 185.

În prefața lucrării *Arta prozatorilor români*, relevînd necesitatea depășirii aprecierilor impresioniste, lipsite de exigențele stilisticii moderne, bazată pe datele lingvisticii și ale istoriei literare, Tudor Vianu face cîteva considerații teoretice asupra obiectului și metodelor stilisticii, pe care le va aplica în cursul lucrării. Limbajul omenesc, arată el, este dominat, în permanență, de două tendințe, care, deși rămîn tot timpul solidare, sînt diferite în spiritul și direcția lor: una tranzitivă, de comunicare a unui conținut obiectiv, și alta reflexivă, de comunicare a eului propriu, a stării afective a vorbitorului. Omul comunică și se comunică. Tendința tranzitivă este proprie stilului științific, iar cea reflexivă celui literar. *„Opera literară, reprezintă,* scrie Tudor Vianu, *o grupare de fapte lingvistice reflexive prinse în pasta și purtate de valul expresiilor transitive ale limbii"* [1]. El adaugă că prin stilul unui scriitor se înțelege *„ansamblul notațiilor pe care acesta le adaugă expresiilor sale transitive și prin care comunicarea sa dobîndește un fel de a fi subiectiv. Îmbogățite cu aceste adaosuri, expresiile limbii ne introduc în intimitatea unei individualități, într-o sferă proprie de a resimți lumea și viața"* [2].

* * *

Stilul unui scriitor se determină prin procedeele lui tipice, adică prin folosirea într-un anumit fel a resurselor limbii naționale. Orice scriitor folosește imagini sau alegorii, fără ca prin aceasta stilul său să fie imagist sau alegoric. Numai generalizarea în opera lui a unor anumite procedee stilistice ne îndreptățește să-i fixăm categoria din care face parte. Stabilind procedeele tipice ale unui scriitor, adică maniera lui proprie de a folosi limba națională, critica face un pas hotărîtor în cunoașterea științifică a lucrării literare.

În caracterizări lapidare și esențiale, Tudor Vianu analizează procedeele stilistice specifice prozatorilor noștri moderni și contemporani, pe care îi grupează în categorii și curente corespunzătoare notei dominante a stilului lor.

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, București, 1941, p. 19.
[2] Vezi Idem, *ib.*, p. 20.

Astfel, I. Heliade Rădulescu, Alecu Russo și N. Bălcescu aparțin stilului retoric, C. Negruzzi, N. Filimon și I. Ghica realismului incipient, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri I. Codru-Drăgușanu și D. Bolintineanu, stilului romanti și de călătorie. I. Creangă, I.L. Caragiale și I. Slavici sîn reprezentanți ai stilului oral, Titu Maiorescu al stilului la pidar și sentențios. B.P. Hasdeu, Al. I. Odobescu ș N. Iorga folosesc stilul savant, iar B. Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, A. Vlahuță, Al. Brătescu-Voinești și M. Sado-veanu, stilul descripției realiste și lirice.

Prozatorii români sînt caracterizați, pentru întîia oară prin procedeele tipice stilului lor artistic, fapt care a îmbo-gățit criteriile de apreciere a limbii noastre literare.

Oralitatea stilului lui I. Creangă, spre exemplu, este carac-terizată astfel: *„O mare parte din energia expresivă a graiulu nostru popular a fost pusă la contribuție în paginile Amin-tirilor, ale Poveștilor, ale Anecdotelor. Interesul estetic al cazului lui Creangă este că în el colectivitatea populară a devenit artistul individual, încîntat să plutească pe marile ape ale graiului obștesc“* [1].

Arta de prozator a lui Al. Odobescu constă mai cu seamă *„în bogăția bine stăpînită a perioadelor sale, pe care de la Bălcescu nimeni nu știuse a le dezvolta cu un suflu mai larg, cu un mai armonios simț muzical, în întreguri sintactice mai bine articulate. De la Bălcescu, nimeni mai bine ca Odobescu nu reprezentase în proza noastră ceea ce retorica clasică numea « cadența » și « numărul ». Dar pe cînd la Bălcescu, numărul și cadența sînt mijloace în serviciul elanului și al înflăcărării sale și sînt adaptate la acestea printr-un fel de constrîngere internă, ele sînt, la Odobescu, procedeele preexistente ale unui scriitor savant, ale unui amator de artă, istorie și folclor, care le aplică materiei sale prin convenție stilistică academizantă“* [2].

B.P. Hasdeu, scriitor savant, rămas artist în toată opera lui, *„renunță la perioadele ample și bogate, la cadențele oratorice ale lui Bălcescu. Alt ritm domină aci. Povestirea se întregește din trăsături contrastante, din antiteze fulgerătoare. Hasdeu*

[1] Id., *ib.*, p. 110—111.
[2] Id., *ib.*, p. 150.

introduce exclamația melodramatică, reflexia generală și patetică, enumerația și întrebarea retorică, pentru a completa tabloul unui impenitent stilist romantic, într-o vreme care avea atîta nevoie de influența ponderatoare a lui Maiorescu" [1].

Farmecul stilului lui Titu Maiorescu *„provine din scurtimea sugestivă, din pregnanța formulărilor sale. Maiorescu este, în proza românească, descoperitorul conciziunii lapidare. Scriitorul trecuse prin buna școală a literaturii latine, în care va lăuda «brevitatea» lapidară, vigoarea și energia stilului, cioplit parcă în granit. Caracterul sentențios al prozei maioresciene este incontestabil. Expunerea se oprește din cînd în cînd pentru a lua forma maximei și apoftegmei"* [2].

Caracterizările sînt tot atît de sugestive și de esențiale pentru prozatorii contemporani.

Mihail Sadoveanu *„a notat cu multă precizie limba poporului, mai cu seamă pe aceea a moldovenilor săi și, în această privință, numele lui poate fi alăturat de al marelui înaintaș, Ion Creangă. Totuși, spre deosebire de Creangă și, mai cu seamă, în epoca lui mai nouă, ceea ce îl preocupă, din punct de vedere lingvistic, nu este redarea realistică a vorbirii curente, ci stilizarea ei, înălțarea ei artistică la un nivel care îi dă un nu știu ce timbru grav și sărbătoresc, deopotrivă cu un text al liturghiilor"* [3].

Rămîne unică și definitivă definirea stilului lui Tudor Arghezi: *„Rareori a existat un scriitor la care actul artistic al scrisului să fi sugerat mai puternic impresia libertății creatoare. Foarte deseori regulele sintaxei, ordinea topică a cuvintelor, înțelesul propriu al cuvintelor sînt deopotrivă încălcate, fără ca scrisul lui Arghezi să trezească sentimentul unei limbi false. Limba devine plastică în mîinile sale și plăcerea pe care o simțim față de succesul unui astfel de exercițiu riscant face parte din ordinea satisfacțiilor pe care ni le procură jocul și virtuozitatea"* [4].

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, p. 140—141.
[2] Id., *ib.*, p. 94—95.
[3] Id., *ib.*, p. 238.
[4] Id., *ib.*, p. 264.

Analizînd procedeele esențiale și tipice ale stilului prozatorilor noștri moderni și contemporani, Tudor Vianu a demonstrat atît originalitatea maeștrilor români ai cuvîntului, cît și marile posibilități de expresie ale limbii noastre literare. El a adus, în același timp, o contribuție prețioasă la cunoașterea dezvoltării stilurilor moderne ale limbii române literare, începînd din prima jumătate a secolului al XIX-lea pînă astăzi.

Cuprinzînd într-o apreciere sintetică dezvoltarea valorilor stilistice ale prozei moderne și contemporane românești, Tudor Vianu arată că ea se prezintă ca un proces unitar, în continuă evoluție calitativă, iar scriitorii *„au îndeplinit una din cele mai nobile fapte spirituale ale poporului nostru"* [1].

În anexa lucrării, Tudor Vianu adîncește metodele de cercetare științifică a artei literare, publicînd cîteva studii remarcabile asupra stilisticii verbului în literatura noastră: *Problema stilistică a imperfectului, Mai mult ca perfectul și tehnica narațiunii și Prezentul etern în narațiunea istorică.*

La apariția ei, *Arta prozatorilor români* nu s-a bucurat de atenția cuvenită, deoarece nici lingviștii, nici istoricii și criticii noștri literari nu aveau preocupări de acest fel. Lucrarea a rămas unică în felul ei în lingvistica, critica și istoria noastră literară, pînă în ultimele două decenii, cînd studiile de stilistică lingvistică și literară au început să se impună, în primul rînd, datorită lui Tudor Vianu.

* * *

În ultimele două decenii, cînd munca științifică a lui Tudor Vianu a ajuns la o mai mare fecunditate prin însușirea metodei dialectice de cercetare și a concepției materialiste asupra culturii și literaturii [2], el a adus noi formulări teoretice în domeniul stilisticii literare și lingvistice, urmate de analize concrete în aceste domenii. Participarea lui activă la discuțiile teoretice asupra limbii literare, asupra stilurilor limbii literare și îndeosebi a analizei stilului literaturii artistice este oglindită în două valoroase culegeri de studii: *Probleme de stil și artă literară*, apărută în 1955, și *Proble-*

---

[1] Id., *ib.*, p. 394.

[2] Vezi Tudor Vianu, *Istoria literaturii române în învățămîntul superior*, în „Lupta de clasă", 1964, nr. 5, p. 40—52.

mele metaforei și alte studii de stilistică, apărută în 1957. Fiecare din studiile cuprinse în aceste două volume ar merita o analiză specială. Ne vom limita însă la relevarea a ceea ce ele aduc nou și util ca metodă de analiză stilistică a limbii literare.

Analizînd întinderea și varietatea utilizării metaforei și epitetului în literatura română și străină, Tudor Vianu a întreprins un gen de cercetare care privește în egală măsură stilistica literară și stilistica lingvistică, discipline al căror caracter complementar de cercetare a fost mereu relevat de el. În studiul dedicat chiar acestei probleme, intitulat *Stilistica literară și lingvistica*, Tudor Vianu subliniază necesitatea analizei sistematice a valorilor stilistice ale operelor literare în lumina categoriilor lingvistice, fiindcă numai astfel pot fi evitate aprecierile impresioniste și subiective ale esteticii idealiste. Faptele de limbă implică valori stilistice. Lingviștii nu trebuie să facă abstracție de acestea, analiza stilului constituind, după Tudor Vianu, una din formele cele mai înalte ale științei lingvistice[1].

Tudor Vianu nu acceptă punctul de vedere reprezentat de Charles Bally, după care stilistica lingvistică ar urma să se ocupe numai de valorile stilistice ale limbii comune, iar nu și de stilul individual al scriitorilor. Faptele de limbă, arată Tudor Vianu, nu diferă între ele ca natură prin aceea că se găsesc în limba comună sau în cea literară. În ambele cazuri, fapte de stil sînt acelea care adaugă comunicării unei știri expresia reacțiunii individuale, colorate afectiv, a autorului comunicării, față de știrea comunicării. Faptele de stil sînt fapte de limbă, iar cercetarea lor este o cercetare lingvistică. Desigur, studiul stilului individual al scriitorilor aparține în primul rînd criticii și istoriei literare, dar părții lingvistice a acestor discipline. *„Nu există nici o altă cale pentru a pătrunde în ceea ce s-a numit « conținutul » unei opere*, scrie Tudor Vianu, *decît limba ei. Studiul lingvistic al operei literare este deci temelia înțelegerii ei științifice"* [2].

O expunere mai largă a acestui punct de vedere este făcută de Tudor Vianu în studiul *Măiestria stilistică* din

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și de artă literară*, p. 150.
[2] Vezi idem, *Problema metaforei și alte studii de stilistică*, p. 130.

fruntea volumului *Probleme de stil și artă literară*. El relevă, în limba literaturii artistice, fapte de repetiție și fapte de invenție. Faptele de repetiție aparțin tuturor vorbitorilor limbii naționale, folosirea lor conformîndu-se uzului și normelor acesteia. Dar dincolo de nivelul corectitudinii, pe care literatura artistică îl întărește și îl răspîndește, sînt și faptele de inovație artistică. Scriitorii îmbogățesc limba cu noi valori și semnificații, dînd, prin context, prin metafore și epitete, înțelesuri noi cuvintelor, pe baza polisemantismului lor. Măiestria stilistică constă în dezvoltarea faptelor de invenție, dar din fondul faptelor de repetiție, *„din posibilitățile obștești ale limbii"*, cum se exprimă Tudor Vianu. Libertatea de invenție a scriitorilor este îngrădită de structura obiectivă a limbii. Crearea imaginilor noi cere măiestrie și experiență bazată pe o adîncă cunoaștere a limbii naționale. Măiestria reclamă un permanent *„studiu al limbii"*, ea trebuind dirijată de criterii conștiente de selecționare și organizare a materialului lingvistic. Dar măiestria stilistică nu este un privilegiu exclusiv al scriitorilor. *„Vorbitorul de rînd,* precizează Tudor Vianu, *creează și el metafore și epitete sau le folosește din tezaurul limbii comune. Există o artă literară, pentru că există un element artistic în vorbirea tuturor oamenilor și există artiști literari, pentru că în anumite condiții și pînă la un punct, toți oamenii pot fi artiști atunci cînd vorbesc"*. Artiștii propriu-ziși *„extind și perfecționează procedee care nu sînt străine vorbitorului obișnuit"* [1]. Ei folosesc resursele limbii comune, nuanțele și stilurile ei. Studiul limbii unui scriitor trebuie deci să țină seamă de ceea ce el a împrumutat din limba poporului, din toate variantele ei fonetice cu valoare expresivă, din toate nuanțele semantice ale vocabularului ei, din toate nuanțele ei de stil, din locuțiunile și proverbele ei.

La obiecțiunea, ridicată în vremea din urmă la noi, după Charles Bally, de Al. Graur, că stilul unui scriitor, fiind un procedeu individual, nu poate preocupa lingvistica, al cărui obiect este limba comună, Tudor Vianu răspunde că particularitățile stilului artistic nu duc la izolarea lui de limba comună a epocii. *„Cînd stilistul observă,* scrie el, *că un procedeu de expresie s-a generalizat și a trecut în formele literare ale unei epoci,*

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, p. 9.

adică stabileşte serii stilistico-istorice, concluziile lui au o valoare foarte generală, deci nu i se poate reproşa că stabileşte numai fapte particulare" [1]. Chiar atunci cînd stilistul studiază o singură operă, observaţiile lui depăşesc sfera limitată a acesteia. O dată cu expresia unui temperament, el identifică procedee ale unui curent literar, constată inovaţii în organizarea frazei, în folosirea formelor gramaticale stăpînite de o intenţie stilistică, în felul cum sînt adecvate inovaţiile la conţinutul de idei al operei. Deşi uneori aceste inovaţii aparţin unui singur scriitor, ele constituie totuşi dovada posibilităţilor de modelare a materialului lingvistic pe măsura tensiunii afective pe care scriitorul vrea să o transmită cititorilor. Tendinţele noi constatate în limba operelor artistice reprezintă de obicei tendinţe ale vorbirii epocii, posibilităţi noi de a valorifica tezaurul limbii naţionale.

O ilustrare concretă a concepţiei lui Tudor Vianu despre rolul creator al unui scriitor în limba literară o constituie lucrarea colectivă realizată sub conducerea sa, *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*[2], precum şi studiul *Epitetul eminescian*[3]. Ambele lucrări arată cum Eminescu, folosind un număr redus de cuvinte, a reuşit să creeze o mare bogăţie de valori stilistice, care au intrat în patrimoniul nostru literar şi al limbii comune, ridicîndu-le nivelul de expresivitate.

Metoda de analiză a stilului literar din punct de vedere lingvistic este adîncită de Tudor Vianu îndeosebi în studiul *Cercetarea stilului*[4]. El arată că această cercetare nu este posibilă fără o adîncă cultură lingvistică de specialitate. Faptele de stil trebuie analizate în funcţie de categoriile lingvistice existente, toate acestea fiind purtătoare de valori expresive. Folosirea adecvată a arhaismelor, a neologismelor, a regionalismelor, a sinonimelor, a metaforelor, a epitetelor constituie un izvor bogat de valori stilistice ale lexicului. O mare valoare expresivă o are folosirea diferitelor moduri

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea limbii literare şi a stilului în perioada 1944—1959*, în „Limba română", nr. 4/1959.

[2] Vezi Idem, *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, în „Limba română", nr. 4/1961.

[3] Vezi idem, *Probleme de stil şi artă literară.*

[4] Vezi idem, *ib.*

şi timpuri ale verbelor, aşa cum Tudor Vianu a arătat în studiile amintite din anexa lucrării *Arta prozatorilor români*. Efectele stilistice pot fi urmărite de asemenea în folosirea topicii, a contextelor legate şi nelegate, a frazelor lungi şi scurte, a repetiţiilor şi inversiunilor.[1] „*Cercetătorul stilului*, scrie Tudor Vianu, *are îndatorirea să observe faptele de stil caracteristice, adică cele frecvente, şi să stabilească legătura între ele, cînd totalitatea lor se dezvăluie expresivă pentru felul de a fi al scriitorului, pentru ideile, sentimentele şi atitudinile lui*"[2].

* * *

Pe lîngă cercetările teoretice în problema complexă a stilului literar şi a metodelor studierii lui, Tudor Vianu a făcut studii substanţiale asupra istoriei limbii noastre literare.

Epoca din dezvoltarea limbii române literare cercetată cu precădere de el este secolul al XIX-lea. Această alegere a fost determinată de faptul obiectiv că în acest secol s-a consolidat temelia limbii noastre literare moderne printr-un proces pe care Tudor Vianu l-a rezumat lapidar în următoarele trăsături de bază: 1. eliminarea din vocabular a slavonismelor, turcismelor şi grecismelor care erau expresia feudalismului depăşit; 2. introducerea de neologisme latino-romanice, mai ales franceze, necesare noilor noţiuni ale culturii moderne; 3. fixarea normelor limbii literare şi asigurarea unui înalt nivel de corectitudine în scris şi vorbire; 4. apropierea limbii literare de limba poporului, corespunzătoare aspiraţiei către formele naţionale de viaţă[3]. El argumentează părerea, care a stat şi la baza elaborării *Dicţionarului limbii române literare contemporane*, că anul 1840 constituie momentul cînd limba noastră literară ajunge la formele ei durabile, folosite, în trăsăturile ei de bază, de scriitori pînă astăzi. După 1870, limba literar

[1] Vezi studiile, *Fraze scurte şi fraze lungi* şi *Bogăţie şi transparenţ*... în vol.: „Probleme de stil şi artă literară". E.S.P.L.A., 1955; *Contex*... *legate şi nelegate din punct de vedere stilistic*, în „Problemele metaforei ... alte studii de stilistică", E.S.P.L.A., 1957.

[2] Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil şi artă literară*, p. 222.

[3] Vezi idem, *Din Problemele limbii literare române a secolului* ... *XIX-lea*, în „Probleme de stil şi artă literară".

română a intrat într-o fază precumpănitor estetică, scriitorii dispunînd de un instrument lingvistic ferm, suplu și bogat pentru exprimarea originală a tendințelor sociale, a sentimentelor și fanteziei lor individuale.

Analiza evoluției estetice a limbii române literare în secolul al XIX-lea, observațiile și indicațiile lui Tudor Vianu constituie puncte de plecare prețioase pentru actualii și viitorii ei cercetători. El a făcut o comparație concludentă între limba literară a epocii anului 1840 și cea de după aproape un secol, ilustrată prin prezentarea evoluției dialogului, a descrierii naturii, a portretului, a analizei psihologice și a stărilor sociale [1]. Comparația i-a permis să constate perfecționarea vădită, în timp de un secol, a procedeelor artei noastre literare, în sensul preciziei realiste de a povesti, de a evoca și de a analiza oamenii și evenimentele. Aceste progrese sînt considerate de Tudor Vianu o cucerire a scriitorilor, iar ceea ce ei au cîștigat pentru arta lor a trecut și în deprinderile lingvistice ale tuturor oamenilor culți, înzestrînd limba acestora cu precizie și mlădiere. Tudor Vianu încheie studiul comparativ asupra celor două etape menționate din dezvoltarea limbii noastre literare cu un îndemn instructiv, care aruncă încă o lumină asupra concepției sale de studiere a limbii literare. *„Astăzi,* scrie el, *cînd răspîndirea formelor literare face mari progrese, ca o consecință a revoluției culturale, cercetarea contribuției scriitorilor la dezvoltarea limbii literare, mai cu seamă a evoluției ei propriu-zis artistice, alcătuiește una din temele cele mai însemnate ale științei noastre lingvistice și literare"* [2].

Studierea limbii române din punct de vedere estetic nu se limitează însă pentru Tudor Vianu la faza ei modernă și contemporană. Împărtășind părerea majorității lingviștilor și istoricilor literari români, după care limba română literară începe în secolul al XVI-lea cu tipăriturile lui Coresi, el recomandă ca ea să fie studiată în valorile ei artistice, începînd de la formarea ei. Au existat și înainte de faza modernă scriitori și oameni culți care au căutat să normeze expresia și au creat valori de artă în limba scrisă de ei.

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Etape din dezvoltarea artistică a limbii române,* în „Limbă și literatură", V, 1961.

[2] Id. *ib.,* p. 25.

Cunoașterea valorilor stilistice și estetice ale literaturii noastre vechi constituie, după Tudor Vianu, una din îndatoririle lingvisticii noastre actuale[1], depășindu-se astfel concepția neogramatică, după care limba veche era numai un material de fapte lingvistice de interes istoric și deschizîndu-se perspective pentru o apreciere mai largă, estetică și culturală, a limbii și literaturii noastre din epoca veche.

* * *

În afară de studiile asupra dezvoltării limbii noastre literare din secolul al XIX-lea, Tudor Vianu a mai făcut cîteva cercetări speciale, modele ale genului, asupra limbii și stilului unor scriitori de mare prestigiu artistic din literatura română și universală: N. Bălcescu, Al. Odobescu, M. Eminescu, I.L. Caragiale, Al. Macedonski, M. Sadoveanu, Tudor Arghezi, Geo Bogza, Rabelais, Hugo și Tolstoi. Aceste cercetări sînt importante atît din punct de vedere lingvistic și istoric, ele contribuind la cunoașterea limbii și stilului scriitorilor respectivi în lumina nivelului de dezvoltare a limbii epocii lor, cît și din punct de vedere metodologic. Tudor Vianu a considerat pe scriitorii români studiați ca modelatori ai limbii naționale, prin cunoașterea limbii poporului, prin ridicarea ei la un înalt grad de expresivitate, prin muncă metodică și dragoste pentru limba română. Edițiile operelor literare ale lui Al. Macedonski și Al. Odobescu, îngrijite de el, scot în evidență efortul acestor scriitori de a perfecționa exprimarea literară printr-o muncă îndelungată și metodică.

Tudor Vianu a inițiat și a colaborat la mari lucrări colective asupra dezvoltării limbii noastre literare. Dintre acestea, amintim valoroasa culegere *Contribuții la studiul istoriei limbii române literare în secolul al XIX-lea*, din care au apărut trei volume, între anii 1956 și 1962. Culegerea, care întrunește colaborarea unui mare număr de cercetători tineri, reflectă concepția contemporană, după care limba literară este forma cea mai îngrijită a limbii naționale, cea mai corectă din punct de vedere fonetic, lexical, morfologic, sintactic și stilistic în toate domeniile scrisului: literatura

[1] Vezi Tudor Vianu, *Cercetarea limbii literare și a stilului în perioada 1944—1959*, în „Limba română", nr. 4/1959.

artistică, literatura tehnico-științifică, filozofică, publicistică, juridică etc.

Cele mai multe studii din aceste trei volume privesc literatura artistică, datorită importanței acesteia în dezvoltarea limbii noastre literare. Dar Tudor Vianu a subliniat necesitatea și importanța studierii și a celorlalte stiluri, în afara celui al literaturii artistice, exprimîndu-și nemulțumirea, în prefața volumului al II-lea al *„Contribuțiilor"*, că studiile privind aceste stiluri sînt prea puțin numeroase. De aceea, în volumul al III-lea, numărul studiilor de acest fel a sporit.

Grija pentru ca munca de cercetare a istoriei limbii noastre literare să nu alunece pe calea improvizației, ci să aibă o serioasă bază documentară, l-a îndemnat ca, în fruntea unui colectiv din sectorul de istorie a limbii literare pe care îl conducea în cadrul Institutului de lingvistică din București, să inițieze o bibliografie de mari proporții, cuprinzînd toate indicațiile referitoare la discuțiile asupra limbii noastre literare. Din această lucrare, intitulată *Bibliografia limbii române literare,* a apărut sub conducerea lui Tudor Vianu prima parte, privind perioada 1780—1848[1].

Cercetător cu spirit și metode moderne, Tudor Vianu poseda un dezvoltat simț al amănuntului, pe care îl analiza minuțios, socotindu-l ca o bază indispensabilă pentru generalizări. De aceea, el a acordat o importanță deosebită muncii, în aparență minoră, de alcătuire a acestei bibliografii adnotate a limbii române literare, subliniind faptul că *„perspectiva istorică asupra științei pe care o cultivi este una din primele exigențe ale metodei științifice, tot atît de însemnată ca și ținerea la curent a informației în domeniul specialității proprii"* [2].

O altă colaborare a lui Tudor Vianu la o mare lucrare colectivă a fost la *„Dicționarul limbii române literare contemporane"*, la volumele I și II, la a căror elaborare a depus pasiune și stăruință, caracteristice pentru întreaga lui muncă științifică.

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Bibliografia limbii române literare,* 1780—1848, în „Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea", vol.III. Ed. Academiei R.P.R., 1963.

[2] Vezi ibidem, p. 193.

* * *

Tudor Vianu a făcut parte din pleiada cărturarilor români care, fără să se fi specializat propriu-zis în domeniul lingvisticii, au apreciat limba din perspectiva largă a necesităţilor complexe ale culturii noastre şi au militat pentru ca ea să atingă nivelul cel mai înalt de corectitudine şi măiestrie artistică.

În secolul trecut, C. Negruzzi, Alecu Russo, V. Alecsandri, Al. Odobescu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Ioan Slavici, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, George Coşbuc au luat atitudini critice hotărîtoare în problemele de bază privitoare la dezvoltarea limbii noastre literare, apărînd caracterul ei naţional şi popular, ameninţat de curentele dăunătoare din acea epocă. Tudor Vianu a fost un teoretician şi un cercetător erudit al limbii române literare din faza cînd, după impunerea definitivă a caracterului ei popular şi a corectitudinii ei gramaticale, i se cere un grad tot mai înalt de măiestrie artistică. Participant activ la făurirea culturii socialiste în ţara noastră, el a legat acţiunea pentru cultivarea şi perfecţionarea limbii române literare de ascensiunea maselor la cele mai înalte forme de cultură. *„Însuşirea unei culturi mai înalte,* scrie el, *este un proces care se desfăşoară paralel cu perfecţionarea comunicărilor lingvistice, prin apropierea lor de tipul cel mai îngrijit al limbii literare şi se vădeşte prin generalizarea formelor culte de limbă în toate straturile poporului“*[1]. În scopul cultivării limbii, Tudor Vianu cerea lingviştilor să intervină activ împotriva greşelilor din scris şi vorbire, *„asigurînd astfel un nivel al corectitudinii, decenţei şi proprietăţii în exprimare, în care se poate recunoaşte ascensiunea pe treapta culturii“*[2].

Militînd pentru realizarea valorilor majore în toate domeniile culturii naţionale, pentru ca ele să exprime pe deplin măreţia şi plenitudinea epocii noastre revoluţionare, Tudor Vianu a combătut şi condamnat exprimarea şablon, cenuşie, banală, lipsită de culoare stilistică, care frînează dezvoltarea gîndirii şi a artei literare. El a subliniat mereu strînsa

---

[1] Vezi *Cercetarea limbii literare şi a stilului în perioada 1944—1959,* în „Limba română“, nr. 4/1959.

[2] Ibidem.

legătură dintre conţinut şi formă, arătînd că aceasta din urmă *„nu este în artă un aspect adăugat conţinutului operelor, un agrement asociat cu fondul serios al lucrărilor. Forma operei literare este însuşi conţinutul ei, sesizat în ceea ce el cuprinde mai original. Încercaţi să desprindeţi acest conţinut de forma în care ne apare şi nu veţi mai întîmpina decît năluca lui palidă şi banală"*[1]. El cerea scriitorilor să creeze valori expresive, originale, fapte de limbă *„de invenţie"*, nu *„de repetiţie"*, această capacitate a lor constituind ceea ce el a numit măiestrie artistică.

Contribuţia lui Tudor Vianu la cunoaşterea dezvoltării valorilor stilistice ale limbii române şi a istoriei limbii noastre literare formează o parte dintre cele mai cuprinzătoare şi mai pozitive a operei lui multilaterale. Munca şi creaţia lui au lărgit perspectivele cercetării în aceste direcţii, indisolubil legate între ele prin factorul comun al cuvîntului artistic.

---

[1] Vezi Tudor Vianu, *Probleme de stil şi artă literară*, p. 14,

UN MARE UMANIST ROMÂN: VASILE BOGREA

Vasile Bogrea a fost unul dintre cei mai înzestrați lingviști români. Spirit scînteietor, de tip socratic, el a impresionat pe contemporani, în primul rînd, prin vastul său orizont științific și prin darul său minunat de a vorbi, opera lui scrisă fiind constituită din fragmente erudite, dar răzlețe, pe care moartea prea timpurie l-a împiedicat să le unească într-o lucrare de sinteză. Atît de puternică a fost simțită prezența lui în cadrul Muzeului limbii române, care a format centrul școlii lingvistice clujene, încît Sextil Pușcariu, întemeietorul și conducătorul Muzeului, spunea, cu prilejul morții lui Vasile Bogrea, că cel care va scrie istoricul acestui institut *„să-l fi apucat în viață pe Vasile Bogrea, pentru ca să poată prețui cu adevărat contribuția mare perso-, nală, pe care a adus-o el la înjghebarea instituției noastre"* [1].

Despre Vasile Bogrea s-a scris puțin, aproape numai cu prilejul turburător al morții sale, întîmplată la 8 septembrie 1926, cînd împlinea abia vîrsta de 45 de ani. Cele scrise atunci au fost cuvinte de omagiu și de regret, dar nu analize mai amănunțite ale operei lui. La 11 ani de la moarte, în 1937, a apărut o bibliografie, conștiincios întocmită, a scrierilor lui, însoțită de un cuvînt comemorativ al profesorului Teodor A. Naum, succesorul lui la catedra de latină a Facultății de litere de la Universitatea din Cluj [2].

De aceea, îi vom înfățișa, în cele ce urmează, viața și activitatea în ansamblul ei.

S-a născut la 24 septembrie 1881, în comuna Tîrnovca din Dorohoi. A studiat la liceul din Pomîrla, înte-

---

[1] Vezi „Dacoromania", IV, partea a doua, 1924—1926, p. 1 531.

[2] Vezi *Biobibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926. Cu ocazia a zece ani de la moartea sa,* de Iosif E. Naghiu. *Cu o cuvîntare comemorativă* de Teodor A. Naum, Cluj, 1937, 34 p.

meiat, în 1879, prin testaţia lui Anastasie Başotă, a cărui personalitate a fost evocată cu căldură de Vasile Bogrea [1]. Condus, peste un sfert de secol, de junimistul Samson Bodnărescu, acest liceu a avut ca profesori personalităţi care s-au impus în istoria învăţămîntului nostru, ca Boniface-Hétrat la franceză, Romulus Ionaşcu la română, Petre Mihăileanu la latină. Scurtă vreme, a fost profesor la Pomîrla şi marele slavist Ioan Bogdan.

După absolvirea, în 1902, a acestui liceu, a urmat cursurile Facultăţii de litere din Iaşi, secţia de limbi clasice, avînd ca profesori pe Xenofon Gheorghiu la latină şi pe Ioan Caragiani la greacă. În *Anuarul Universităţii din Iaşi* pe anii 1903—1905, figurează ca bursier al statului, primind o sută de lei lunar, dovadă a rezultatelor bune pe care le obţinea ca student. În acelaşi timp cu Facultatea de litere, a urmat şi cursurile Facultăţii de drept.

După 1906, şi-a continuat studiile, cu intermitenţe, mai mulţi ani, la Berlin, unde a audiat cursurile celebrului clasicist Wilamowitz-Moellendorff şi ale romanistului H. Morf, succesorul la catedră al lui Adolf Tobler, şi unde şi-a format bazele temeinice ale vastei sale culturi, pe care, înzestrat cu o memorie şi o imaginaţie excepţionale, şi-o va îmbogăţi neîncetat şi pe care a valorificat-o cu strălucire mai tîrziu în studiile, cursurile şi în conferinţele sale publice.

Întors în ţară, a funcţionat, între 1909 şi 1919, ca profesor de latină, română şi franceză la liceul din Piatra-Neamţ, apoi la liceul Naţional şi la liceul Internat din Iaşi, fiind cîtva timp subdirectorul acestuia din urmă.

În anii 1917—1918, Vasile Bogrea a fost colaborator apropiat, la Iaşi, al lui N. Iorga la ziarul „Neamul românesc", publicînd articole de informaţie culturală şi mai ales articole politice, în care îşi exprima cu însufleţire încrederea în victoria României împotriva invadatorilor.

Pînă la sfîrşitul primului război mondial, Vasile Bogrea a publicat puţine studii de specialitate, dar ştiinţa şi erudiţia lui erau atît de cunoscute şi admirate în cercurile noastre ştiinţifice

---

[1] Vezi Vasile Bogrea, *În amintirea lui Anastasie Başotă. Cu prilejul dezvelirii bustului de la Pomîrla*, Vălenii de Munte, 1916, 12 p.

cele mai competente, încît, în 1919, cînd s-a înființat Universitatea din Cluj, comisia de organizare l-a chemat profesor de latină la Facultatea de litere, iar în 1920, Academia Română l-a ales membru corespondent la secția istorică. Expresia prețuirii de care se bucura atunci Vasile Bogrea în ochii contemporanilor este oglindită în raportul pe care marele arheolog și clasicist Vasile Pârvan l-a făcut Academiei Române, recomandîndu-l ca membru corespondent. *„Profesorul Vasile Bogrea de la Universitatea din Cluj,* scria Vasile Pârvan, *este unul dintre cei mai buni cunoscători ai limbilor clasice, pe care-i avem în țară. Studii serioase la Berlin i-au dat o pregătire filologică de mîna întîi, iar însușirile excepționale ale spiritului său de cercetător, deopotrivă de curios și talentat în domeniul clasic, romanic și românesc, fac din el un izvor viu de informație bogată și solidă pentru învățații tuturor celor trei domenii de studii lingvistice și literar-istorice. Bogrea este unul dintre rarii polihistori umaniști ai noștri. Înzestrat cu o memorie minunată, cu o inteligență subtilă și iute, cu un talent de expunere elegantă și spirituală, scrisă și vorbită deopotrivă de efectiv în limba patriei, în cea latină, ca și în mai multe limbi moderne, Bogrea e un excelent critic și istoric comparativ al literaturilor clasice și romanice.*

Lipsa de orice interes la noi pentru studiile clasice l-a făcut pe Bogrea să-și țină în saltare lucrările sale de filologie antică, publicînd mai mult studii de filologie românească. Cînd a fost recomandat profesor la Cluj, raportorul a fost silit să-i scoată cu de-a sila unul cîte unul manuscrisele sale, în limba latină sau în limba română: «Emendationes Propertianae», «Satira romană» și altele, spre a putea da și dovezi materiale despre activitatea unui om pe care, în conștiința personală, învățase a-l prețui pe de o parte ca pe un excepțional cunoscător al limbilor clasice, iar, pe de alta, ca pe un suflet retras și modest.

Elenist și latinist de seamă, Bogrea era însă așa de bine pregătit și în domeniul limbilor romanice, încît raportorul pentru catedra de filologie romanică la Universitatea din Cluj se gîndise a-i oferi chiar această catedră în locul celei de latină pe care o ceruse Bogrea.

Academia, chemînd în sînul ei pe profesorul Bogrea, cîştigă pentru secţia ei istorică un clasicist şi istoric literar de frunte. Îl recomandăm deci voturilor d-voastră cu toată căldura" [1].

* * *

În biografia lui Vasile Bogrea, timpul scurt petrecut la Cluj, abia 6 ani neîncheiaţi, a fost cel mai hotărîtor şi mai fecund. Din cele 291 de titluri din bibliografia scrierilor lui[2], 265 datează din perioada clujeană şi abia 26 din cea anterioară. Aceste scrieri, în majoritatea lor de proporţii reduse, au apărut în 29 de publicaţii, avînd un conţinut dintre cele mai variate: analize lingvistice erudite, etimologii, recenzii, cronici culturale şi literare, portrete de personalităţi culturale, poezii lirice şi filozofice, epigrame. Partea esenţială a scrierilor lui o formează însă cele lingvistice, asupra cărora vom stărui îndeosebi în prezentarea noastră.

Înzestrat cu o memorie şi o cultură care-l apropiau de N. Iorga, modelul lui venerat, Vasile Bogrea a avut, pentru cercetările lingvistice, ca şi B.P. Hasdeu, o largă bază ştiinţifică, datorită cunoaşterii aprofundate a limbilor clasice, a celor romanice şi germanice, a principalelor limbi slave şi a maghiarei.

Dispunînd cu o siguranţă impresionantă de subtilităţile de construcţie ale acestor numeroase limbi, Vasile Bogrea aducea, în discuţiile ştiinţifice, faptele şi argumentele cele mai ingenioase şi mai surprinzătoare, rezultate din comparaţiile între cuvinte şi expresii din limbile pe care le cunoştea şi din folclorul celor mai diverse popoare. El a fost, după Hasdeu, cel mai pregătit dintre lingviştii români pentru lingvistica comparată, disciplină grea, cu rezultate pozitive, dar expusă totodată multor riscuri şi ipoteze arbitrare.

* * *

Vasile Bogrea a fost, la noi, unul dintre cei mai activi militanţi pentru cultura clasică greco-latină, dar nu de pe poziţiile înguste ale unui profesor de specialitate, ci de pe

---

1 Vezi *Analele Academiei Române*, Secţia III, vol. 40, p. 139—140. Şedinţa din 10 iunie 1920.

2 Vezi *Biobibliografia lui Vasile Bogrea 1881—1926*, citată anterior, p. 190.

piedestalul unui om de cultură universală, al unui lingvist, istoric și cărturar român cu vaste perspective. El a evidențiat rolul culturii clasice în formarea culturii europene moderne și marea ei importanță, în special pentru noi românii, lărgind pozițiile teoretice pe care se situase anterior Al. Odobescu și Titu Maiorescu, acesta din urmă mai ales în cunoscutul studiu din 1863: *De ce limba latină este chiar în privința educațiunii morale studiul fundamental în gimnaziu?* [1].

Acțiunea lui Vasile Bogrea pentru clasicism prezintă o actualitate permanentă.

Răspunzînd celor care, în numele realismului modern, consideră clasicismul mort, el arată că *„ce a fost muritor în antichitate nu e clasic, iar ce e, în adevăr, clasic nu e mort, ci supraviețuiește, acum și pururea"*. *„Ciudat lucru,* adaugă el cu ironie, *de ce-or fi ținînd morțiș «realiștii» noștri să ne americanizeze, cînd America însăși se europenizează?"* [2].

Vasile Bogrea a dus o acțiune susținută pentru menținerea limbilor clasice în învățămîntul mediu, cu prilejul reformei învățămîntului din 1925, cînd locul acestor limbi a fost redus în numele „realismului" modern. Într-un memoriu adresat Ministerului Învățămîntului, el arată că, în favoarea menținerii limbilor clasice, pledează puternice argumente de ordin cultural general și de ordin național. Stăruind asupra faptului că la baza culturii europene moderne se găsește cultura antică, Vasile Bogrea scrie: *„Cînd în sufletul omenirii civilizate de azi circulă atîtea din elementele civilizației antice, cînd cultura noastră contemporană nu e decît o nouă formă, o fază evolutivă a acelui uriaș proces cultural care-și are izvoarele în lumea greco-romană, cînd viața prezentului e plină de acel trecut, se poate oare concepe și susține serios că tot ce precedă actualitatea noastră e indiferent pentru cunoașterea și pătrunderea ei? Dar cea mai elementară logică ne spune că, transportată în domeniul învățămîntului, o astfel de concepție ar însemna un dezastru, pentru că ea ar osîndi spiritul tineretului nostru*

---

[1] Vezi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, 1965, p. 27—30.

[2] Vezi Vasile Bogrea, *Reflexii asupra anticlasicismului*, în „Societatea de mîine", III, 1926, nr. 19, p. 253.

la o deplorabilă superficialitate, sacrificînd aparențelor și contingențelor sensul permanent și profund al evoluției istorice"[1]. În ceea ce ne privește pe noi românii, ca popor romanic, clasicismul nu este numai o chestiune de pietate față de strămoșii noștri, ci o formă de manifestare a specificului național și cultural. *„În simfonia culturii universale, nota contribuției noastre trebuie să aibă timbrul latin; direcția firească în care ne vom putea dezvolta cîndva cu maximum de răsunet nu poate fi alta decît aceasta*"[2]. Cînd popoarele mari de cultură, romanice și neromanice, cultivă clasicismul pentru rezultatele lui incontestabile morale și intelectuale, noi, arăta Vasile Bogrea, nu-l putem considera ca pe un maur care și-a făcut datoria și care poate să plece. Un popor ca al nostru, *„care reprezintă aici 20 de secole de latinitate, care continuă la gurile Dunării istoria și civilizația romană și care s-a păstrat grație ideii latine, poate el să-și ignoreze părinții, să-și taie și să-și sece rădăcinile milenare din care ființa lui și-a tras toată vlaga, spre a le înlocui cu alte rădăcini la mcăă?*"[3].

Arătînd rolul ideii latine în renașterea noastră culturală, Vasile Bogrea citează celebrele cuvinte ale lui Anatole France, care, cu prilejul discuției din Franța asupra clasicismului, a adus în favoarea acestuia un argument tot atît de valabil și pentru noi: *„Latina nu este pentru noi o limbă străină! Ea este o limbă maternă: noi sîntem latini*". *„Ființa noastră etnică*, adaugă Vasile Bogrea, *își are originea în viața romană, iar civilizația Romei, transmițătoare, cînd nu e chiar creatoare, a civilizației antice, e terenul comun pe care se întîlnesc popoarele de cultură ale lumii și ale vremii noastre*"[4].

Profesor de limba latină la Facultatea de litere a Universității din Cluj, Vasile Bogrea n-a fost numai un îndrumător al studenților în înțelegerea textelor latine, ci mai ales un deschizător de drumuri în introducerea în cultura clasică. Această tendință de generalizare, de sinteză, pe linia problemelor mari ale culturii latine, s-a reflectat. în

---

1 Vezi Vasile Bogrea, *Pentru învățămîntul clasic*, în „Revista generală a învățămîntului", XIII, 1925, nr. 3, p. 530—531.
2 *Ibid.*, p. 532.
3 *Ibid.*, p. 539.
4 Vezi Vasile Bogrea, *Reflexii asupra anticlasicismului*, în „Societatea de mîine", 1925, p. 255.

permanentă, în cursurile ținute de el în cei cinci ani cît a funcționat ca profesor la Universitatea din Cluj: *Introducere în filologia clasică; Figuri reprezentative din cultura latină; Cultura greco-romană; Din literatura științifică greco-romană; Elemente de gramatică comparată a limbilor clasice; Literatura latină sub Republică; Civilizațiile italice; Latina populară, izvoare, istoric, structură; Onomastica greco-latină*[1].

Aceleași perspective largi sînt deschise de două studii mai ample ale lui Vasile Bogrea: *Originalitatea poeziei romane*, apărut postum[2], și *Două metode în predarea gramaticii comparate a limbilor clasice, o experiență didactică*, expus la Întîiul Congres al filologilor români din aprilie 1925[3]. În acest din urmă studiu, el demonstrează, împotriva punctului de vedere al lui A. Meillet și J. Vendryès, că gramatica comparată a limbilor greacă și latină este justificată nu numai de originea lor comună și de dezvoltarea lor istorică, ci și din punctul de vedere al predării temeinice a acestor două limbi în învățămîntul superior.

În afară de aceste două studii mai întinse, Vasile Bogrea a publicat numai fragmente referitoare la cultura clasică: *Din lirica antică* (cîteva traduceri din poezia latină și greacă)[4], *O audiență la împăratul Traian, după un document grecesc*[5] și *Pagini actuale din literatura antică: Un discurs antiguvernamental sub Nero*[6].

* * *

Cele mai numeroase contribuții științifice ale lui Vasile Bogrea sînt în domeniul istoriei limbii române. Fără ca timpul scurt cît a trăit să-i fi permis să realizeze o lucrare de mai mari proporții, pentru care avea incontestabile calități studiile lui, în general scurte, se referă la probleme dintre cele mai diverse ale istoriei limbii noastre.

Ca orientare teoretică generală, Vasile Bogrea a fost, ca toți contemporanii lui din școala clujeană, un adept al con

---

1 Vezi *Anuarul Universității din Cluj* pe anii 1921—1926.

2 Vezi *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I, 1928.

3 Vezi *Întîiul congres al filologilor români*, 13, 14 și 15 aprilie 1925 București, 1926, p. 38—53.

4 „Transilvania“, LI, 1920, p. 417—421.

5 *Ibid*, p. 484—486.

6 *Ibid.*, LII, 1921, p. 83—84.

cepției neogramatice și al metodei comparatiste, dominante în epoca în care s-a format el ca lingvist. Strînsa legătură dintre limbă și istorie a fost principiul fundamental în cercetările lui. El arată, în unul din primele studii pe care le-a publicat la Cluj, că *„viața cuvintelor e așa de strîns legată de cea a poporului care le întrebuințează, încît vicisitudinile lor biografice, genealogia, evoluția, emigrația, crearea lor luminează adesea colțuri întunecate ale istoriei naționale. Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii în general“* [1]. Faptele de limbă sînt văzute, în permanență, de Vasile Bogrea ca fenomene de cultură, care pot fi explicate numai în ansamblul legăturilor complexe de interdependență istorică, socială și culturală. De aceea, toate studiile lui lingvistice se bazează larg pe istorie, folclor, literatură, filozofie, el considerînd, ca și B.P. Hasdeu, că în limbă se oglindește întreaga viață a poporului.

Problemele de lingvistică română asupra cărora a stăruit Vasile Bogrea în mod deosebit sînt, cele mai multe, de amănunt, dar dintre cele mai dificile: pasaje obscure din cronici și texte vechi religioase, greșeli de grafie din aceste scrieri, arhaisme rare, cuvinte neînțelese din literatura noastră populară, regionalisme rare au fost lămurite de el cu o mare ingeniozitate, sprijinită totdeauna pe o vastă erudiție.

În seria explicărilor de pasaje obscure din scrierile noastre vechi și de cuvinte greu de înțeles se încadrează îndeosebi *Pasagii obscure din Miron Costin* [2] și *Sfinții medici în graiul și folclorul românesc*. În studiul din urmă, unul dintre cele mai dezvoltate de acest fel ale lui Vasile Bogrea, el identifică, în poezia noastră populară, numele, deformat transmise, ale medicilor de la începuturile creștinismului, Cosma și Damian, care vindecau *„fără arginți“*, relevînd existența și a altor asemenea medici în folclorul românesc [3].

Deosebit de ingenioasă este explicarea cuvîntului *avgar*, considerat de Hasdeu ca de origine turcească și glosat de

---

[1] Vezi Vasile Bogrea, *Între filologie și istorie*, în *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, I, 1921—1922.

[2] Vezi *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, I, 1921—1922, p. 310—317 și 407—408.

[3] Vezi „Dacoromania“, IV, 1924—1926, partea I, p. 169—182 și partea a II-a, p. 909—913.

Tiktin cu înțelesul de „tidvă". Vasile Bogrea arată că acest cuvînt are, de fapt, două înțelesuri: 1. „carte de tămăduire" și 2. „talisman", și că el provine de la numele regelui antic, vindecat de o boală grea, Abgar al V-lea din Edessa, menționat și de Tacitus sub forma Acharius. El atestă cuvîntul, în tradițiile noastre populare, ca denumire pentru „carte de tămăduire", din care s-a dezvoltat sensul de „talisman", semnalînd că o asemenea carte, cu titlul „Abgar", scrisă de episcopul bulgar Stanislavof, a fost publicată, în Italia, la 1644.

Vasile Bogrea a stabilit, în total, etimologia unui număr de aproape 500 de cuvinte de origine latină, medio-și neogreacă, slavă, maghiară și orientală, cele mai multe aparținînd vechiului vocabular cronicăresc, bisericesc și al literaturii populare.

Dintre etimologiile dificile stabilite de el sînt de relevat îndeosebi cea a lui *astrucan*[1], în care identifică numele Asturiei, cuvîntul însemnînd, la origine „cal de Asturia", a lui *mischie*[2], în care identifică numele *Damascului*, cuvîntul întrebuințîndu-se, în trecut, cu sensul de „oțel de Damasc", a lui *șarlă*[3], de la numele speței canine *King Charles*. Vasile Bogrea a stabilit, în mod definitiv, etimologia lui *sat*[4], din latinul *fossatum*, de unde derivă și albanezul *fshat*. El a adus numeroase completări etimologice lucrării lui Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (1900)[5]. A adus, de asemenea, prețioase lămuriri privitoare la vechea noastră nomenclatură numismatică, la vechea noastră terminologie juridică[6], la terminologia calului, care a constituit, în acea vreme, o preocupare a Muzeului limbii române din Cluj[7].

Problemele de onomastică l-au preocupat, de asemenea, stabilind originea unui mare număr de nume de persoane: *Bațaria*, *Bogrea*, *Catargi*, *Comșa*, *Vâlsan* ș.a.[8], a unor nume

---

[1] Vezi „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 650—651.
[2] Vezi *ibid.*, I, 1920, p. 290.
[3] Vezi *ibid.*, p. 293.
[4] Vezi *ibid.*, p. 253.
[5] Vezi *ibid.*, p. 272.
[6] Vezi *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, II, 1923, p. 345
[7] Vezi *ibid.*, p. 350.
[8] Vezi „Dacoromania", IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 857—873

proprii din folclor: *Drumul Tabanului, Podul de la Tingrele, Munții Crinului, Muntele Hiriului*[1], nume proprii din „Alexandria" și din romanul Troiei[2]. O mare grupă de nume proprii de care s-a ocupat sînt cele derivate din cuvinte comune. „*Nu există, în adevăr,* scrie el, *nume propriu care să nu aibă la bază un nume comun oarecare: substantiv, adjectiv, ba de atîtea ori, cum e cazul poreclelor, o întreagă propoziție. Atîtea din ele păstrează astfel, în forma lor, firește conservativă, arhaică, adevărate fosile de limbă. Se înțelege prin urmare de ce onomastica poate fi exploatată ca un izvor de limbă*[3]. El a întreprins, în acest domeniu, un amplu studiu intitulat *Glose românești în patronimicele armenești din Ardeal*[4], în care explică un mare număr de nume de persoană armenești de origine română: *Daibucat* (dă-i bucata), *Dzokebin* (joacă bine), *Fridzeborz* (frige borș), *Katero* (cată rău), *Kapdebo* (cap de bou) ș.a., precum și nume românești de origine armenească: *Gorovei*, din armeanul *gorovi* „viteaz", *Misir* (numele armenesc al *Egiptului*), *Papinian, Papilian* (de la numele armenesc al Paștilor) ș.a.

O categorie întinsă de cercetări a fost consacrată de Vasile Bogrea toponimiei. În unul dintre cele dintîi studii pe care le-a publicat la Cluj[5], el arată că baza pentru studiul originii toponimicelor trebuie să fie documentele istorice. „*Numai cu Dicționarul geografic într-o mînă și cu colecțiile de documente în cealaltă se poate ajunge la rezultate temeinice în acest domeniu*"[6]. Un element important în studiile de toponimie îl constituie, pentru el, cercetarea paralelelor toponimice din diferitele regiuni ale țării și din țări diferite, care pot ajuta cercetările istorice. El a adus contribuții prețioase la lămurirea originii a numeroase toponimice din Transilvania, Banat, Muntenia, Moldova[7] și Dobrogea[8].

---

[1] Vezi „Dacoromania", IV, 1924—1926, partea a II-a, p. 873—874.
[2] Vezi „Grai și suflet", III, 1927, p. 1—12.
[3] Vezi *Întîiul Congres al filologilor români 13—15 aprilie 1925*, p. 62.
[4] Vezi *ibid.*, p. 54—88.
[5] Vezi Vasile Bogrea, *Cîteva considerații asupra toponimiei românești*, în „Dacoromania", I, 1920, p. 210—219.
[6] Vezi idem, *ibid.*
[7] Vezi „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 666—667.
[8] Vezi *Analele Dobrogei*, I, 1920, p. 33—38.

Semantica și sinonimia au constituit domenii în care întinderea cunoștințelor lui Vasile Bogrea și bogăția asociațiilor de idei l-au atras totdeauna. Printre studiile lui de acest fel se remarcă, în primul rînd, cel asupra semanticii cuvîntului *limbă*[1] și *Observații semantice asupra Irodot-ului de la Comșula*[2], traducere din secolul al XVII-lea, găsită de N. Iorga la mănăstirea cu același nume și publicată de acesta, care îi dă prilejul lui Bogrea să analizeze, cu mare erudiție, semantica cîtorva zeci de termeni.

Într-un studiu mai amplu asupra terminologiei românești, romanice și balcanice relative la răsăritul și apusul soarelui[3], Vasile Bogrea face unele precizări teoretice asupra problemelor semanticii, arătînd că acestea *„sînt printre cele mai delicate din problemele lingvistice"*, deoarece *„filiația înțelesurilor unui cuvînt se înfățișează cercetătorului ca un lanț desfăcut, ale cărui verigi trebuie adunate și rînduite după criterii de geneză și diferențiere treptată, în care cronologia și logica joacă, neapărat, rolul de căpetenie, dar pot adesea da greș, dacă sînt lăsate singure"*[4].

Sinonimia i-a oferit, de asemenea, prilejul unor erudite incursiuni în limba veche și în graiul popular. Prin *Studii de sinonimică românească*[5] sau *Sinonimica dracului*[6], el scoate în evidență marea bogăție și varietatea sinonimică a limbii noastre, care este și astăzi încă puțin studiată din acest punct de vedere. În legătură cu sinonimia, ridică și problema traducerilor, a căror complexitate constă, arată el, în găsirea celor mai potrivite echivalente în limba în care se traduce. *„Dificultăți obiective, rezidînd în însăși firea limbii în care traduci în raport cu aceea a limbii din care traduci și dificultăți subiective, derivînd din înseși insuficiențele de gust și știință ale traducătorului se îngrămădesc, fără număr, în calea traducerii, împiedicînd, în măsură mai mare sau mai*

---

[1] Vezi „Revista istorică", 1916, p. 186—191.
[2] Vezi „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 406—440.
[3] Vezi Vasile Bogrea, *Semantism păstoresc și semantism balcanic*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 51—69.
[4] Vezi *ibid.*, p. 59.
[5] Vezi „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 441—480.
[6] Vezi *ibid.*, IV, p. 874—876.

mică, după nivelul relativ al limbilor și după talentul cui le mînuiește, găsirea echivalentului" [1].

În domeniul gramaticii limbii române, intervenția lui Vasile Bogrea se limitează la cîteva precizări de detalii din limba veche în legătură cu gerundivul în-*ure (îmblîndure nepuțîndure)*, cu cîteva sufixe (*—astru, —ar, —ul*) și cu postpunerea articolului, susținînd în această din urmă privință părerea, care s-a impus astăzi, a originii latine a acestei particularități a limbii noastre [2].

Studiile de lingvistică ale lui Vasile Bogrea sînt fragmentare și disparate. Risipirea efortului lui în atîtea domenii a adus lumină în toate problemele abordate, dar dacă și-ar fi concentrat interesul într-un cadru mai redus de cercetări, contribuția lui ar fi fost, desigur, mult mai substanțială. Totuși, pentru istoria vocabularului românesc, îndeosebi a celui vechi și popular, pentru antroponimia și toponimia românească, explicațiile date de Vasile Bogrea sînt în mare parte valabile și astăzi prin documentarea lor vastă și sigură.

* * *

Activitatea științifică a lui Vasile Bogrea a avut și un caracter patriotic militant. El a relevat cu mîndrie mențiunile care se refereau la rolul istoric și cultural al poporului nostru în sud-estul Europei. Din această preocupare au rezultat: *Mențiuni umaniste despre noi* [3], *Mărturii despre latinitatea noastră la umaniștii italieni* [4], *Două poezii franceze în legătură cu noi* [5], *Știri străine despre noi* [6], iar cînd slavistul german A. Brückner a contestat originea românească a cuvîntului *crăciun* în limbile slave, afirmînd, imprudent, că, pînă în secolul al XVII-lea, noi am fi fost un popor *„lipsit de cultură"*, a primit din partea lui Vasile Bogrea un răspuns nu numai larg documentat, ci și de o înaltă ținută morală [7].

---

[1] Vezi „Dacoromania" III, p. 442.
[2] Vezi *ibid.*, III, p. 803—807.
[3] Vezi *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, I, p. 33.
[4] Vezi „Cugetul românesc", II, 1913, p. 369—370.
[5] Vezi *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, III, p. 611—615.
[6] Vezi *ibid.*, p. 500—504.
[7] Vezi „Dacoromania", III, p. 493—499.

* * *

Savant, în sensul cel mai autentic al cuvîntului, Vasile Bogrea n-a fost un izolat, un olimpian indiferent la frămîntarea epocii în care a trăit. Dimpotrivă, el a luat parte activă la problemele contemporane, de pe pozițiile unui intelectual onest, încrezător în forța educativă a culturii, în puterea creatoare a muncii și a patriotismului luminat.

Alături de profesorii Virgil Bărbat și Florian Ștefănescu-Goangă de la Facultatea de litere din Cluj, Vasile Bogrea a fost unul dintre inițiatorii și susținătorii *„Extensiunii universitare"*, instituție unanim prețuită între cele două războaie mondiale, care, prin conferințe publice, a răspîndit cuvîntul științei românești în toate orașele Transilvaniei.

Între anii 1923 și 1925 a fost cronicar cultural la revista „Ramuri" din Craiova, publicînd numeroase însemnări, caracteristice pentru spiritul lui vioi și incisiv, totdeauna curajos în combaterea mediocrității, a lipsei de autenticitate și de gust.

Relevăm numai cîteva aprecieri critice ale lui Bogrea, care sînt valabile și astăzi.

Vorbind despre literatură, el arată, în mod just, că aceasta *„nu e numai un fenomen estetic, de resortul exclusiv al talentului, ci și un act de conștiință, cu misterioase aderențe și incalculabile repercusiuni în mediul cultural, național și social al timpului. Preferințele noastre merg, în chip firesc, spre cristalul frumos, transparent și solid, strălucind de luminile sufletului închis în el, mai mult decît spre cea mai fină dantelă, care nu e decît virtuozitate tehnică"* [1].

Poeților prolicși și declamatori ai vremii, care sub o verbozitate formală ascundeau lipsa de conținut, Bogrea li se adresează sub forma ironică a epigramei:

Poți spune o idee nouă
În patru versuri ori în două
Mai bine ca în kilometri
De impecabili hexametri!

---

[1] Vezi „Ramuri", 1923, nr. 20, p. 437.

Autorii pretențioși, dar mediocrii, sînt caracterizați de Bogrea cu același imparabil sarcasm:

Am cartea lor frumos legată,
Dar cînd citesc, de multe ori,
Mă-ntreb de nu era mai bine
Să-i fi legat pe autori.

Aceeași sentință caustică o adresează unui nuvelist fără talent:

Ca să nu moară de ridicol,
Eroul tău s-a sinucis.
Expus aceluiași pericol,
Tu ești cu mult mai indecis.

Conferențiar cuceritor prin bogăția culturii și seducția exprimării, Vasile Bogrea deplîngea, tot sub forma epigramei, pe conferențiarii mediocri, netalentați:

Mergea atîta lume-n grabă
Că m-am simțit și eu atras.
Și-am ascultat un belfer gras
Citind o conferință slabă.

Vasile Bogrea a fost și un subtil poet liric. Versurile lui melancolice sînt străbătute de conștiința inexorabilului său sfîrșit prematur. Sugestiv intitulate: *Mors*, *Aripi frînte*, sau *Debemur terrae*, poeziile lui exprimă, pe lîngă tragicul morții, orgoliul stoic al omului care știe că din el nu vor pieri realizările spiritului, ci numai ce este, prin sine, efemer.

Cu prilejul morții lui Vasile Bogrea, N. Iorga l-a caracterizat prin cuvinte care îi asigură consacrarea supremă în spiritualitatea noastră: *„A murit un om cum, poate, nicidată nu vom mai avea altul. Nația noastră a pierdut o comoară. Era cel mai învățat dintre români. Era un neîntrecut vorbitor și un profesor fără pereche“* [1].

---

[1] N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, p. 325.

În cadrul școlii lingvistice clujene, Vasile Bogrea a fost un meteor strălucitor, care a contribuit, în mod substanțial, la închegarea acestei școli, de la începuturile ei. Despre Vasile Bogrea au păstrat o amintire vie toți cei care, astăzi tot mai rari, l-au cunoscut sau au colaborat cu el.

Dar prezența marelui om de cultură care a fost Vasile Bogrea s-ar permanentiza mai potrivit printr-o culegere de *Scrieri lingvistice și literare,* a cărei alcătuire revine școlii lingvistice clujene, de care se leagă numele lui.

PERSONALITATEA ȘTIINȚIFICĂ A LUI EMIL PETROVICI

Prin moartea tragică a lui Emil Petrovici, în accidentul de tren de lîngă Blaj din 7 octombrie 1968, lingvistica românească a pierdut pe unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai ei din zilele noastre, care a întrunit excepționale calități de inteligență, imaginație și discernămînt critic, puse în serviciul unei mari pasiuni de cercetare științifică.

S-a născut la 4 ianuarie 1899 în comuna Toracul Mic (Mali Torak) din Banatul iugoslav. Între anii 1908 și 1916 a urmat liceul german și românesc din Brașov și cel maghiar din Oradea, iar între 1916 și 1918, seminarul teologic și preparandia (școala de învățători) din Arad. În 1919 s-a înscris la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj, făcînd parte din întîia generație de studenți români, de după unirea din 1918, ai acestei universități.

Facultatea de litere și filozofie și Muzeul limbii române din Cluj au fost primii și cei mai hotărîtori factori ai pregătirii lui științifice, care au dat impulsul întregii lui activități de mai tîrziu. Sub îndrumarea lui Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Iosif Popovici, Nicolae Drăganu și George Giuglea, tînărul student Emil Petrovici a început să se formeze în domeniul lingvisticii, cîștigînd, de la primele sale manifestări, încrederea maeștrilor săi, pe care viitorul a justificat-o deplin.

Această pregătire și-a continuat-o la Paris, unde a obținut o bursă de studii și unde a urmat, timp de șase ani, la Sorbona, Collège de France, École Pratique des Hautes Études și École des Langues Orientales Vivantes, cursurile celor mai renumiți lingviști francezi ai epocii: Antoine, Meillet, Antoine Thomas, Jules Gilliéron, Abatele Rousselot, André Vaillant, Mario Roques și alții, specializîndu-se în slavistică, fonetică experimentală, geografie lingvistică, fran-

ceză veche, medie și modernă și albaneză. După obținerea, la Sorbona, în 1926, a licenței în litere, se întoarce la Cluj, unde este numit asistent la Laboratorul de fonetică experimentală, creat de Iosif Popovici.

În 1930 și-a trecut, la Cluj, sub președinția lui Sextil Pușcariu, doctoratul în filologie cu teza *De la nasalité en roumain*, una din primele lucrări de fonetică experimentală publicate în țara noastră.

În anii 1930—1931 a urmat, la Sofia, cursuri de specializare în slavistică ale cunoscuților lingviști bulgari: Iordan Ivanov, St. Romanski, St. Mladenov și L. Miletici.

La întoarcerea în țară, este numit, în 1931, profesor de slavistică la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj și conducător al Laboratorului de fonetică experimentală, atașat, după moartea lui Iosif Popovici, Muzeului limbii române.

Principalul cadru de activitate al lui Emil Petrovici a fost, pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, pe lîngă catedra de slavistică, Muzeul limbii române, iar principala revistă științifică în care și-a publicat numeroasele studii, note și recenzii: „Dacoromania".

Emil Petrovici a posedat elementele esențiale și indispensabile unui lingvist modern: cunoașterea limbilor clasice, romanice și slave, a germanei, englezei, maghiarei și albanezei, precum și pasiunea pentru problemele cele mai variate de lingvistică. De aceea, în scrisul lui se întîlnesc probleme de slavistică, de romanistică, de albaneză, de maghiară, totdeauna cu specială privire la limba română și cu concluzii generalizatoare de interes teoretic și istoric.

El a urmat, în activitatea lui, spiritul și principalele direcții de cercetare ale școlii lingvistice clujene: dialectologie, fonetică, toponimie, istoria limbii române, adăugînd preocupări noi și originale de slavistică, fonetică experimentală și fonologie.

Darul observației atente, al asociației și al ipotezelor creatoare, care au un rol atît de hotărîtor în știință, l-au ajutat să lucreze simultan în mai multe domenii de cercetare, cu dese reveniri asupra problemelor abordate, pentru completări de informații și de concluzii. El a publicat, în aproape toate domeniile lingvisticii, studii substanțiale, dar, în gene-

ral, de mici proporţii, a căror sinteză o amîna mereu pentru a aduna cît mai mult material documentar [1]. Moartea bruscă şi prematură l-a împiedicat să ajungă la sintezele proiectate.

* * *

Cea mai constantă preocupare lingvistică a lui Emil Petrovici a fost dialectologia română. Contribuţia lui fundamentală în acest domeniu o constituie elaborarea *Atlasului lingvistic român*, partea a II-a, în cadrul Muzeului limbii române, sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Partea I a *Atlasului*, privind fondul principal de cuvinte, structura gramaticală şi fonetica, a fost anchetată de Sever Pop, iar partea a II-a, privind civilizaţia materială a mediului rural oglindită în limbă, de către Emil Petrovici. Sextil Puşcariu, apreciind aportul lui Emil Petrovici la elaborarea *Atlasului lingvistic român*, scrie: *„Acest plan s-a putut realiza cînd Emil Petrovici s-a întors din străinătate, unde, în capitala Franţei, făcuse şase ani de studii la cei mai străluciţi maeştri ai lingvisticii moderne, specializîndu-se cu deosebire în fonetica experimentală şi slavistică. L-am întrebat dacă vrea să sacrifice cincisprezece ani, poate chiar douăzeci de ani, din viaţa sa din tinereţe, pentru «Atlasul lingvistic român». Mi-a răspuns, fără ezitare: «da» şi a pornit cu un admirabil devotament, mai întîi la anchetele pe teren, pe care nu le-a întrerupt decît un an pentru studii de specializare în Bulgaria, apoi la redactarea acestui volum"* [2].

Pentru această lucrare, Emil Petrovici a înregistrat răspunsurile la 4 800 de întrebări din 85 de localităţi de pe întinsul ţării. Faţă de *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân* din 1909 al lui Gustav Weigand, întocmit, pe baza a 43 de întrebări, care este numai fonetic, *Atlasul lingvistic român* a fost întocmit, cele două părţi, pe baza a 7 000 de întrebări, cuprinzînd toate compartimentele limbii: fonetică, morfo-

---

[1] Pînă în 1958 publicase 149 de studii a căror listă cronologică se găseşte în volumul omagial *Mélanges linguistiques offerts à Emile Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire*, în „Cercetări de lingvistică", 1958 (Supliment), p. 565—576.

[2] Prefaţa la *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, Sibiu-Leipzig, 1940.

logie, sintaxă, lexic, precum și numeroase date etnografice și texte de folclor.

Importanța științifică a *Atlasului lingvistic român* este primordială pentru toate aspectele limbii române și mai ales pentru istoria ei. Lingvistul sovietic S. V. Bernstein scrie, pe bună dreptate: *„Afirmăm cu toată convingerea că fără datele acestui Atlas nu se poate scrie o istorie științifică a limbii române"* [1].

Atlasul lingvistic român a fost, la apariția primelor lui volume (1938—1943), primul în sud-estul Europei. El a fost unanim apreciat pentru bogăția și varietatea materialului său, care oglindește expresivitatea graiurilor noastre populare, unitatea limbii române și forța ei creatoare. El este opera de bază a dialectologiei noastre, valoarea lui crescînd pe măsura trecerii timpului, deoarece consemnează stadiul de evoluție a limbii române dintre cele două războaie mondiale, depășit astăzi sub influența nivelatoare a limbii literare. Această lucrare a constituit principala sursă documentară pentru toate studiile ulterioare ale lui Emil Petrovici, ea ajutîndu-l să aibă perspectiva necesară, lingvistică și istorică, în toate problemele limbii române.

Din materialul adunat pentru *Atlasul lingvistic român*, Emil Petrovici a valorificat însă abia o parte, ajungînd la concluzii importante, în primul rînd, în legătură cu structura și repartiția graiurilor dialectului dacoromân. El a demonstrat, în mod neîndoielnic, ceea ce Gustav Weigand numai schițase cu 60 de ani în urmă, existența, în cadrul dialectului dacoromân, în afara celor trei graiuri recunoscute: muntean, moldovean și bănățean, a celui de-al patrulea grai, cel crișan, pe care l-a caracterizat cu precizie în trăsăturile lui fonetice și lexicale, schițînd totodată, ca unitate aparte, și graiul maramureșan [2].

Făcînd anchete pe teren pentru *Atlasul lingvistic român*, Emil Petrovici a adunat un material dialectal mai bogat

---

[1] Vezi *„Biulleten dialektologhiceskogo sektora Instituta russkogo iazîka" (Akademia Nauk SSSR, 1948, vipusk 3, p. 97).*

[2] Vezi: *Emil Petrovici, Graiul românesc de pe Crișuri și Someș,* în revista „Transilvania", LXXII, 1941, p. 551—558; vezi idem, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român,* în „Limba română", III, 1954, nr. 5, p. 5—17.

decît cel care privea această lucrare, culegînd numeroase texte dialectale și de folclor din toate regiunile țării. Rezultatul acestor preocupări a fost publicarea a numeroase studii și culegeri de texte: *Folclor din Țara Almăjului* (1935), *Folclor de la moții din Scărișoara* (1939), *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei* (Iugoslavia, 1942), *Texte dialectale* (1943).

În aceste lucrări, care întregesc materialul *Atlasului*, pe lîngă textele dialectale și folclorice, notate într-o transcriere fonetică de o rară preciziune, caracteristică întregului material lingvistic adunat de pe teren de Emil Petrovici, el prezintă și numeroase date etnografice asupra așezării satelor, ocupației, alimentației, îmbrăcămintei, obiceiurilor și psihologiei populației cercetate. Emil Petrovici a notat, cu perspicacitate: obiceiuri locale, elemente de medicină populară, credințe, superstiții, vrăji, manifestări artistice populare. Textele dialectale și folclorice întregesc imaginea lingvistică a teritoriului românesc. Ele oglindesc graiul viu, în exprimarea lui curentă, hărțile *Atlasului* prezentînd o imagine mai statică a acestuia [1].

Din *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, Emil Petrovici a reușit să publice, în decurs de aproape 30 de ani, numai o parte: volumul I, cu un supliment (Sibiu—Leipzig, 1940—1942) și volumul I, în culori, din *Micul atlas lingvistic român*, partea a II-a (Sibiu—Leipzig, 1940 — 1942). În 1956 a început să publice seria nouă din această lucrare, din care au apărut, pînă în 1969, șase volume cu răspunsurile transcrise pe hărți și trei volume cu răspunsurile redate în culori.

După cel de-al doilea război mondial, Emil Petrovici a continuat preocupările de dialectologie ale școlii lingvistice clujene, ajutat de un numeros și pasionat colectiv de tineri din cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj al Academiei și din universitatea clujeană. El a dat cercetărilor dialectale un nou avînt și o nouă orientare, care completează pe cea anterioară. În colaborare cu Centrul de fonetică și dialectologie din București și cu colectivul de

---

[1] Asupra culegerii *Texte dialectale* vezi recenzia lui Romulus Todoran, în „Transilvania", 1945, nr. 45, p. 371—372; vezi și G. Istrate, în „Buletinul Institutului de filologie română « Alexandru Philippide »", X, p. 209—214.

dialectologie din Iași, Emil Petrovici și colaboratorii săi din Cluj au inițiat lucrările pentru elaborarea *Atlasului lingvistic român pe regiuni*. Necesitatea acestei noi lucrări este motivată științific prin două argumente: 1. vechiul *Atlas* are o rețea de puncte anchetate prea rară (380 pentru partea I și 85 pentru partea a II-a), rămînînd astfel nesemnalate numeroase fenomene lingvistice; 2. după ultimul război mondial au intervenit mari schimbări în situația graiurilor românești, datorită mutației intervenite în structura economică, socială, politică și culturală a țării.

Cele trei colective de dialectologi din Cluj, București și Iași au conceput elaborarea a 7 atlase dialectale ale regiunilor istorice ale teritoriului lingvistic dacoromân și al 8-lea pentru dialectele românești suddunărene [1].

Dar Emil Petrovici nu considera epuizate cercetările dialectale prin elaborarea atlaselor, ci a susținut și necesitatea monografiilor dialectale, menite să adîncească cunoașterea graiurilor și, implicit, a vieții materiale și spirituale a poporului. „*Atlasele*, scria el în 1943, *nu pot înlocui monografiile dialectale care trebuie făcute și de aici înainte cît mai temeinice, urmînd o metodă riguroasă și, pe cît se poate, unitară pentru întreg teritoriul unei limbi, intrînd în cele mai mici amănunte și prezentînd cît mai mult material, mai ales texte* " [2]. În 1965 reia această idee, scriind: „*Apariția atlaselor lingvistice cred că nu-i dispensează pe dialectologi de a da cît mai multe descrieri monografice ale diferitelor graiuri, prezentînd sistemele graiurilor studiate cît mai complet și aplicînd metodele lingvisticii actuale*" [3].

Realizarea acestei idei s-a îndeplinit prin inițierea, în anii din urmă, de către colectivul de dialectologi din Cluj, a monografiilor dialectale: a Văii Crișului Negru, a Văii Sebeșului și a Porților de Fier; iar în colaborare cu colectivul de dialectologi din București, a monografiilor dialectale a Văii Jiului și, în colaborare cu dialectologii ieșeni și bucureșteni, a Văii Bistriței, în curs de elaborare.

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Sarcinile actuale ale dialectologilor din R.P.R.*, în „Fonetică și dialectologie", I, 1958, p. 207—210.

[2] Vezi idem, Prefața la *Texte dialectale*, 1943, p. VII.

[3] Vezi idem, *Probleme de dialectologie românească*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, nr. 1, p. 5.

O altă latură importantă și originală a cercetărilor dialectale ale lui Emil Petrovici a constituit-o studiul graiurilor slave de pe teritoriul României și a interferenței lor cu limba română. El a întreprins primele studii de acest fel cu prilejul anchetelor pentru *Atlasul lingvistic român*, cînd a anchetat și cîteva comune în care există și populație slavă de pe teritoriul românesc. Primul său studiu amplu de dialectologie slavo-română a fost asupra graiului carașovenilor din Banat [1], un grai sîrbocroat, izolat în masa românească de prin secolul al XV-lea, puternic influențat de limba română, dar care păstrează numeroase elemente arhaice dispărute de mult din graiurile înrudite. Studiul prezintă mare interes și pentru concluziile istorice asupra regiunii de origine a carașovenilor și a epocii imigrării lor în Banat. El a constituit un impuls pentru slaviștii români I. Pătruț, E. Vrabie, N. Pavliuc, Gh. Bolocan și alții, care au alcătuit monografii similare pentru alte graiuri slave din România. [2]

În ultimul deceniu al activității sale, Emil Petrovici a subliniat importanța intensificării cercetărilor de dialectologie slavă de pe teritoriul românesc. În acest scop s-a organizat, la București, o consfătuire de dialectologie slavo-română, între 27—29 iunie 1961 [3]. Problematica acestei consfătuiri a fost legată de cea a Comitetului internațional al slaviștilor, care are în curs de elaborare *Atlasul lingvistic slav*, pentru care Emil Petrovici a propus să se ancheteze și cîteva comune în care există și populație slavă, de pe teritoriul României, pentru a se stabili, pe plan general, interferența graiurilor acestor populații cu limba română.

În cadrul Comisiei internaționale pentru *Atlasul lingvistic slav*, s-a alcătuit o subcomisie compusă din reprezentanți ai țărilor neslave din sud-estul și centrul Europei: România, Ungaria, Austria și R. D. Germană, sub președinția lui Emil Petrovici [4].

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională*. Biblioteca „Dacoromania". București, 1935.

[2] Pentru bibliografia completă a acestor monografii, vezi „Romanoslavica", IV, p. 24—25.

[3] Vezi cronica: *Conferința de dialectologie slavo-română*, în „Studii și cercetări lingvistice", XII, 1961, nr. 4, p. 579—582.

[4] Vezi „Romanoslavica", VII, 1963, p. 5—8.

Ca o completare a ilustrării pasiunii de dialectolog a lui Emil Petrovici menţionăm faptul că, în anii din urmă, el a iniţiat şi realizat cercetări pe teren asupra dialectelor româneşti suddunărene: istroromân, meglenoromân şi aromân, în colaborare cu unul dintre discipolii lui în domeniul foneticii şi dialectologiei, Petre Neiescu.

Bogatul material dialectal adunat de Emil Petrovici, singur sau în colaborare, i-a oferit prilejul unor consideraţii teoretice pe care le-a expus în cîteva studii. Printre acestea relevăm pe cel despre *Unitatea dialectală a limbii române* [1], în care, pe lîngă consideraţii istorice referitoare la formarea limbii române, asupra cărora vom reveni, aduce unele precizări metodologice importante cu privire la studiul dialectelor.

Referindu-se la discuţiile care au avut loc cu cîţiva ani în urmă asupra noţiunilor de limbă şi dialect, el arată că *„noţiunile de grai, subdialect, dialect şi limbă sînt încă relative“* [2], neexistînd criterii pentru delimitarea lor precisă. Iar în ceea ce priveşte afirmaţiile făcute cu prilejul acestor discuţii de Al. Graur [3] şi I. Coteanu [4] că dialectele aromân, meglenoromân şi istroromân trebuie considerate ca limbi romanice independente, Emil Petrovici arată că *„gradul de asemănare dintre idiomuri înrudite diferă de la o familie de limbi la alta“*. Astfel, dialectele slave, remarcă el, sînt foarte apropiate, pe cînd dialectele romanice şi germanice sînt mult mai diferite între ele, vorbitorii lor trebuind să recurgă la limba comună pentru a se putea înţelege. *„Aşadar,* precizează Emil Petrovici, *la stabilirea dacă două idiomuri înrudite trebuie considerate limbi sau dialecte nu se poate aplica aceeaşi măsură, indiferent de familia, de grupul de limbi din care fac parte“* [5]. *„Dacă socotim,* adaugă el, *că deosebirile dintre cele patru dialecte româneşti sînt atît de mari încît ele*

---

[1] Vezi „Studii şi cercetări lingvistice“, 1964, nr. 4, p. 431—443.

[2] Vezi ibid., p. 442.

[3] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Bucureşti, 1955, p. 126—127; vezi şi varianta nouă a acestei lucrări, Bucureşti, 1960, p. 308.

[4] Vezi I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*. Bucureşti, 1957; vezi şi idem, *Şi totuşi istroromâna este o limbă*, în „Studii şi cercetări lingvistice“, XI, 1958, nr. 3, p. 391—393; idem, *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române*, în „Limba română“, VIII, 1959, nr. 1, p. 7—15.i

[5] Vezi Emil Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în „Studi şi cercetări lingvistice“, XV, 1964, nr. 4, p. 443.

rebuie considerate limbi deosebite, atunci, pentru a fi consecenți, va trebui să admitem existența, de exemplu, în Italia, vreo zece limbi romanice. Unele dintre dialectele italiene posedă chiar o literatură destul de bogată, pe cînd, dintre dialectele românești suddunărene, numai aromâna posedă cîteva imide încercări literare. Socot, prin urmare, că e de preferat ă rămînem pe lîngă tradiționala împărțire a idiomurilor romanice și să nu adăugăm celor nouă limbi neolatine încă trei: aromâna, meglenoromâna și istroromâna" [1].

Reluînd, într-un alt studiu, această idee, Emil Petrovici scrie: *„Cred că marea majoritate a lingviștilor români și a celor străini care se ocupă de limba română nu socoate că e cazul să rupem convenția veche și să acordăm dialectelor suddunărene ale limbii române alt statut"* [2].

O altă concluzie cu caracter teoretic și istoric a lui Emil Petrovici legată de studiul aprofundat al dialectelor și graiurilor românești este în legătură cu persistența insulelor lingvistice. După ancheta întreprinsă, împreună cu Petre Neiescu, la istroromâni, meglenoromâni și aromânii din Iugoslavia, el combate părerea lui I. Coteanu [3] că dialectul istroromân ar fi în dezagregare, pe cale de a-și pierde caracterul de dialect românesc, arătînd că, dimpotrivă, acest dialect oferă exemplul unei insule lingvistice persistente, cu toată izolarea lui și cu toată influența puternică a mediului aloglot în care se află. Insulele lingvistice nu pier decît prin dispersarea celor ce vorbesc limba sau dialectul respectiv. *„Istroromâna*, afirmă Emil Petrovici și Petre Neiescu, *și-a modificat în mare măsură, sub influența sîrbo-croată, diferitele sisteme ale structurii sale gramaticale. Prin aceasta însă nu și-a pierdut caracterul sistematic; ea n-a devenit un idiom lipsit de sistem. Cu toate că inventarul elementelor gramaticale împrumutate e foarte bogat, în lanțul vorbirii, frecvența acestor împrumuturi e redusă în comparație cu aceea a elementelor mai vechi, moștenite din româna comună. Așadar, istroromâna a rămas deocamdată un dialect romanic"* [4].

---

[1] Vezi id. ibid.

[2] Vezi id., *Probleme de dialectologie românească*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, nr. 1, p. 9.

[3] Vezi I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromâna)*. București, 1957.

[4] Vezi Emil Petrovici și Petre Neiescu, *Inconsistența enclavelor lingvistice*, în „Studii și cercetări lingvistice", XVIII, 1967, nr. 3, p. 295—296.

Ca încheiere a aprecierii contribuției substanțiale a lui Emil Petrovici în domeniul dialectologiei românești remarcăm faptul că, în orientarea lui teoretică, a intervenit, în ultimii ani ai vieții, o schimbare determinată de noile metode lingvistice. Față de interpretarea clasică, descriptivă, istorică și geografică, a fenomenelor dialectale, el a manifestat receptivitate față de metoda structuralistă.

Istoria limbii, arată Emil Petrovici, reclamă istoria stadiilor structurale prin care a trecut. Aceasta impune dialectologilor descrieri sincronice ale graiurilor, făcute cu metodele structurale ale lingvisticii actuale. Descrierea unui grai nu se mai poate limita la observarea și redarea formelor lui fonetice, ci trebuie însoțită de stabilirea invariantelor acestuia, adică a sistemului semnelor fonice care servesc comunicării. Dialectologia structurală este nu numai posibilă, ci neapărat necesară, *„dacă vrem să întocmim o istorie a structurilor pe care le-a prezentat limba română în cursul secolelor, structuri care trebuie reconstituite cu ajutorul graiurilor actuale“* [1].

El însuși a întreprins, în colaborare cu elevul său Ionel Stan, descrierea sistemului fonologic al graiului tecucean [2] care e urmată astăzi de alte studii similare, în special de către tinerii dialectologi români, fapt care atestă o orientare inovatoare în dialectologia noastră.

* * *

Strîns legate de studiile de dialectologie se situează cele tot atît de numeroase, ale lui Emil Petrovici, de fonetică și fonologie. El s-a afirmat, în acest domeniu, ca și în dialectologie, ca un cercetător modern, care și-a însușit, pe lîngă metodele de cercetare istorică și descriptivă ale foneticii tradiționale, pe cele ale foneticii experimentale și ale fonologiei structuraliste. Această evoluție este deplin explicabilă pentru un spirit atît de dinamic și de deschis meto-

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Probleme de dialectologie românească*, în „Cercetări de lingvistică“, X, 1965, nr. 1, p. 4.

[2] Vezi Emil Petrovici și Ionel Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în „Cercetări de lingvistică“, III, 1958, p. 119—134; vezi și Emil Petrovici, *Concepția algebrică a sistemului fonologic la glosematiști*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“. Series IV, fasciculus 2, 1959, Philologia, p. 7—11.

delor noi, prin care lingvistica contemporană adîncește complexitatea fenomenelor lingvistice.

Primul lui studiu mai important de fonetică este teza sa de doctorat: *De la nasalité en roumain*, apărută în 1930, care este atît un studiu de fonetică experimentală asupra consoanelor nazale și a vocalelor nazalizate românești, cît și de fonetică istorică, ajungînd la concluzia că româna n-a cunoscut o nazalizare diferită de cea de astăzi și că rotacismul nu este un efect al nazalizării, ci rezultatul unuia dintre multiplele accidente la care sînt expuse consoanele intervocalice [1]. Activitatea lui Emil Petrovici în domeniul foneticii și fonologiei s-a intensificat mai ales în ultimele două decenii, ea cuprinzînd probleme teoretice, istorice și de analiză a foneticii și fonologiei limbii române contemporane. El a participat activ la discuțiile teoretice care au avut loc la noi pentru definirea noțiunii de fonem, pentru precizarea distincției dintre fonetică și fonologie, arătînd strînsa legătură a acestora și subliniind caracterul foneticii și fonologiei ca ramuri ale lingvisticii, iar nu ca discipline auxiliare [2].

Emil Petrovici a stabilit condițiile esențiale ale analizei fonologice, care, remarcă el, este un proces complex, ea „*trebuind să fie făcută cu ajutorul referințelor continue la datele fizico-acustice distribuționale și morfologice*" [3]. Îndeosebi a insistat asupra importanței legăturii dintre sistemul fonologic și cel gramatical, arătînd că, pentru a ajunge la rezultate valabile, analiza fonologică trebuie să fie însoțită de referiri continue nu numai la datele fonetice și distribuționale, ci și la datele morfologice, ceea ce va permite stabilirea unui sistem fonologic pe deplin integrat în sistemul gramatical al limbii studiate, mai ales cînd aceasta are o morfologie bogată cum este a românei.

Cele mai numeroase studii de fonetică și de fonologie ale lui Emil Petrovici analizează aspectul împrumuturilor slave

---

[1] Vezi recenzia lui Mario Roques, în „Romania", 1933, p. 151; vezi și Gh. Ivănescu, în „Buletinul Institutului de filologie «Al. Philippide»", 1935, p. 250—257, id. ibid., 1936, p. 137—146.

[2] Vezi Emil Petrovici, *Unele probleme de fonetică*, în „Limba română", II, 1953, nr. 3, p. 17—25; id., *Fonemele limbii române*, ibid., V, 1956, nr. 2, p. 26—37.

[3] Vezi id., *Analiza fonologică și morfonologică*, în „Cercetări de lingvistică", VIII, 1963, nr. 1, p. 37—43.

din limba română. În studiul *Le roumain a-t-il hérité du roman commun la correlation palatale des consonnes?* [1] susține că formarea corelațiilor palatale și labiale ale consoanelor românești se datorește introducerii, în româna primitivă comună, a deprinderii pronunțării slave. În *Patrimoine hérité et affinités acquises dans l'évolution phonétique du roumain* [2], atribuie tot influenței slave diftongarea lui *e* și *o* accentuați în *ea* și *oa* înaintea unei silabe conținînd un *e* sau un *ă*. El a studiat, în ultimii ani, reflexele, în română, ale grupelor consonantice slave *št* și *žd*[3], transformarea în *ă* a lui *o* final slav [4], monoftongarea diftongului *ea* la *a* după labiale, evoluția prefixului *prě-*, iar în *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română* [5], *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română* [6], *Sistemul fonematic al limbii române* [7] și *Trăsăturile distinctive ale fonemelor românești* [8] stabilește existența a două corelații de timbru ale consoanelor: „dură" și „moale" și a patru categorii de foneme consonantice: „consoane neutre", „consoane palatalizate", „consoane labio-velarizate" și „consoane labio-palatalizate". Aceste patru categorii consonantice domină, în faza actuală a limbii române, structura ei fonetică, vocalismul limbii noastre fiind subordonat acestor patru categorii de consoane.

Sistemul fonematic al limbii române, cu cele două corelații de timbru ale consoanelor, care au dat naștere celor patru categorii de foneme consonantice, se deosebește de sistemul fonematic al celorlalte limbi romanice, apropiindu-se, după Emil Petrovici, de al limbilor slave vecine, îndeosebi de al bulgarei de est.

Existența celor patru categorii de foneme consonantice, fiecare categorie producînd alt timbru vocalic, dă limbii

---

[1] Vezi „Revue de la linguistique", I, 1958, nr. 1, p. 5—11.
[2] Vezi *Recueil d'études roumaines*, publié à l' occasion du Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959. Bucarest, 1959, p. 211—220.
[3] Vezi „Limbă și literatură", II, 1957, p. 285—292.
[4] Vezi „Cercetări de lingvistică", VI, 1961, nr. 1, p. 25—29.
[5] Vezi „Studii și cercetări lingvistice", I, 1950, p. 172—220.
[6] Vezi ibid., III, 1952, p. 127—185.
[7] Vezi ibid., VII, 1956, nr. 1, p. 7—16.
[8] Vezi „Cercetări de lingvistică", 1962, nr. 2, p. 209—215.

române o sonoritate bogată în nuanțe consonantice, suplinind astfel relativa simplitate a vocalismului ei. „*Într-adevăr*, scrie Emil Petrovici, *nu cunosc altă limbă europeană care să posede cele două corelații de timbru ale consoanelor. Doar unele limbi slave (bulgara de est, ucraineana, rusa, bielorusa, polona și o limbă celtică, irlandeza) prezintă corelația palatală a consoanelor*" [1].

Emil Petrovici a arătat că fonetica și fonologia unei limbi se pot schimba fără ca să se modifice și structura ei morfologică. Structura fonematică a limbii române ar fi, după el, de tip slav, dar structura ei morfologică a rămas cea latină [2]. El găsește un punct de sprijin pentru această teză și în afirmația lui Roman Jakobson, după care româna constituie un exemplu de limbă aparținînd unei arii fonologice care cuprinde limbi vecine neînrudite [3].

Unele tendințe fonetice ale limbii române contemporane au fost analizate mai amănunțit de Emil Petrovici în cîteva studii speciale în care a semnalat o serie de neutralizări în „sandhi" ale unor opoziții fonologice întîlnite chiar în pronunțarea unor intelectuali. El arată cum, în limba literară, particularitățile regionale sînt evitate, mai ales de către tineret, cele mai rezistente fiind cele moldovenești [4]. Indiferent de particularitățile fonetice, încheie Emil Petrovici, pronunțarea actuală a limbii române are fenomene de „sandhi" nestudiate încă. Fonetica sintactică modifică toate sunetele finale ale cuvintelor și, în oarecare măsură, și pe cele inițiale, vocalele în particular, determinînd prin aceasta

---

[1] Vezi „Limba română", V, 1956, nr. 2, p. 37.

[2] Vezi Emil Petrovici, *Influența slavă asupra fonemelor limbii române*. București, 1956; vezi idem, *Interpenetrația unei fonologii slave și a unei morfologii latine*, în „Cercetări de lingvistică", IV, 1959, nr. 1, p. 31—41; idem, *Fenomene de sincronism în fonetica istorică a limbii române, rezultat al interferenței lingvistice slavo-române*, ibid., II, 1957, p. 97—126; idem, *Echivalența morfologică a fonemelor vocalice românești*, ibid. I, 1956, p. 11—27.

[3] Vezi idem, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor românești*, ibid., 1962, nr. 2, p. 209—215.

[4] Vezi idem, *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale*, ibid., 1961, nr. 2, p. 329—337; idem, *Neutralizarea în limba română a opozițiilor consonantice în sandhi și problema lui pseudo-i final*, ibid., 1967, nr. 2, p. 207—209.

apariţia unui mare număr de variante, condiţionate prin context [1].

În anii din urmă, Emil Petrovici începuse studiul unor probleme de fonologie şi fonetică istorică dintre cele mai dificile. În *Scrierea lui u şi i finali în secolele XIII—XV* [2], susţine că notarea lui *u* şi *i* finali, în scrierea noastră veche, deşi ei amuţiseră, se explică prin acţiunea de rotunjire (bemolare) şi palatalizare (diezare) pe care au lăsat-o aceste vocale amuţite asupra consoanelor precedente, pe care cărturarii români au simţit nevoia să o noteze pentru marea ei importanţă fonologică, grafia chirilică neoferindu-le alt mijloc de redare. În studiile *Schiţă a sistemului fonologic al dacoromânei comune* [3] şi *Schiţă a conjugării în dacoromâna comună* [4], scrise în colaborare cu Grigore Rusu, a căutat să reconstituie sistemul fonologic dacoromân de dinaintea apariţiei primelor noastre texte şi să stabilească folosirea opoziţiilor fonologice în morfologia verbului dacoromân din acea epocă, iar în *Trăsături balcanice comune în sistemele fonetice al românei şi albanezei: vocalele de tipul ă* [5], sugerează originea în substratul tracic, pentru ambele limbi, a acestui tip de vocale.

Pe lîngă numeroasele sale studii de fonetică şi fonologie, Emil Petrovici a fost un pasionat organizator al cercetărilor în aceste domenii. El a reorganizat laboratorul de fonetică experimentală al Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj al Academiei, înzestrîndu-l cu aparatură modernă şi a creat, la Cluj, o adevărată şcoală de fonetică şi fonologie românească, numeroşii lui elevi dovedind o mare pasiune de cercetare.

* * *

Al treilea domeniu al lingvisticii în care Emil Petrovici a adus contribuţii de seamă a fost cel al istoriei limbii române. El a urmat, în general, şi aici, tezele şcolii clujene,

---

[1] Vezi idem, *Unele tendinţe fonetice ale limbii române actuale*, ibid., 1961, nr. 2, p. 329—337.
[2] Vezi „Romanoslavica", XI, 1966, nr. 2, p. 185—192.
[3] Vezi „Studii şi cercetări lingvistice", XV, 1964, p. 347—356.
[4] Vezi „Cercetări de lingvistică", IX, 1964, nr. 2, p. 215—226.
[5] Vezi ibid., X, 1965, nr. 1, p. 62—72.

cărora le-a adus argumente originale datorită cunoştinţelor lui întinse de slavistică[1].

În lumina trăsăturilor comune ale celor patru dialecte ale limbii române, Emil Petrovici trage concluzia că teritoriul de formare a limbii române a fost Dacia şi Moesia Inferioară[2]. El n-a cuprins şi Moesia Superioară, adică Bulgaria de nord-vest şi Serbia, deoarece vechile elemente slave din cele patru dialecte ale limbii române prezintă trăsături fonetice bulgare de est. Pe de altă parte, toponimia Serbiei, cu excepţia unei zone înguste de-a lungul graniţei estice, arată că, între slavii aşezaţi aici în secolele VI şi VII ale erei noastre şi populaţia românească, contactul a fost minim, ceea ce presupune o populaţie românească rară în această parte a Peninsulei Balcanice[3]. În schimb, pe teritoriul daco-moesic, toponimia românească majoră este numeroasă. Aici se găseşte fluviul *Dunărea,* al cărui nume provine de la populaţia daco-moesică. Acest nume se deosebeşte de cel celtic, adoptat de romani în forma *Danubius,* cît şi de cel slav *Dunav,* prin finalul *-re,* sufix daco-moesic însemnînd „rîu", după explicaţia lingvistului bulgar Vladimir Georgiev. Aici se păstrează, de asemenea, hidronimele antice: *Olt, Motru, Timiş, Ampoi, Criş, Mureş, Someş, Argeş, Prut,* care continuă forme atestate în epoca daco-romană.

În problema continuităţii românilor în Dacia, Emil Petrovici a adus contribuţii importante deduse, mai ales, din explicarea toponimicelor slave de pe teritoriul României şi a elementelor slave din limba română, pe care adepţii teoriei lui Roesler le invocaseră împotriva continuităţii. Principalele lui studii în acest domeniu sînt: *Noi opinii străine des-*

---

[1] Asupra activităţii de slavist a lui Emil Petrovici pînă în 1958, vezi: G. Mihăilă, *Slavistica românească după 1944 şi sarcinile ei actuale* şi I. Pătruţ, *Academicianul Emil Petrovici. Cu prilejul împlinirii a 60 de ani,* ambele în „Romanoslavica", IV, p. 5—31 şi 35—39.

[2] Vezi Emil Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române,* în „Studii şi cercetări lingvistice", 1964, nr. 4, p. 436.

[3] Vezi idem, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti,* în „Limba română", IX, 1960, nr. 1, p. 79—83; vezi şi idem, *Din istoria poporului român oglindită în toponimie,* Bucureşti, 1964; idem, *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei şi problemele teritoriului de formare a limbii române,* în „Cercetări de lingvistică", XII, 1967, nr. 1, p. 11—19.

pre continuitatea românilor în Dacia[1], *Românii veniți recent în Transilvania?*[2], *Simbioza româno-slavă în Transilvania*[3], *Continuitatea daco-romană și slavii*[4], *Dovezile filologice ale continuității*[5], *Geografia lingvistică și geografia muzicală*[6], *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*[7], *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*[8], *Daco-slava*[9], *Note slavo-române I—II*[10], *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*[11] ș.a.

Toponimia slavă de pe teritoriul României este explicată de Emil Petrovici prin faptul că, la venirea slavilor, populația romană și romanizată era retrasă în regiunile deluroase subcarpatice. Cetățile și localitățile romane fiind distruse de năvălitori, numele lor nu s-a mai păstrat, iar noile așezări refăcute de slavi au primit nume slave ca: *Bălgrad* (Alba-Iulia), *Moigrad, Grădiște, Zlatna, Brașov, Sibiu* și altele.

Populația romană și romanizată, silită de năvăliri să se retragă de la șes și din văile roditoare în regiunile de dealuri păduroase subcarpatice și rămasă fără clasă conducătoare și fără o organizare politică și religioasă, era firesc să uite numele vechilor așezări pe care le părăsise și care au fost distruse de năvălitori.

Numeroase rîuri și văi au primit și ele nume slave ca: *Bistra* și *Bistrița* „apă repede", *Tîrnava* și *Tîrnăvița* „rîu, vale cu spini", *Crasna* „apă frumoasă", *Cerna* „apă neagră", *Clopotiva* „apă sunătoare", *Dîmbovița* „rîu, vale cu stejari", *Prahova* „rîu (cu drum) prăfos" și altele. Dar, spre exemplu, *Bistrița* își păstrează, pentru partea de la munte, vechiul nume românesc de *Repedea*, forma slavă fiind traducerea acestuia, după cum traducerea numelui românesc *Frumoasa* este

---

[1] Vezi „Transilvania", anul 72, 1941, p. 72—75.
[2] Vezi ibidem, p. 467—470.
[3] Vezi ibidem, anul 73, nr. 2—3, 1942, p. 149—156.
[4] Vezi ibidem, nr. 11, p. 864—878.
[5] Vezi ibidem, anul 74, 1943, nr. 1, p. 7—13.
[6] Vezi ibidem, anul 73, 1942, nr. 7—8, p. 636—638.
[7] Vezi revista „La Transylvanie", X, 1944, nr. 1—2, p. 71—99.
[8] Vezi revista „Balcania", VII, 1944, fasc. 2, p. 475—487 și VIII, 1945, p. 228—235.
[9] Vezi „Dacoromania" X, 1941, partea I, p. 26—38.
[10] Vezi ibidem, 1943, partea a II-a, p. 335—352; XI, 1948, p. 184—193.
[11] Vezi revista „Transilvania", anul 72, 1941, nr. 2, p. 102—106.

numele rîului *Sebeş*, de origine maghiară, pe care acest rîu îl are numai pentru partea lui de la şes.

Cînd românii au coborît din regiunile deluroase subcarpatice, ei au primit ca atare numele de rîuri, de localităţi, precum şi numeroase nume de persoane de la slavi. La venirea ungurilor în Transilvania, aceştia au găsit aici pe „*blachi et sclavi*" (pe români şi pe slavi), preluînd şi ei numele slave sau traducîndu-le în limba lor ca, de exemplu, *Gyulafehérvár* pentru *Bălgrad* (Alba-Iulia). Popor de stepă, ungurii nu s-au aşezat în regiunile deluroase şi de munte. Numai toponimia de şes este, în Transilvania, de origine feudală maghiară [1].

În ceea ce priveşte pe slavii cu care au convieţuit românii, ei sînt numiţi de Emil Petrovici „dacoslavi", iar convieţuirea româno-dacoslavă ar fi început, după el, în secolul al VI-lea. Limba vorbită de daco-slavi, apreciată după aspectul fonetic al împrumuturilor vechi slave din limba română, a fost cea pe care au vorbit-o strămoşii slavi ai bulgarilor. De aceea, toponimia şi antroponimia noastră de origine veche slavă, ca şi fonetismul cuvintelor vechi slave din limba română au, în general, caracter bulgar. Dacoslavii au fost repede asimilaţi în masa românească, datorită numărului mare al românilor din nordul Dunării şi faptului că limba slavă n-a avut aici prestigiul pe care l-a cîştigat, prin numărul mare al vorbitorilor ei, în sudul Dunării, prin organizarea statelor sud-slave şi prin biserică. Procesul de asimilare de către români a slavilor din nordul Dunării era încheiat în secolul al XIII-lea, la venirea saşilor, ceea ce rezultă din faptul că, în graiul acestora, nu se găsesc împrumuturi directe din slavă.

Dacă românii ar fi venit numai prin secolul al XIII-lea din Peninsula Balcanică, cum afirmase Roesler, ei ar fi luat toponimicele de la unguri, nu de la slavi. Dar „şcheii" (slavii) dispăruseră în secolul al XIII-lea, fiindcă documentele cancelariei ungureşti nu mai amintesc de ei.

De la slavi au luat românii numeroşi termeni agricoli: *plug*, *brazdă*, *ogor*, *greş*, *pleavă*, *stog*, *claie*, *răzor*, *coasă*, *lopată* etc.

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, în revista „Transilvania", 74, 1943, nr. 2, p. 113—130.

În vestul Transilvaniei s-au păstrat însă pînă astăzi numele daco-romane ale rîurilor: *Timiş, Criş, Ampoi, Someş, Mureş*, cu fonetism românesc, ceea ce constituie dovada *„că în preajma acestor rîuri au viețuit neîntrerupt, din antichitate pînă astăzi, strămoşi ai românilor"* [1].

Tot în părţile Transilvaniei de vest şi de nord, adaugă Emil Petrovici, s-au păstrat, aşa cum arată hărţile *Atlasului lingvistic român*, numeroşi termeni vechi de origine latină ca: *nea* pentru „zăpadă", *cute* pentru „gresie", *curechi* pentru „varză", *ai* pentru „usturoi", *Sîn Nicoară* pentru „Sfîntul Nicolae", *Sîn Medru* pentru „Sfîntul Dumitru" şi altele, care nu se găsesc în sudul teritoriului dacoromân.

Interpretînd hărţile *Atlasului*, Emil Petrovici constată că Transilvania nu are o arie lingvistică proprie, deoarece partea sud-vestică formează arie cu Banatul, cea nord-vestică cu Crişana, cea sud-estică cu Muntenia şi cea nord-estică cu Moldova[2]. Acest fapt era folosit de adversarii continuităţii ca dovadă a venirii recente aici a românilor şi în grupuri izolate, vorbind graiuri diferite. Emil Petrovici arată că, dimpotrivă, grai unitar, pe o mare întindere, au numai regiunile recent colonizate. Geografia lingvistică, remarcă el, a demonstrat că dacă un teritoriu este fărîmiţat în regiuni dialectale mărunte, aceasta dovedeşte că acel teritoriu e de mult ocupat de populaţia respectivă, astfel încît limba ei, la început unitară, a avut destul timp să se diferenţieze în graiuri regionale[3].

Transilvania, adăpostită din toate părţile de munţi, dealuri şi păduri a fost, pentru Emil Petrovici, ca şi pentru Sextil Puşcariu şi ceilalţi reprezentanţi ai şcolii lingvistice şi istorice clujene, una din vetrele principale de continuitate neîntreruptă a limbii şi poporului român din epoca daco-romană şi pînă astăzi[4].

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Dovezile filologice ale continuităţii*, în revista „Transilvania", 73, 1942, p. 7—13.

[2] Vezi Emil Petrovici id. ibid., vezi idem şi *Românii veniţi recent în Transilvania*, ibid., 72, 1941.

[3] Vezi Emil Petrovici, *Geografia lingvistică şi geografia muzicală*, în „Transilvania", 73, 1942, p. 636—638.

[4] Vezi idem, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania", 72, 1941, nr. 2, p. 102—106.

* * *

Un domeniu strîns legat de cel al istoriei limbii, în care Emil Petrovici a adus contribuții dintre cele mai originale, a fost cel al toponimiei.

Toponimicele au fost considerate de către toți lingviștii români ca una dintre cele mai prețioase surse de informații privind trecutul nostru, mai ales din perioada din care ne lipsesc documentele scrise. „*Studiul toponimiei*, scrie Emil Petrovici, *trebuie să stea la baza istoriei așezărilor omenești de pe întinsul unui teritoriu oarecare. Îndeosebi pentru acele teritorii pe care s-au perindat și s-au amestecat, în cursul veacurilor, mai multe popoare vorbind limbi diferite, toponimia ne dă informații prețioase asupra modului și asupra ordinei de succesiune în care s-au așezat acele popoare pe teritoriul respectiv, asupra felului lor de trai, asupra orînduirii lor sociale, și, în primul rînd, asupra limbii pe care au vorbit-o acele popoare. Adeseori, toponimicele sînt singurele resturi ale unei limbi vorbite odinioară pe un teritoriu oarecare*" [1].

Într-un studiu scris în ultimii ani ai vieții, deci din perspectiva unei îndelungate experiențe, Emil Petrovici a relevat complexitatea elementelor care intervin în explicarea toponimicelor. „*Toponomastica*, scrie el, *are ca obiect studiul numelor de locuri, felul cum ele iau naștere, mijloacele lingvistice folosite pentru crearea lor, sensul lor primitiv, răspîndirea lor pe arii mai mult sau mai puțin întinse, legătura cu realitățile geografice, cu configurația terenului, cu flora și fauna unei regiuni; ea implică, de asemenea, studiul condițiilor istorice, economice, sociale și politice în care aceste toponime au fost create. Una din principalele probleme pe care toponomastul caută și trebuie să o rezolve este aceea a stabilirii care este poporul care a creat un anumit nume de loc, cu alte cuvinte, ce limbă vorbeau creatorii unui toponim oarecare. Toponomastul, în mod necesar, trebuie să fie un lingvist care cunoaște mai multe limbi și, în primul rînd, cele vorbite în*

---

[1] Vezi idem, *Adjectivele posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii și cercetări lingvistice", IV, 1953, p. 85.

prezent și cele ce au fost vorbite în trecut pe teritoriul a cărui toponimie o studiază[1].

Deși geografia și istoria sînt indispensabile explicării toponimicelor, istoricul sau geograful nu trebuie, arată Emil Petrovici, să procedeze singuri la explicarea acestora, fiindcă toponimia poate fi studiată numai cu metode lingvistice[2].

O altă precizare metodologică a lui Emil Petrovici este în legătură cu deosebirea care trebuie făcută între toponimia „autohtonă“ și cea „împrumutată“. Această precizare se referă îndeosebi la toponimia slavă de pe teritoriul țării noastre.

Comunitățile lingvistice, arată el, pot crea nume de locuri prezentînd caracter străin, fiindcă se servesc de elemente lexicale „împrumutate“. Poporul nu face deosebire între elementele lingvistice autohtone și cele împrumutate decît în cazul cînd acestea din urmă sînt prea recente și n-au intrat în uzul general.

Românii au creat numeroase toponimice servindu-se de elementele lexicale împrumutate din slavă. Aceste toponimice, arată Emil Petrovici, au fost în mod nedrept considerate ca fiind date de slavi. De aceea, după el, toponimicele create de populația unei regiuni, plecînd de la elemente vechi sau recente ale limbii proprii, sînt „toponimice autohtone“. Numai acele toponimice sînt străine care au fost create și primite de la o populație stabilită într-o asemenea regiune care vorbește sau a vorbit altă limbă.

Un toponim ca *Prislop* este dat de români, care s-au servit de acest cuvînt slav ca apelativ, el însemnînd, la origine, „defileu“. La fel sînt românești nume topice ca *Dragomirești, Grozăvești, Dobroteasa, Vlădeasa,* care sînt derivate cu sufixe românești din cuvinte sau nume proprii împrumutate de la slavi.

Sînt de asemenea românești numeroasele toponimice formate din apelativul de origine slavă, *deal: Dealul Mare, Dealul Înalt, Dealul Crucii, Dealul Frumos* etc.[3].

---

[1] Vezi Emil Petrovici, *Toponymie autochtone et toponymie empruntée*, 1966, p. 3.

[2] Vezi idem, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964, p. 9.

[3] Vezi Emil Petrovici, *Toponimice de origine slavo-bulgară pe teritoriul R.P.R.*, în „Cercetări de lingvistică“, II, 1957, p. 23—46.

Numai acele toponimice sînt sigur date de slavi, care au sufixe inexistente în românește: *Bucov, Bratova, Colentina* ș. a.

Emil Petrovici consideră că așa-zisa toponimie slavă de pe teritoriul țării noastre este românească, adică dată de români din apelative românești de origine slavă, în proporție de 80%[1].

Dintre numeroasele studii ale lui Emil Petrovici privind toponimia slavă din cuprinsul României relevăm: *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*[2], *Toponimice slave de est pe teritoriul R.P.R.*, I—II[3], *Toponimice românești de origine slavă meridională*[4], *Rolul împrumuturilor în crearea toponimicelor*[5], *Repartiția geografică a toponimicelor slave de pe teritoriul României*[6], *Un toponimic de origine sud-slavă orientală în Banat: Liubovajdia*[7], *Toponimice sud-slave occidentale în Oltenia*[8].

O deosebită importanță a acordat Emil Petrovici toponimiei care desemnează trecătorile peste munți și dealuri. El arată că aceste toponimice, chiar cînd apelativele din care sînt formate sînt de origine străină, au fost date toate de români, deoarece, ca și astăzi, regiunile deluroase ale țării noastre au fost locuite totdeauna de români[9].

Nume ca *Cheia, Crăpătura, Cumpăna, Curmătura, Fereastra, Pas, Poarta, Predeal, Prislop, Scara, Scărișoara, Strunga, Tarnița, Trecătoare* sînt cele mai frecvente în regiunile de dealuri și de munte. *„Despre nici unul din numele înșirate*, scrie Emil Petrovici, *nu se poate susține că n-ar fi fost creat de o populație care vorbea românește, cu excepția Predealului"*[10].

---

1 Vezi E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964, p. 39.

2 Vezi id., „Studii și cercetări lingvistice", IV, 1953, p. 63—68.

3 Vezi „Romanoslavica", IV, 1960, p. 41—63; vezi ibid., VI, 1962, p. 5—17.

4 Vezi ibid., I, 1958, p. 9—26.

5 Vezi ibid., VII, 1962, nr. 1, p. 25—37.

6 Vezi ibid., IX, 1963, p. 5—11.

7 Vezi ibid., X, 1964, p. 185—189.

8 Vezi ibid., XII, 1965, p. 11—19.

9 Vezi id., *Nume românești de trecători peste culmi*, ibid., XI, 1966, nr. 1, p. 7 și urm.

10 Vezi id. în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 1, p. 5—15.

Dar și forma *Predeal*, cu sensul de „șa între doi munți", poate fi presupusă, încheie el, a fi românească, fiindcă *„la crearea toponimicelor, o populație se poate servi de toate elementele lexicale de care dispune, indiferent de originea lor"* [1].

* * *

Pe lîngă principalele direcții de cercetare menționate, Emil Petrovici a abordat probleme și din alte domenii ale lingvisticii.

Astfel, el a luat parte la discuția, foarte intensă, dintre 1949 și 1952, asupra ortografiei limbii române, propunînd un proiect de îmbunătățire a regulilor ortografice, din care unele reguli au fost adoptate în *Micul dicționar ortografic* din 1953[2]. A redactat capitolul de fonetică din *Gramatica Academiei*, ediția întîi, apărută în 1954. A luat, de asemenea, parte la elaborarea *Dicționarului ortoepic*, apărut în 1956. Studiul său despre „fondul principal de cuvinte" [3] este remarcabil prin concluziile judicioase formulate. El a demonstrat că lingviștii n-au reușit, în discuțiile purtate la noi asupra acestei probleme, să stabilească criterii precise pentru a deosebi, fără greș, cuvintele fondului principal lexical de restul vocabularului. *„Aceste criterii nu pot fi valabile*, scrie el, *pentru toate limbile și pentru toate epocile. Ele vor trebui să fie stabilite pentru fiecare limbă aparte, ținîndu-se seama de istoria limbii respective, de nivelul social și cultural al poporului care o vorbește"* [4].

La discuțiile asupra limbii literare, care au animat viața noastră lingvistică după 1952, Emil Petrovici a contribuit cu un studiu valoros despre *Limba lui Dimitrie Cantemir* [5]. El a arătat că marele învățat și Domn al Moldovei, pe lîngă faptul că a fost primul nostru istoric, geograf și etnograf modern, într-o anumită măsură și primul nostru lingvist și dialectolog, a fost și întîiul cărturar român care a încercat să creeze, pentru limba noastră literară, un stil științific,

---

[1] Vezi id. ibid., p. 15.

[2] Vezi id., *Proiect de ortografie*, în „Cum vorbim", III, 1951, nr. 7—8, p. 79—81 și nr. 9—10, p. 40—42.

[3] Vezi „Limba română", II, 1953, nr. 1, p. 21—30.

[4] Vezi ibid. II, 1953, nr. 1, p. 27.

[5] Vezi ibid., nr. 6, p. 5—16.

o terminologie științifică, filozofică și politică. *„Dimitrie Cantemir*, scrie Emil Petrovici, *s-a străduit să ridice limba noastră literară la nivelul celorlalte limbi literare existente atunci în Europa, capabilă să exprime noțiunile cele mai abstracte filozofice și științifice“* [1].

Ca lexicograf, Emil Petrovici a făcut parte din Comitetul de redacție al *Dicționarului limbii române literare contemporane*, elaborat de Institutul de lingvistică din București în colaborare cu cel din Cluj și apărut, în patru volume, între 1955—1957. A fost redactorul responsabil al *Dicționarului rus-român*, apărut, în două volume, în 1959, al *Dicționarului român-maghiar*, apărut, tot în două volume, în 1964 și conducătorul colectivului de lexicografie al Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj al Academiei, care colaborează cu cel din București la redactarea *Dicționarului general al limbii române*, continuare a lucrării începute de Sextil Pușcariu în 1906. El s-a afirmat, de asemenea, cu multă erudiție și discernămînt critic, prin stabilirea unui apreciabil număr de etimologii [2].

Printre ultimele manifestări științifice de prestigiu ale lui Emil Petrovici menționăm sinteza teoretică și istorică *Interpénétration des systèmes linguistiques* [3], comunicare prezentată în ședință plenară la al X-lea Congres Internațional de lingvistică, ținut la București între 28 august și 2 septembrie 1967, care demonstrează, o dată mai mult, larga lui perspectivă în problemele de lingvistică generală.

* * *

În expunerea succintă a activității științifice a lui Emil Petrovici am căutat să relevăm complexitatea personalității sale și bogata contribuție de idei pe care a adus-o la dezvoltarea lingvisticii românești. Un studiu mai extins asupra

---

[1] Vezi ibid., p. 5.

[2] Vezi Emil Petrovici, *Note etimologice*, în „Cercetări de lingvistică“, VIII, 1963, nr. 2, p. 291—300 și X, 1965, nr. 2, p. 357—362; vezi id., *Sl. Zeticazer în limba română, în limbile slave și în limba maghiară*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai“. Series philologia, 1960; vezi id., *Etimologia toponimicului Vîrciorova*, ibid., 1961; id. *Etimologia toponimicului Hordou*, în „Cercetări de lingvistică“, IV, 1959, p. 133—157.

[3] București, 1967.

cercetărilor sale, risipite prin revistele românești și străine de-a lungul celor 40 de ani de muncă creatoare și publicarea lor în volume va putea contura mai complet activitatea lui științifică pe care rîndurile de mai sus au putut-o numai schița prin inventarierea problemelor de care s-a ocupat, fără a le putea discuta mai în adîncime.

Ca și Vasile Bogrea, cu care are multe asemănări în erudiție și în afirmarea simultană în mai multe domenii ale lingvisticii, Emil Petrovici n-a ajuns la sinteze care să fi pus în adevăratul ei relief marea știință pe care o avea în domeniul structurii limbii române și ale numeroaselor limbi străine pe care le cunoștea.

În 1945, Lucian Blaga îl recomanda ca membru corespondent al Academiei Române, spunînd: *„Între lingviștii români, Emil Petrovici este unul din cei mai pătrunzători, de o vastă bogăție de idei și cel mai bun slavist român“* [1].

În adevăr, Emil Petrovici a continuat și dezvoltat în direcții noi și la nivelul lingvisticii contemporane principalele direcții de cercetare ale școlii lingvistice clujene, iar în slavistica românească, disciplină atît de complexă, a îmbogățit problematica studiilor începute de B. P. Hasdeu, A. de Cihac, I. Bogdan, Iosif Popovici, P. Cancel și Ilie Bărbulescu. El a dat un mare impuls acestor studii, nu numai prin lucrările sale, ci și prin crearea, în 1965, a „Asociației slaviștilor români“, al cărui președinte a rămas pînă la sfîrșitul vieții. Meritele lui ca slavist și fonetician de renume internațional au fost confirmate prin impunătorul volum omagial pe care i l-au oferit lingviștii străini, în 1959, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani [2].

În cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj al Academiei, pe care l-a condus de la reorganizarea, în 1949, a fostului Muzeu al limbii române în institut al Academiei și în cadrul Facultății de filologie a Universității din Cluj, Emil Petrovici a format un mare număr de colaboratori care îi continuă opera în domeniul slavisticii,

---

[1] Vezi „Analele Academiei Române“. Seria III. Partea administrativă și dezbateri, 1944—1945. Ședința din 19 mai 1945. Raportul a fost scris, de fapt, de D. Macrea, iar Lucian Blaga l-a semnat.

[2] Vezi *Mélanges linguistiques offerts à Emile Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire*, în „Cercetări de lingvistică“ (supliment), 1958.

dialectologiei, istoriei limbii române, toponimiei, foneticii și fonologiei: Ioan Pătruț, Vasile Breban, Béla Kelemen, Romulus Todoran, Mircea Zdrenghea, Maria Zdrenghea, Pompiliu Dumitrașcu, Viorica Pamfil, Petre Neiescu, Aurelia Stan, Grigore Rusu, Gheorghe Ciplea, Ionel Stan, Emese Kiss, Mircea Homorodean, Malvina Pătruț, I. Mării, Mircea Borcilă, Ștefan Házy, O. Vințeler, Cornel Săteanu, Eugen Cîmpeanu, D. D. Drașoveanu și alții.

Intensa lui muncă științifică și de îndrumare a fost însoțită de îndeplinirea unor importante funcții obștești: rector al Universității din Cluj între 1946—1949, președinte al Filialei din Cluj a Academiei între 1949—1954, director al Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj, președinte al Secției de limbă și istorie literară a Academiei din 1965 pînă la tragicul lui sfîrșit. A condus ca redactor responsabil, de la înființarea lor, periodicele „Cercetări de lingvistică“ și „Romanoslavica“ și a colaborat la toate periodicele românești de lingvistică apărute după 1945. Prin contribuția lui originală în toate domeniile lingvisticii românești și prin marele număr de elevi pe care i-a format, Emil Petrovici și-a înscris numele în patrimoniul științei românești, alături de al lui Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, Theodor Capidan și de ale celorlalți reprezentanți de prestigiu ai școlii lingvistice și istorice clujene.

LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ ÎN ULTIMII 25 DE ANI (1944 – 1969)

REALIZĂRI ALE LINGVISTICII ROMÂNEŞTI ÎN PERIOADA 1944—1969

Ritmul ascendent, cantitativ şi calitativ, care a caracterizat, în ultimul sfert de secol, dezvoltarea tuturor ramurilor ştiinţei în ţara noastră, s-a manifestat în mod deplin şi în domeniul lingvisticii.

În această perioadă s-a continuat, într-o formă nouă, corespunzătoare cerinţelor culturii socialiste, tradiţiile lingvisticii noastre din trecut, la care s-au adăugat numeroase probleme, orientări şi realizări noi.

Lingvistica a beneficiat, ca şi celelalte ştiinţe, de o bază materială de dezvoltare excepţională, care acum 30—40 de ani era de neconceput. Ea dispune în prezent de două institute de cercetări (la Bucureşti şi Cluj), de două centre (la Bucureşti şi Iaşi) şi de două baze (la Timişoara şi Craiova) ale Academiei, cu sute de cercetători, cărora li se adaugă cadrele de specialitate din universităţi, de zeci de ori mai numeroase ca acum trei decenii. Numărul mare de reviste de lingvistică şi fondurile puse la dispoziţie pentru cercetările lingvistice pe teren, ilustrează, de asemenea, condiţiile noi şi favorabile în care s-au desfăşurat în această perioadă cercetările lingvistice în ţara noastră.

Planificarea activităţii de cercetare în cadrul institutelor, centrelor şi bazelor Academiei şi al universităţilor a contribuit la înlăturarea risipei eforturilor individuale şi izolate din trecut, conducînd la obţinerea unor realizări colective şi individuale care impresionează prin simpla lor înşirare.

Principalele domenii în care s-au adus, în lingvistica din trecut, cele mai importante contribuţii au fost istoria limbii române, lexicografia şi dialectologia. Prin studiile Şcolii ardelene şi latiniste, apoi prin cele ale lui B.P. Hasdeu, Alexandru Philippide, Ovid Densusianu şi Sextil Puşcariu, pentru a numi numai cîţiva dintre lingviştii mai reprezentativi din

trecut, s-a reuşit să se reconstituie ştiinţific procesul de formare a limbii române, caracterul ei latin, influenţele străine pe care le-a suferit, şi s-au descris dialectele şi graiurile ei. Lingviştii din trecut au adunat un bogat material de fapte din texte vechi româneşti, din dialectele şi graiurile limbii române, pe care l-au valorificat în numeroase lucrări de sinteză: „Cuvinte din bătrîni" (două volume, 1878—1881) de B.P. Hasdeu, „Originea românilor" (două volume, 1925—1927) de Al. Philippide, „Istoria limbii române" (două volume, 1901—1936) de Ovid Densusianu, „Studii istroromâne" (trei volume, 1906—1929) şi „Limba română" (1940) de Sextil Puşcariu, „Meglenoromânii" (trei volume, 1925—1935) şi „Aromânii. Dialectul aromân" de Theodor Capidan, „Istoria limbii române" (şase volume, cu numeroasele ei ediţii) de acad. Al. Rosetti. B.P. Hasdeu, urmat de Al. Philippide şi apoi de Sextil Puşcariu au început elaborarea, în cadrul Academiei, a dicţionarului limbii române, care n-a putut fi terminat în cadrul acesteia, ci el s-a realizat numai prin eforturi individuale, în afara ei (Lazăr Şăineanu, H. Tiktin şi I.A. Candrea), ca şi gramatica limbii române, realizată, de asemenea, tot în afara Academiei (Lambrior, Tiktin, Iorgu Iordan, Rosetti-Byck).

Preocupări pentru limba literară şi pentru cultivarea limbii au existat, în trecut, numai sporadic.

În perioada 1944—1969, lingviştii români au realizat, la nivelul ştiinţei contemporane, în cadrul Academiei, cele mai multe din năzuinţele lingviştilor din trecut, pe care aceştia, datorită împrejurărilor de atunci şi mai ales lipsei de sprijin din partea statului, nu le-au putut îndeplini.

În 1953 au fost îmbunătăţite normele ortografice ale limbii române, bazate pe aplicarea consecventă a principiului fonetic îmbinat cu cel morfologic. Aceste norme, completate cu un vocabular de peste zece mii de cuvinte a căror scriere o precizează, au fost cuprinse în „Micul dicţionar ortografic", apărut în 1953. În 1956 a fost publicat „Dicţionarul ortoepic", prima lucrare de acest fel apărută pînă acum în limba română şi, în acelaşi an, „Îndreptarul de punctuaţie". Aceste trei lucrări, cu preocupări complementare, au fost reunite, în 1960, în „Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie", reeditat de atunci încoace în mai multe rînduri.

A doua lucrare de bază, elaborată de un mare colectiv de lingviști, a fost „Gramatica limbii române", în două volume, apărută, în prima ediție, în 1954, sub redacția lui D. Macrea, care, după încercările numeroase făcute timp de două secole, este prima gramatică științifică completă a limbii române. Pe baza acestei lucrări a fost întocmit un tratat, într-un volum, „Limba română. Fonetică, Gramatică, Vocabular" (1956) pentru uzul maselor largi de cititori. Problemele mai complexe de gramatică, care nu au putut fi adîncite în „Gramatica" în două volume, au fost continuate în culegerea „Studii de gramatică" (trei volume, 1956—1959) și „Studii și materiale cu privire la formarea cuvintelor în limba română" (cinci volume, 1959—1969). Folosind aceste studii și materiale s-a publicat a doua ediție a „Gramaticii limbii române" în 1963, sub redacția lui Al. Graur (reeditată în 1966).

În această perioadă s-au publicat numeroase lucrări individuale în domeniul gramaticii, ca: „Limba română contemporană" (1954, ediția a II-a, 1956) de Iorgu Iordan, „Structura morfologică a limbii române contemporane" (1967) de Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo și Alexandru Niculescu, „Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română" de Mioara Avram (1960), „Analize gramaticale și stilistice" de D.D. Drașoveanu, Pompiliu Dumitrașcu și Mircea Zdrenghea (1966), „Teorie și metodă în sintaxă" de Sorin Stati (1967), „Tendințe actuale ale limbii române" de Al. Graur (1968), „Culegere de exerciții gramaticale cu noțiuni de morfologie și sintaxă" de Ștefania Popescu (1968) ș.a. Tot în această perioadă a apărut, în Suedia, monumentala operă „Le verbe roumain" în două volume (1954—1955) de peste 1200 de pagni, cea mai vastă cercetare asupra unui capitol de morfologie românească apărută pînă acum, a romanistului suedez Alf Lombard.

Lexicografia, care avea la noi o tradiție de prestigiu de peste un secol, a cunoscut în acești 25 de ani o perioadă de mari realizări. Deoarece tipul de dicționar academic n-a putut fi realizat în trecut, lingviștii au căutat, în anii 1952—1953, prin largi dezbateri publice, să stabilească tipul de dicționar care trebuia să fie elaborat pentru a corespunde cerințelor dezvoltării culturii noastre de astăzi. Ca urmare

a acestor dezbateri, a îndrumării Partidului Comunist Român și a Prezidiului Academiei, s-a reușit elaborarea, într-un scurt interval, sub redacția lui D. Macrea, a dicționarelor explicative și normative ale limbii române moderne și contemporane: „Dicționarul limbii române literare contemporane" (în patru volume, 1955—1957) și ediția prescurtată și îmbunătățită a acestuia, „Dicționarul limbii române moderne" (într-un volum, 1958), acesta din urmă avînd și continuînd să aibă anual numeroase suplimente de tiraj.

Marele dicționar al Academiei, numit și „dicționar tezaur", început de Sextil Pușcariu în 1906, dar nerealizat de acesta decît pînă la litera L, este continuat în prezent de institutele de lingvistică din București și Cluj și de Centrul de lingvistică din Iași, fiind prevăzută terminarea lui în 1975.

O intensă muncă lexicografică s-a depus pentru elaborarea dicționarelor bilingve, menite să lărgească legăturile noastre științifice și culturale cu popoarele vecine sau îndepărtate. Începînd din 1955 au apărut dicționare bilingve de diferite proporții: rus-român și român-rus, german-român și român-german, francez-român și român-francez, italian-român, spaniol-român, polon-român, român-maghiar și maghiar-român, român-bulgar, român-ceh ș.a. Toate aceste dicționare sînt lucrări științifice elaborate de către specialiști din cadrul institutelor de lingvistică ale Academiei și al Universităților sau sub controlul acestora. Apărute în zeci de mii de exemplare, dicționarele menționate s-au epuizat repede din librării, semn al arzătoarei cerințe culturale la care a răspuns elaborarea lor. Numeroși lexicografi de vîrstă matură, ca și tineri, s-au impus pe vastul șantier al muncii lexicografice: Mircea Seche, Luiza Seche, Mihai Isbășescu, V. Breban, Gh. Mihăilă, N. A. Ursu, L. Levițchi, Florența Sădeanu, Gheorghe Bulgăr, Nicolae Dănilă, Ana Canarache, Zizi Ștefănescu-Goangă, Doina Grecu, Sabina Teuș, Finuța Asan, Emilia Todoran, Cecilia Burghelea, Florica Ficșinescu, Ileana Zamfirescu, Ecaterina Ionașcu, Dumitru Marmeliuc, Gherghina Haneș, Maria Iliescu, Ion Gheție, Ioana Anghel, Elena Comșulea, Felicia Șerban, Valentina Șerban ș.a. În lexicografia maghiară, o bogată activitate a avut-o Béla Kelemen și Szabó Attila de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, iar în lexicografia săsească, Bernhard Copesius. Profesorul Jean Livescu împreună cu un colectiv al catedrei de germană de la

Universitatea din București au elaborat un bogat dicționar german-român, cuprinzînd terminologia tehnică modernă, lucrare de acută necesitate.

Fără să fie o operă exclusiv lexicografică, dar satisfăcînd deplin cerințele genului, se cuvine subliniată, în mod special, apariția „Dicționarului enciclopedic român" în patru volume, (1962—1966), elaborat de numeroase colective de specialiști din cadrul Academiei și din afara ei, coordonatorul principal al lucrării fiind D. Macrea. Lucrarea s-a înscris cu mîndrie în tradiția enciclopediilor românești, bucurîndu-se de aprecierea pozitivă a marelui public, mai ales ultimele două volume, tirajul ei depășind 100 000 exemplare.

Se cuvin menționate, de asemenea, ca lucrări lexicografice deosebit de valoroase și de utile dicționarele tehnice, întocmite de specialiști cărora lingviștii le-au acordat concursul cerut: „Lexiconul tehnic român" (19 volume, 1957—1968) sub conducerea acad. Remus Răduleț și „Dicționar tehnic poliglot", în șase limbi: română, rusă, engleză, germană, franceză și maghiară (apărut în 1963), ambele avînd un mare rol în explicarea, răspîndirea și fixarea bogatei terminologii legate de progresul impetuos al științei și tehnicii contemporane.

Pentru întîia oară în lingvistica noastră a apărut un bun „Dicționar de neologisme" de Marcu Florea și Constant Maneca, care a avut, la scurt interval, două ediții (1961 și 1965).

Printre lucrările lexicografice apărute în această perioadă se cuvin să mai fie relevate: „Dicționar onomastic român" (1963) de N.A. Constantinescu, „Nume de persoană" (1965) de Al. Graur, „Toponimia românească" (1963) de Iorgu Iordan, „Termeni de înrudire în limba română" (1966) de Vasile Scurtu, „Probleme de etimologie" (1968) de Theodor Hristea, iar în lexicologia istorică „Probleme de lingvistică română" (1961)de D. Macrea, în care se analizează statistic compoziția istorică a vocabularului românesc, „Formarea terminologiei științifice românești" (1962) de N.A. Ursu și „Împrumuturi vechi sud-slave în limba română" (1963) de Gheorghe Mihăilă.

Dintre preocupările vechi ale lingvisticii românești, slavistica a luat o mare dezvoltare în perioada 1944—1969, continuînd tradiția creată de B.P. Hasdeu, Ioan Bogdan, Ovid Densusianu, Petre Cancel, Ilie Bărbulescu și Iosif Popovici. Cel mai reprezentativ slavist din această perioadă, Emil Petrovici, a adîncit studiul toponimiei de origine slavă

de pe teritoriul țării noastre și al corespondențelor fonetice slavo-române. În 1956 s-a înființat „Asociația slaviștilor români", care publică valoroasa revistă „Romanoslavica", unde se remarcă colaborarea, pe lîngă a slaviștilor mai în vîrstă, ca E. Petrovici, I. Pătruț, Damian P. Bogdan, Gh. Mihăilă, Pandele Olteanu, a unui mare număr de slaviști tineri: Al. Ionașcu, Lucia Djamo-Diaconiță, Emil Vrabie, Ariton Vraciu, Nicolae Pavliuc, Dorin Gămulescu, Tiberiu Pleter, Teodora Alexandru, Maria Osman-Zavera, Silvia Niță-Armaș, Dumitru Zavera, Mihai Mitu, I. Rebușapcă ș.a. Institutul de lingvistică din București a publicat „Studii de slavistică", vol. I (1969), sub conducerea lui Gh. Bolocan și cu colaborarea unor tineri slaviști ca: I. Rebciuc, P. Vascenco, V. Nestorescu, D. Suțu și C. Reguș. În ultimii ani s-a realizat o primă și meritorie sinteză asupra elementelor românești din limbile slave, publicată de Silvia Niță-Armaș, Nicolae Pavliuc, Dorin Gămulescu, Tiberiu Pleter, Teodora Alexandru, Mihai Mitu, Maria Osman-Zavera, Ion Rebușapcă, Anton Tănăsescu, Elena Timofte și Dumitru Zavera. Dar lucrarea de ansamblu asupra raporturilor lingvistice slavo-române, proiectată de regretatul Emil Petrovici, n-a fost realizată pînă acum, deși ea constituie un obiectiv major al slaviștilor români.

Cercetările asupra structurii fonetice și fonologice a limbii române au făcut pași pozitivi prin variatele cercetări ale lui Emil Petrovici, Al. Rosetti și a numeroși tineri, publicate în revistele de lingvistică, în special în culegerea „Fonetică și dialectologie" (vol. I—VI, 1958—1969). Dintre tinerii foneticieni care s-au remarcat în această perioadă menționăm pe Andrei Avram („Cercetări asupra sonorității în limba română", 1961), Grigore Rusu, Petre Neiescu, Alexandra Roceric-Alexandrescu, Teofil Teaha, Victor Iancu, Mircea Borcilă ș.a.

De o mare importanță în domeniul foneticii a fost publicarea operei postume a lui Sextil Pușcariu: „Rostirea" (1959), care constituie al doilea volum al operei fundamentale a acestuia, „Limba română" (vol. I, 1940). Valoroase lucrări de fonetică istorică au publicat Florica Dimitrescu: „Introducere în fonetica istorică a limbii române" (1967) și Andrei Avram, „Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești" (1964).

Un caracter nou şi original îl au cercetările fonetice şi fonologice făcute pe baza metodelor structuraliste, însuşite mai ales de tineri, printre care Emanoil Vasiliu s-a remarcat în mod deosebit. Culegerea „Elemente de lingvistică structurală", apărută în 1967, sub conducerea lui Ion Coteanu, atestă acest interes al tineretului. De asemenea, lingvistica matematică a început să fie aplicată la noi în unele studii de gramatică transformaţională.

Dintre tinerii lingvişti români care s-au remarcat prin lucrări de fonetică şi de gramatică în care sînt aplicate aceste noi metode menţionăm pe Sorin Stati, Valeria Guţu-Romalo, Sanda Golopenţia, Maria Manoliu-Manea, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Emese Kiss, Paula Diaconescu ş.a.

Dialectologia românească, ale cărei temelii solide au fost puse prin „Atlasul" lui Gustav Weigand din 1909 şi prin „Atlasul lingvistic român", elaborat sub conducerea lui Sextil Puşcariu, a făcut progrese remarcabile prin lărgirea preocupărilor, faţă de trecut. În locul atlaselor pe întreaga ţară, greu de adîncit prin chiar întinderea reţelei de anchetă, u început să se întocmească atlase pe regiuni, care au o reţea mult mai deasă de puncte anchetate, ele completînd e cele din atlasele lui Weigand şi Puşcariu-Pop-Petrovici. Pînă acum au fost elaborate şi publicate Atlasul dialectal al Oleniei, sub conducerea lui Boris Cazacu, şi Atlasul lingvistic al Maramureşului, sub conducerea lui Emil Petrovici, iar alte şase tlase, corespunzînd regiunilor istorice ale României, sînt n curs de anchetă. Un volum special va cuprinde dialectele ransdanubiene ale limbii române. Numeroase monografii lialectale, ca cele asupra Văii Bicazului, a Jiului, a Sebeului, a Crişurilor, a Porţilor de Fier, au fost sau sînt în urs de elaborare de către echipe de dialectologi din Bucureşti, Cluj, Iaşi, Craiova şi Timişoara. Cercetările asupra dialecteor transdanubiene au fost continuate prin anchete pe teren le către Emil Petrovici, Petre Neiescu, B. Cazacu şi Griore Rusu. O contribuţie hotărîtoare în acest domeniu a dus-o Tache Papahagi prin „Dicţionarul dialectului aronân, general şi etimologic" (1963).

O altă realizare de seamă în domeniul dialectologiei este nchetarea graiurilor maghiare din România, întreprinsă e către dialectologii maghiari şi români de la Universitatea in Cluj şi de la Institutul de lingvistică şi istorie literară

al Filialei din Cluj a Academiei. Această anchetă va ajuta, între altele, la stabilirea gradului de pătrundere a elementelor românești în graiurile maghiare, la o jumătate de secol de la unirea Transilvaniei cu România.

O realizare colectivă de mare importanță științifică este „Arhiva fonogramică a limbii române", tezaur viu al graiurilor românești de pretutindeni, realizată în cadrul „Centrului de cercetări fonetice și dialectale" din București al Academiei.

Printre dialectologii care s-au impus în această perioadă prin alcătuirea de chestionare, cercetări pe teren și studii de interpretare s-au remarcat: Teofil Teaha, Gr. Rusu, P. Neiescu, Valeriu Rusu, Gheorghe Pop, Ionel Stan, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, Cornelia Cohuț, Maria Mărdărescu, Galina Ghiculete, Valentin V. Chelaru, D. Șandru, Marin Petrișor ș.a. În dialectologia maghiară din România s-au remarcat în mod deosebit Gyula Márton și Mozes Gálfy.

Printre lucrările individuale valoroase de dialectologie apărute în această perioadă remarcăm: „Elemente de dialectologie a limbii române" (1961) de I. Coteanu, „Studi de dialectologie română" (1966), „Texte dialectale dir Oltenia" (1967) și „Glosar dialectal" (1967) de B. Cazacu „Fono-morfologie aromână" (1968) de Matilda Caragiu Marioțeanu, „Terminologia exploatării lemnului și plutări tului" de V. Arvinte, „Cu privire la repartiția graiurilo dacoromâne" de Romulus Todoran, „Graiul de pe Vale Crișului Negru" de Teofil Teaha ș.a. O meritorie realizar colectivă este culegerea „Materiale și cercetări dialectale" publicată de Institutul de lingvistică și istorie literară a Filialei din Cluj a Academiei (1960).

Istoria limbii române, altă ramură de cercetări care ar o veche tradiție în lingvistica noastră, a făcut obiectul uno lucrări valoroase, ca: „Pagini de limbă și literatură român veche" (1964) de B. Cazacu, „Influența grecească asupr limbii române pînă în secolul al XV-lea" (1966) de Hara lambie Mihăescu. Un documentat studiu asupra sufixelo românești în sec. XVI—XVIII-lea au publicat, în 196 Eugenia Contraș și Magdalena Popescu Marin.

Reeditări de texte vechi au realizat la un nivel științifi superior: Florica Dimitrescu prin „Tetraevangheliarul" lu Coresi, Iorgu Iordan prin cronica lui Ion Neculce (1960

Liviu Onu prin „Opere alese" din Miron Costin și Grigore Ureche (1967), Viorica Pamfil prin „Palia de la Orăștie" ș.a. Cercetările asupra substratului lingvistic al limbii române au fost continuate de I.I. Russu prin lucrările „Limba tracodacilor" (1959, ed. a II-a, 1967), „Elemente autohtone în terminologia ocupațiilor" (1964) și „Elemente autohtone în terminologia așezărilor" (1966), care au trezit un mare interes. Tot în acest domeniu, Gr. Brâncuși a publicat, în 1966, „Elemente lexicale autohtone în dialectul aromân" și are sub tipar o lucrare asupra corespondențelor lexicale românoalbaneze.

* * *

Preocupări noi și ample, abia schițate în trecut, au dominat activitatea numeroaselor colective de lingviști din cadrul Academiei și al universităților.

Lingvistica teoretică s-a afirmat ca o ramură importantă a cercetării, ea devenind, în facultățile de filologie, o disciplină obligatorie în ultimii ani de studii. În acest domeniu, Al. Graur a publicat, în 1956, „Studii de lingvistică generală" și, tot sub conducerea lui, a apărut, în 1958, lucrarea colectivă destinată învățămîntului „Introducere în lingvistică", care a avut de atunci încoace mai multe ediții. Tot în acest domeniu I. Rizescu a publicat, în 1958, „Contribuții la studiul calculului lingvistic". Preocupări stăruitoare de lingvistică generală a manifestat Lucia Wald prin numeroase studii publicate în reviste și prin lucrarea mai amplă „Progresul în limbă" (1969).

Cercetarea funcțiunii limbii în cadrul vieții spirituale și sociale a atras și cercetători din domeniul filozofiei ca Henri Wald prin „Realitate și limbaj" (1968) și Tatiana Slama-Cazacu, promotoare la noi a unei discipline la hotarele dintre psihologie și lingvistică, numită psiholingvistică. Lucrările Tatianei Slama-Cazacu: „Relațiile dintre gîndire și limbaj în ontogeneză" (1957), „Limbaj și context (1959), „Dialogul la copii" (1961), „Comunicarea în procesul muncii" (1964) și „Introducere în psiholingvistică" (1966) au stîrnit un mare interes în țară și străinătate, unele din ele fiind traduse în franceză, spaniolă, rusă și cehă.

O problemă de interes teoretic și istoric la a cărei dezbatere au luat parte aproape toți lingviștii români între 1955—1961

a fost cea a raporturilor dintre limbă și dialect, cu specială privire la dialectele transdanubiene ale limbii române, care este expusă pe larg de D. Macrea în „Probleme de lingvistică română" (1961).

O altă temă amplu dezbătută sub aspect teoretic și istoric, nu numai de către lingviști, ci și de numeroși scriitori și oameni de cultură, a fost cea a limbii literare și a stilurilor ei. Dacă în trecut această temă a fost abordată în mod foarte general de către Ovid Densusianu, Garabet Ibrăileanu și Petre V. Haneș, între 1952—1961 ea a generat o bogată literatură de idei în care s-a definit, în mod științific, noțiunea de limbă literară, s-au făcut precizări metodologice pentru studierea ei, delimitări privind stilurile ei și s-au reluat, într-o lumină nouă, discuțiile mai vechi asupra epocii de formare a limbii literare române. Aspectele cele mai importante ale acestor probleme și dezbateri sînt oglindite în lucrarea lui B. Cazacu „Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei" (1961) și în „Probleme de lingvistică română" (1961) de D. Macrea.

Alături de lingviști cunoscuți ca Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur, B. Cazacu, I. Coteanu, D. Macrea, care au luat parte intensă la dezbaterile asupra limbii literare, s-a afirmat, într-un relief deosebit, esteticianul și criticul erudit Tudor Vianu, stins din viață în plină forță creatoare, în 1964. Lucrările acestuia „Arta prozatorilor români" (1941), „Probleme de stil și artă literară" (1955), „Problemele metaforei și alte studii de stilistică" (1957) și „Etape în dezvoltarea limbii române literare" (1961) au imprimat discuțiilor o orientare hotărîtoare, Tudor Vianu dovedind cunoașterea adîncă nu numai a aspectelor teoretice ale stilisticii literare și lingvistice, ci și ale istoriei limbii noastre literare. Personalitate intelectuală complexă, Tudor Vianu aparține deopotrivă istoriei filozofiei și esteticii românești, ca și istoriei lingvisticii noastre. El a condus, în cadrul Institutului de lingvistică din București, secția de limbă literară care a elaborat și publicat valoroasa culegere „Contribuții la studiul limbii române literare în secolul al XIX-lea", din care au apărut trei volume (1956—1961), precum și elaborarea „Dicționarului limbii poetice a lui Eminescu", apărut postum în 1968, una dintre puținele lucrări europene de acest gen.

Un loc de seamă în discuţiile asupra limbii române literare l-a avut analiza rolului marilor scriitori în evoluţia ei şi părerile exprimate de aceştia asupra căilor ei de dezvoltare. Printre lucrările de sinteză care oglindesc aceste preocupări menţionăm culegerea „De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba şi stilul scriitorilor" (1958), lucrările lui Gheorghe Bulgăr „Eminescu şi problemele limbii române literare" (1963) şi „Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români" (1966). Gheorghe Bulgăr duce mai departe studiile de stilistică ale lui Tudor Vianu prin lucrarea „Sintaxă şi stilistică" (1968). Este de semnalat, de asemenea, lucrarea „Studii de stilistică eminesciană" (1965) de G.I. Tohăneanu, iar o remarcă specială merită lucrarea lingvistului maghiar L. Gáldi „Stilul poetic al lui Eminescu" (1964), care se încadrează în preocupările lingviştilor români privind studiul limbii literare. De asemenea, I. Coteanu, G. Ivănescu, Gavril Istrate, Victor Iancu, Maria Rădulescu, Al. Niculescu, Liviu Onu, Gr. Brâncuşi, Aurelia Stan ş.a. au publicat studii şi articole în revistele de lingvistică tratînd aspecte teoretice şi istorice privind limba română literară.

În domeniul cercetărilor asupra istoriei limbii române literare, au fost publicate studii şi materiale valoroase în cele trei volume din „Contribuţiile" menţionate mai sus şi s-a făcut încercarea meritorie de prezentare a evoluţiei limbii noastre literare în ansamblul ei de către Al. Rosetti şi B. Cazacu în „Istorie a limbii române literare" (volumul I, 1961).

Cultivarea limbii române, adică grija ca ea să-şi păstreze şi să-şi dezvolte calităţile de exprimare corectă şi frumoasă a devenit, în ultimii 25 de ani, o preocupare permanentă şi sistematic organizată. Ea se manifestă prin studii şi articole în revistele de specialitate şi în ziare şi prin emisiunile săptămînale „Odă limbii române" la radio şi „Mult e dulce şi frumoasă" la televiziune. Lucrările lui Al. Graur „Limbă corectă" (1963) şi N. Mihăescu „Limba română. Probleme de lexic şi construcţii gramaticale" şi „Abateri de la exprimarea corectă" (1963) se înscriu în seria acestor preocupări caracteristice perioadei din ultimul sfert de secol.

Romanistica a luat, în această perioadă, o mare dezvoltare. În învăţămîntul superior, ca şi în cadrul Academiei, s-au im-

pus prin variate studii un mare număr de romaniști, printre care: Iorgu Iordan, I. Șiadbei, H. Mihăescu, I. Fischer, Alexandru Niculescu, P. Miclău, M. Sala, Maria Iliescu, Florența Sădeanu, H. Jaquier, D. Copceag, N. Dănilă, Olga Tudorică, Tudora Sandu, Cristina Micușan, Liliana Macarie, C. Maneca ș.a.

Printre lucrările remarcabile în domeniul romanisticii, menționăm: „Crestomatia romanică" (3 vol.), culegere de texte vechi din toate limbile romanice, de la originea lor pînă astăzi, realizată de colectivul de romaniști din cadrul Institutului de lingvistică din București, sub conducerea lui Iorgu Iordan, studiile asupra Romaniei orientale de I. Șiadbei, „Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale" (1965) de Alexandru Niculescu, „Introducere în lingvistica romanică" (1965) de Iorgu Iordan și Maria Manoliu ș.a.

Studiile de filologie clasică au fost susținute de către Al. Graur, Aaram Frenkian, D. M. Pippidi, N. I. Barbu, I. Fischer, Adrian Pîrvulescu, I. Crețea, G. Guțu, E. Cizek, E. Dobroi, M. Nasta, Constantin Noica, I. I. Russu, Cicerone Poghirc, V. Al. Georgescu ș.a., în cadrul impunătoarei reviste „Studii clasice".

Orientalistica, ramură nouă a lingvisticii noastre, s-a impus prin lucrările lui Teofil Simenschi: „Gramatica limbii sanscrite" (1959), ale lui Vlad Bănățeanu, „Studii asupra limbii armene", și ale lui Vladimir Drimba asupra limbilor turcă și tătară.

Continuînd spiritul științific și realizările pozitive ale lingvisticii românești din trecut, lingvistica de astăzi manifestă, față de predecesori, o atitudine de respect și înțelegere concretizată în numeroase studii de istorie a lingvisticii noastre. În afară de cele publicate în reviste, în număr apreciabil, menționăm cîteva lucrări mai mari apărute în acest domeniu: „Lingviști și filologi români" (1959) și „Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române" (1965) de D. Macrea, „Schiță de istorie a lexicografiei române" (volumele I, 1966 și II, 1969) de Mircea Seche, „Opera lingvistică a lui I. Budai-Deleanu" (1966) de I. Gheție, „B.P. Hasdeu, lingvist și filolog" (1968) de Cicerone Poghirc.

Valorificarea moștenirii lingvistice s-a făcut și prin traducerea în românește a operei fundamentale a lui Ovid

Densusianu „Istoria limbii române" (2 volume, 1961). De asemenea, a început să se publice o ediţie de „Opere" ale lui Ovid Densusianu de către B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, al cărei prim volum, conţinînd o parte din scrierile sale lingvistice, a apărut în 1968.

Activitatea lingvistică din ultimul sfert de secol s-a caracterizat printr-un mare dinamism pe planul manifestărilor publice naţionale şi internaţionale. Dintre manifestările lingvistice naţionale cu caracter colectiv, cea mai remarcabilă a fost „Conferinţa naţională de lingvistică română" din 7—13 octombrie 1964, în cadrul căreia s-a susţinut un mare număr de comunicări şi s-a analizat munca lingvistică din ţara noastră în toate domeniile.

Alte manifestări lingvistice colective le-au constituit împlinirea vîrstei de 60 de ani a lui Emil Petrovici şi de 70 de ani a lui Iorgu Iordan şi Al. Rosetti. Cu aceste prilejuri s-au publicat volume omagiale, pentru I. Iordan în 1958, pentru E. Petrovici în 1959, iar pentru Al. Rosetti în 1965, cuprinzînd fiecare din ele numeroase contribuţii ale lingviştilor români şi străini.

Lingviştii români au fost prezenţi, cu contribuţii ştiinţifice valoroase, la principalele manifestări lingvistice internaţionale: congrese, colocvii, simpozioane. Pentru unele dintre ele s-au alcătuit culegeri speciale din partea acestora, ca „Mélanges linguistiques" pentru Congresul de la Oslo (1957), „Contributions onomastiques" pentru Congresul de la München (1958), „Recueil d'études romanes" pentru Congresul de la Lisabona (1959) şi „Romanoslavica" (3 volume) pentru Congresul slaviştilor de la Moscova (1958).

În ultimii ani, ţara noastră a fost gazda a trei mari manifestări lingvistice internaţionale: „Colocviul de limbi şi literaturi romanice" (1959), cel de „Al X-lea Congres Internaţional de lingvistică generală" (28 aug. — 2 sept. 1967) şi cel de „Al XII-lea Congres internaţional de lingvistică romanică" (1968).

În cadrul manifestărilor lingvistice externe se cuvine să menţionăm, în mod deosebit, funcţionarea a zeci de lectorate de limba şi literatura română pe lîngă universităţi străine, nu numai din Europa, ci şi din alte continente. Aceste lectorate sînt şi au fost asigurate de profesori români de prestigiu, ca: V. Arvinte, Gh. Bulgăr, Emanoil Vasiliu,

Ion Dodu-Bălan, D. Păcurariu, C. Ciopraga, Pompiliu Marcea, Al. Niculescu, Liviu Leonte, Ion Diaconescu, Florin Popescu, Theodor Hristea, Grigore Brâncuși, Sever Trifu, Ion Oană, Romul Munteanu, Victor Iancu, Al. Bistrițianu, Liviu Onu, N. Goga, Ovidiu Drimba, Paul Miclău, Alexandru Hanță, Eugen Cîmpeanu, Ion Rotaru, I. Bociort ș.a. Ele constituie o acțiune de mare preț pentru cunoașterea limbii și culturii românești peste hotare. Ministerul Invățămîntului care a dat și continuă să dea o mare atenție lectoratelor de limba română din străinătate dovedește realism și clarviziune pentru interesele culturale permanente ale țării noastre. Grija pentru cunoașterea peste hotare a limbii române este însoțită de cea pentru cunoașterea limbilor străine de către români. Astfel, pe lîngă limbile de mare cultură predate de decenii în universitățile noastre, în perioada de care ne ocupăm s-au creat lectorate pentru limbile suedeză, arabă, turcă, chineză, tătară, japoneză, hindusă, iraniană, iar în viitor se prevede sporirea lor.

* * *

Expunerea de mai sus a principalelor probleme și realizări lingvistice din ultimul sfert de secol (1944—1969) are, în mod inevitabil, un caracter schematic, deoarece lingvistica românească a cunoscut în această perioadă o dezvoltare atît de mare încît prezentarea ideilor și realizărilor în toată plenitudinea lor ar fi reclamat un întreg volum. În limitele acestei scurte expuneri n-am putut menționa numele a sute de tineri lingviști care s-au afirmat cu îndrăzneală și originalitate în numeroasele reviste lingvistice care apar astăzi în țara noastră: „Studii și cercetări lingvistice", „Limba română", „Cercetări de lingvistică", „Romanoslavica", „Fonetică și dialectologie", „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza", „Revista Universității din București", „Studii clasice", „Cahiers de linguistique théorique et appliquée", „Revue roumaine de linguistique", „Anuar de lingvistică și istorie literară", „Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények", „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" ș.a.

Cadrele didactice din învățămîntul mediu și universitar, grupate în „Societatea de științe istorice și filologice",

editează publicația „Limbă și literatură", conținînd un bogat material de cercetări, care, între 1955—1969, a publicat 20 de volume.

Atît numărul mare al lingviștilor români de astăzi, cît și fecunditatea muncii lor, ne îndreptățesc să caracterizăm perioada 1944—1969 ca cea mai fecundă din istoria lingvisticii noastre și să putem vorbi de existența unei școli de lingvistică românească de prestigiu, în plină afirmare creatoare.

Desigur, sînt încă, mai ales lucrări de sinteză, neelaborate, a căror necesitate se simte de mult, ca: o nouă istorie a limbii române, din care pînă acum au apărut două volume (1965, 1969) din cele cinci proiectate, dicționarul de toponimie românească, dicționarul de onomastică românească, istoria lingvisticii românești ș.a., pentru care există în prezent toate premisele de realizare.

INDICE DE AUTORI

C

D

U

V

W

Z

TABLA DE MATERII

Coli tipo 16

Tiparul executat sub comanda
nr. 3105
la întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918".
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România